વિવેક વિલાસ.

(આચાર્ય શ્રીમદ્ જીનદત્ત સૂરિ વિરચિત)
મૂલ સહિત ભાષાન્તર.

સશોધિત કરી તૈયાર કરનાર મરહુમ
સાક્ષર રત્ન ભગુભાઇ ફતેહચદ કારભારી.

ત્રીજી આવૃત્તિ — પ્રત ૧૦૦૦

પ્રકાશક.
મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કુ બુકસેલરર્સ
એન્ડ પબ્લીશર્સ—પાયધુની ન ૫૬૬ મુબઈ.

વીર સવત ૨૪૪૨ — ઇ સ ૧૯૧૬

અમદાવાદ—શ્રી " સત્યવિજય " પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા
શા સાંકળચદ હરિલાલે છાપ્યું-પાચકુવા.

કિંમત ૨-૦-૦.

મુંબઇની યુનીવર્સીટીએ જૈનસાહિત્યના

ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથને મુકી બી. એ.

ની પરિક્ષા માટે નિર્માણ કર્યો

છે એ ગ્રંથની ઉપયોગીતા

સિદ્ધ કરી આપે છે.

આ ગ્રંથના ભાષાંતર

કર્તા મરહુમ સાક્ષર

રત્ન ભગુભાઇનો જીવન

વૃત્તાંત રા. સુશીલની

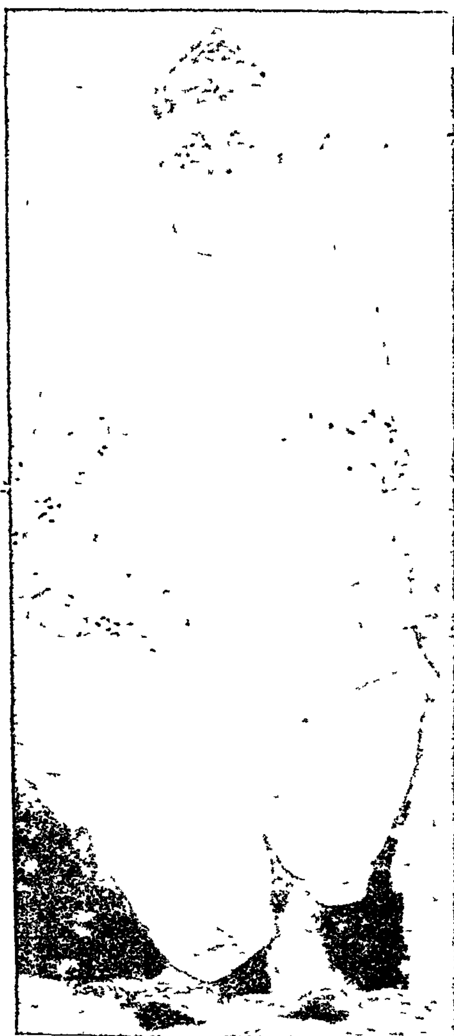
તેજસ્વી કલમથી તૈયાર

થાય છે.

टूकलिया परिवार की
ओर से सप्रेम भेंट।

ભાષાંતરકાર મ ભગુભાઈ ફત્તેહચંદ કારભારી
અધિપતિ —"જૈન"

શેઠ રતનશી પરબત, કચ્છ ડુમરાવાળા.

જન્મ સં૦ ૧૯૨૦. મરણ સં૦ ૧૯૭૦.

અર્પણ પત્રિકા.

જૈન ધર્માનુરાગી ... પરમત.

આપ શેઠ ... ડુમરાની કચ્છી વીશા ઓશવાળ જૈન નાતિના એક આગેવાન ગૃહસ્થ હતા. આપની ઉત્તમ મનોવૃત્તિ, ઉચ્ચ ભાવના, સ્વધર્મ પ્રત્યેની લાગણી અને સ્વકર્તવ્ય તરફની દરકાર ઘણી પ્રશંસનીય હતી. આપ કેળવણીના પ્રચાર માટે હમેશાં પરદેશના વિદ્યાલયોને અને ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને હમેશાં સહાય કરતા. જૈન ધર્મની વૃદ્ધિ માટે તથા જૈન નામના પ્રચાર માટે આપના અંતઃકરણમાં ઉચ્ચ લાગણી હોઇ તેને માટે આપ નિરંતર પ્રયત્ન કરતા હતા. ઉદારતા, દયા, પરોપકાર ઇત્યાદિ સદ્ગુણોથી આપનું હૃદય ભરપૂર હતું. એ સર્વ સદ્ગુણોની યાદગીરીમાં આ ઉત્તમ ગ્રંથ આપને સહર્ષ માનપૂર્વક અર્પણ કરી કૃતાર્થ થઇએ છીએ.

ગ્રન્થકાર શ્રી જિનદત્તસૂરિ.

અણહિલપુરપાટણપાસે, વાયુદેવતાધિષ્ઠિત વાયટનામે એક મહાસ્થાન છે તેજવાયટસ્થાનઉપરથી 'વાયટ' અથવા 'વાયડ' ગચ્છ ઉત્પન્નથયેલો છે વાયડગચ્છમા મૂળ પુરૂષ કોણ હતો તેજાણીશકાતુંનથી, પણ શ્રી જિનદેવસૂરિ હોય એમ અનુમાન કરીશકાયછે, કેમકે તે પૂર્વેનોઝેઇએતેવોઇતિહાસ સમ્પાદનથઈશકતો નથી વાયડગચ્છની ઉત્પત્તિ અને મૂળ પુરૂષ આ સુજબ જાણ્યા બાદજ શ્રી જિનદત્તસૂરિમાટેજાણવું તેવધારે યોગ્યજલેખાશે

ગ્રન્થાતે જણાવેલ શ્રી રાશિહ્રસૂરીન્દ્ર અને શ્રીજીવદેવસૂરિ સંસારી પણામા એજ વાયટમા મહીધર અને મહીપાલ નામે બેકી પુત્ર હતા મહીપાલે રમતગમનમાં સમય ગુમાવી જરા પણ અભ્યાસ કરેલો ન હોવાથી તેના પિતા ધર્મદેવે કાઢી મુકવાથી રાજગૃહમા દિગમ્બર મતાવલબી શ્રુતકીર્તિગુરૂપાસે દીક્ષાલઈસુવર્ણકીર્તિઆચાર્ય થયો, અને ગુરૂપાસે 'પરકાયપ્રવેશ' તથા ચક્રેશ્વરી વિદ્યા શિખ્યો. મહીધર પણ તેના પિતાના અવસાન સમય બાદ આજ વાયટગચ્છના શ્રીજિનદેવસૂરિના સતાનમા શ્રી રાશિહ્રસૂરિ થયો રાજગૃહીથી આવતા લોકોને મોઢથી સુવર્ણ-

કીતનો વૃત્તાન્ત સાંભળી તેની માતા ત્યાં ગઇ, અને બન્ને ભાઇઓને એકજ ધર્મ અંગીકાર કરવા સમજાવી 'ચાચટ'માં લાવી ત્યાર પછી રસવતી પ્રયોગથી બન્ને ભાઇઓની પરીક્ષા કરી તેમાં વિશેષ શુદ્ધતા શ્વેતામ્બરોની દેખાવાથી દિગમ્બરને કહ્યું કે "શ્વેતામ્બરો શુદ્ધ છે, તું કર્મચિન્તા કરતો નથી, તે લોકો કહે છે તેજ પ્રમાણે પાળે છે, માટે તું એમને મલી સુખદુઃખના અંતની ઇચ્છા કર, વિગેરે." માતાનું વચન અગીકાર કરી સુવર્ણકીર્તિએ શ્વેતામ્બરદીક્ષા લઇ પાંચસો શિષ્યનાં સમૂહવાળો શ્રીજીવદેવસૂરિ થયો, કે જેના કુળમાં 'ગ્રંથકાર શ્રીજિનદત્તસૂરિ આચાર્યવર્ગમાં ખ્યાતિ ધરાવનાર છે.'

શ્રી જિનદત્તસૂરિ ચોક્કસપણે ક્યા વખતમાં હતાં તે જાણવું દુર્લભ છે. કારણ કે તેઓશ્રી અંતમાં તે બાબતોનો જરા માત્ર પણ ઇસારો સૂચવતાં નથી, એટલુંજ નહીં પણ આ 'વિવેક–વિલાસ' શિવાય તેઓની કૃતિનો બીજો કોઇ ગ્રન્થ પણ આપણને સાંપડી શક્યો નથી, અને લોકવાયકા પણ એવીજ છે કે, તેઓનો કરેલો આ એકજ ગ્રન્થ છે. છતાંપણ એટલું તો અનુમાન ઉપરથી આપણે મેળવી શકીશું કે તેઓ વિક્રમના તેરમાં સૈકાના કેટલાંક વર્ષો વિત્યા બાદ હૈયાતી ધરાવતા હતા.

આ અનુમાન ઉપર આવવાનું સાધન માત્ર એટલુંજ છે

કે તેઓના શિષ્ય 'વેણી કૃપાણ અમર' અથવા અમરચંદ કવિ નામે "કાવ્યકલ્પલતા, છન્દો રત્નાવળી, સૂક્તાવળી, કલાકલાપ, અને બાળભારતાદિ" વિગેરેના કર્તા હતા તે અમરચંદ કવિ, ગુર્જરના રાજા વીસળદેવની કચેરીમાં તેના તેડાવવાથી ધોળકે આવ્યાહતા વીસલદેવે ગૂજરાત પર અણહિલવાડમા રહીને સંવત્ ૧૩૦૦થી ૧૩૧૭ સુધી રાજ્ય કર્યું તે પહેલા તે સ ૧૨૯૫ માં ધોળકાની ગાદી ઉપર આવ્યોહતો આ ઉપરથી આપણે જોઇશકીશુકે વીસળદેવના વખતમા શ્રી અમરકવિ ધોળકે આવ્યા હતા, અનેશ્રીજિનદત્તસૂરિ તેઓનાગુરૂથતાહતા તે ઉપરથીજ તેરમા સૈકાનું અનુમાન આપણે શ્રીજિનદત્તસૂરિ માટે કાઢીશું'તોખોટુંગણાશેનહીં. આથીવિશેષ ખાત્રીકરીશકાય તેવુકોઇસાધનઆપણને જોવામાઆવતુંનથી

વાયડગચ્છ હાલમા તો ગૂજરાતમા હયાતી ધરાવતો હોય તેવુ દેખાતું નથી, પછી ભલે કદાચ મારવાડ વિગેરેમા કોઇ શ્રીપૂજ્ય અને ગોરજીઓ હયાતહોય ! સૂરિ માટે આટલો ટુંકોજ હેવાલ જણાવ્યા બાદ અત્રેથીજ વિરામ પામશું.

વિષયાનુક્રમ.

ઉલ્લાસ—પહેલો. પ્રથમ પહોર સુધીનો શ્રાવકાધિકાર.

ઉલ્લાસ-પાંચમો. સૂર્યાસ્તથી રાત્રીનાં સાત ચોઘડિયા સુધીનુ કૃત્ય.

ઉલ્લાસ-છટ્ઠો. છએ ઋતુનાં વિચાર.

ઉલ્લાસ—સાતમો. પ્રતિવર્ષના કાર્યો.

ઉલ્લાસ—આઠમો. જીંદગીમા પગે પગે કરવા પડતાં કાર્યો.

બાળાઓ કુટુંબ ભક્ત તેમજ ધર્મભક્ત થાય, વીરપુત્રો પિતૃભક્ત તેમજ શાસન–આરાધક થાય, ટુંકામાં, જૈન સંસારમાં શૌર્ય-વીર્ય અને શુદ્ધ પ્રેમના દિવ્ય અંશો દાખલ થાય એવી જો તમારા અંતઃકરણમાં ભાવના વર્ત્તતી હોય તો અમે રા. સુશીલ પાસે તૈયાર કરાવેલાં સુંદર–મનોહર ચિત્રો સાથે.

મહાવીરભક્ત મણીભદ્ર

ની નવલકથા વાંચો–વંચાવો અને તેનો બ્હોળો પ્રચાર કરવાને કટીબદ્ધ થાઓ આ નવલકથામાં બે હજાર વર્ષ પૂર્વે આ પુણ્યભૂમિ ભારતવર્ષમાં જૈનશાસનનો કેવો પ્રબળ પ્રતાપ વર્ત્તતો હતો, પૂર્વે આ ભારતભૂમિમાં કેવા કેવા સંયમી અને ધાર્મિક યુવકો થતા હતા તથા આજ ભારત માતા તે કાળે રત્ન માળા જેવી કેવી પવિત્ર તથા વીરપુત્રીઓ ઉત્પન્ન કરતી હતી તેનું આબેહૂબ દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે. વળી,

મહાવીરભક્ત મણીભદ્રનાં

વાંચનથી જૈનયુગનું આબેહૂબ ચિત્ર તમારી દ્રષ્ટિ આગળ ખડું થશે. પુત્રોનું–પુત્રીઓનું કિંવા સંતાનોનુ ચારિત્ર સુધારવા માટે, તેમને પવિત્ર અંતઃકરણવાળા તથા ધર્મપરાયણ બનાવવા માટે કોઈપણ જાતના સંકોચ વગર આ પુસ્તક તેમના હાથમાં આપો. બાળકો બાળિકાઓ તથા નવયુવકોના ચિત્તને ચંચળ કરે એવું એક પણ પાત્ર આ નવલકથામાં નથી.

કિંમત રૂ. ૧—૮—૦

नमः श्रीसर्वज्ञाय.

विवेकविलास.

गूर्जरभाषासहित.

शाश्वतानन्दरूपाय, तमस्तोमैकभास्वते ॥
सर्वज्ञाय नमस्तस्मै, कस्मैचित् परमात्मने ॥ १ ॥

(ग्रंथकार श्री जिनदत्तसूरि प्रथम मंगलाचरण करे छे.)

અર્થ—અવિનાશી આનંદ રૂપ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરવાને મધ્યાન્હસૂર્યસમાન, લોકાલોકમાં રહેલી સર્વ વસ્તુના જાણ, વાણીથી જેનું વર્ણન કરી શકાય નહીં, એવા અલૌકિક પરમાત્માને મારો નમસ્કાર થાઓ (૧)

सोमं स्वयंभुवं बुद्धं, नरकान्तकरं गुरुम् ॥
भास्वन्तं शंकरं श्रीदं, प्रणौमि प्रयतो जिनम् ॥ २ ॥

અર્થ—જે શાંતિના ધારણ કરનાર અને આલ્હાદકારી હોવાથી સાક્ષાત્ ચંદ્રમા કહેવાય છે કોઇના ઉપદેશ વગર પોતાની મેળેજ બોધ પામેલા માટે જે સ્વયંભૂ (બ્રહ્મા) કહેવાય છે કેવળજ્ઞાની હોવાથી બુદ્ધ કહેવાય છે. બીજી

કર્મપ્રકૃતિની સાથે નરકગતિનો પણ નાશ કરનારા માટે જે નરકનામા દૈત્યને મારી નાખનાર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ કહેવાય છે, અલૌકિક બુદ્ધિશાળી હોવાથી જે બૃહસ્પતિ કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાનથી લોકાલોકને પ્રકાશિત કરનાર હોવાથી જે સૂર્ય કહેવાય છે. આસન્ન ભવ્યને મુક્તિસુખના દાતાર હોવાથી જે શંકર કહેવાય છે. સ્વર્ગની તથા મોક્ષની લક્ષ્મી આપે છે તેથી જે કુબેર કહેવાય છે. એવા શ્રીજિન મહારાજની હું મન વચન કાયાયે પવિત્ર થઇને સ્તુતિ કરૂં છું, (૨)

जीवत्प्रतिभा यस्य, वचो मधुरिमाश्रितम् ॥
देहं गेहं श्रियस्तं स्वं, वन्दे सूरिवरं गुरुम् ॥ ३ ॥

(पादाद्याक्षरै गुरुनाम.)

અર્થઃ—જેમની બુદ્ધિ બૃહસ્પતિસમાન, વચન અમૃત સમાન, અને શરીર તો જાણે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનું નિવાસસ્થાનજ હોયની ! એવા મારા ગુરૂમહારાજ શ્રીજીવદેવસૂરિને હું વંદના કરૂં છું. આ શ્લોકમાં ચારે ચરણના શરૂઆતના અક્ષરથી જીવદેવ એવું ગુરૂનું નામ સૂચવ્યું. (૩)

ईप्सितार्थप्रदः सर्व—व्यापत्तापघनाघनः ॥
अयं जागर्तु विश्वस्य, हृदि श्रीधरणक्रमः ॥ ४ ॥

અર્થઃ—જેનાથી વાંછિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, જે સર્વે આપદાઓનો તાપ દૂર કરવાને વરસતા મેઘસમાન છે અને

જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવામા સાધનભુત છે, એવો આ ગ્રથ (વિવેકવિલાસ) સર્વ લોકોના હૃદયમા જાગૃત રહો (૪)

चञ्चलत्वकलङ्कं ये, श्रियो ददाति दुर्धियः ॥
ते मुग्धाः स्व न जानन्ति, निर्विवेकमपुण्यकम् ॥ ५ ॥

અર્થ—જે દુર્બુદ્ધિ જનો લક્ષ્મી ઉપર ચચલપણાનુ કલંક મૂકે છે, તે ભોળા લોકો પોતાના વિવેકશૂન્યપણાને અને પુણ્યહીનપણાને જાણતા નથી (૫)

लक्ष्मीकल्पलतायै ये, वक्ष्यमाणोक्तिदोहदम् ॥
यच्छन्ति सुधियोऽवश्य, तेषामेषा फलेग्रहिः ॥ ६ ॥

અર્થ—જે બુદ્ધિશાળી પુરૂષો લક્ષ્મીરૂપી કલ્પવેલીને આ ગ્રથમા કહેલા વચનરૂપી દોહદ (દોહળો, ખાતર) આપે છે, અર્થાત્ જે લોકો આ ગ્રથમા કહેલી યુક્તિથી ધન ઉપાર્જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે લોકોને અવશ્ય આ કલ્પ-વેલી (લક્ષ્મી) ફળદાયક થાય છે (૬)

कार्यः सद्भिस्ततोऽवश्य—मस्यं तद्दानुमुद्यमः॥
यद्दाने जायते दातु—र्भुक्तिर्मुक्तिश्च निश्चला ॥ ७ ॥

અર્થ—માટે, સત્પુરૂષોએ અવશ્ય લક્ષ્મીરૂપ કલ્પ-વેલીને આ ગ્રથમા કહેલા વચનરૂપ દોહદ દેવાનો ઉદ્યમ કરવો કેમકે, તેથી સ્વર્ગાદિ સુખની તથા અતે શાશ્વત મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે (૭)

ब्रवीमि सर्वशास्त्रेभ्यः सारमुद्धृत्य किंचन ॥
पुण्यप्रसवकृत्स्वर्गा-पवर्गफलपेशलम् ॥ ८ ॥

અર્થઃ—પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા સર્વ શાસ્ત્રોમાંથી સાર કાઢીને જેથી પુણ્યની ઉત્પત્તિ અને સ્વર્ગની તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, એવું કિંચિત્ માત્ર વચન હું કહું છું. (૮)

स्वस्यान्यस्यापि पुण्याय, कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥
श्रीविवेकविलासाख्यो ग्रन्थः प्रारभ्यते मितः ॥ ९ ॥

અર્થઃ—પોતાને તથા બીજા પઢનાર વાંચનાર વિગેરે લોકોને સુકૃતની પ્રાપ્તિ થવાને અર્થે આ વિવેકવિલાસ નામનો ગ્રંથ સંક્ષેપ માત્ર હું આરંભું છું. (૯)

प्रवृत्तावत्र यो यत्नः, क्वचित्कश्चित्प्रदर्शितः ॥
विवेकिनादृतः सोऽपि, निवृत्तौ पर्यवस्यति ॥ १० ॥

અર્થઃ—આ ગ્રંથમાં કોઇ ઠેકાણે જે કંઇ પ્રવૃત્તિમાર્ગ (વ્યવહારમાર્ગ) કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, તેનો વિવેકી પુરૂષ આદર કરે તો અંતે તે માર્ગ નિવૃત્તિમાર્ગનેજ (પરમાર્થ માર્ગનેજ) જઇ મળશે. (૧૦)

अगदः पावकः श्रीदो, जगच्चक्षुः सनातनः ॥
एतैरन्वर्थतां यातु, ग्रन्थोऽयं पाठकैः सह ॥ ११ ॥

અર્થઃ—આ ગ્રંથ કર્મરૂપ રોગને ઔષધ સમાન, પઠન

તથા શ્રવણ કરનારાઓને પવિત્ર કરનારો, લક્ષ્મી આપનારો, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરવાને સૂર્યસમાન એવો થઈ આ જગતમાં ચિરકાલ રહો તથા આ ગ્રંથના પઠન કરનારા લોકો પણ રોગરહિત, પવિત્ર, કુબેર સરખા ધનવંત, સૂર્યસમાન તેજસ્વી, અને પૂર્ણ આયુષ્યના ભોગવનારા થાઓ (૧૧)

आलोक इव सूर्यस्य, स्वजनस्योपकारवत् ॥
ग्रन्थोऽयं सर्वसामान्यो, मान्यो भवतु धीमताम् ॥ १२ ॥

અર્થ-જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ આપપરભાવ ન રાખતાં સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે, તથા જેમ સત્પુરૂષો પક્ષપાત ન કરતા સર્વ લોકો ઉપર એક સરખો ઉપકાર કરે છે, તેમ આ મારો ગ્રંથ જ્ઞાતિ જાતિનો અથવા બીજો કોઇ પણ ભેદ ન રાખતા મનુષ્યમાત્રના ઉપયોગમાં આવો, અને વિદ્વજ્જનોને માન્ય થાઓ (૧૨)

(इति प्रस्तावना)

धर्मार्थकाममोक्षाणां, सिद्ध्यै ध्यात्वेष्टदेवताम् ॥
भागेऽष्टमे त्रियामाया, उत्तिष्ठेदुद्यतः पुमान् ॥ १३ ॥

અર્થ-ઉદ્યમવંત પુરૂષે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરૂષાર્થની પ્રાપ્તિ થવા માટે ઇષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન કરી રાત્રિનો આઠમો ભાગ (લગભગ સાડાચાર) બાકી રહે ત્યારે બિછાનામાંથી ઉઠવું (૧૩)

सुस्वप्नं प्रेक्ष्य न स्वप्यं, कथ्यमह्नि च सद्गुरोः ॥
दुःस्वप्नं पुनरालोक्य, कार्यः प्रोक्तविपर्ययः ॥ १४ ॥

અર્થઃ-શુભ સ્વપ્ન જોયા પછી ફરીથી સુઇ રહેવું નહિ. સૂર્યોદય થયા પછી તે ગુરૂની જોગવાઇના અભાવે ભગવાન્ સન્મુખ અગર ગાયના કાનમાં કહેવું. જો સદ્ગુરૂની જોગવાઇ મળે તો સદ્ગુરૂ આગળ કહેવું, અને અશુભ સ્વપ્ન આવે તો પાછું સુઇ રહેવું, તથા તે સ્વપ્ન કોઇ આગળ પણ કહેવું નહિ. (૧૪)

समधातोः प्रशान्तस्य, धार्मिकस्यापि नीरुजः ॥
स्यातां पुंसो जिताक्षस्य, स्वप्नौ सत्यौ शुभाशुभौ ॥१५॥

અર્થઃ—જેના શરીરમાં કફ, વાત્ પિત્તનો પ્રકોપ નહિ થયો હોય, જેને કોઇપણ જાતનો રોગ ન હોય, તથા જેણે પોતાની સર્વ ઇંદ્રિયો વશ રાખી હોય, એવો શાંત અને ધાર્મિક જે પુરૂષ હોય, તેનેજ આવેલાં શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્નો સાચાં પડે છે. (૧૫)

अनुभूतः श्रुतो दृष्टः प्रकृतेश्च विकारजः ॥
स्वभावतःसमुद्भूत-श्चिन्तासंततिसंभवः ॥ १६ ॥
देवताद्युपदेशोत्थो, धर्मकर्मप्रभावजः ॥
पापोद्रेकसमुत्थश्च, स्वप्नः स्यान्नवधा नृणाम् ॥ १७ ॥

અર્થઃ—૧ કંઇ અનુભવેલી વાત મનમાં રહેવાથી, ૨

કઇ સાભળેલી વાતથી, ૩ પ્રત્યક્ષ દીઠામા આવેલી વાત ચિત્તમા રહેવાથી, ૪ અજીર્ણાદિ વિકારથી, ૫ સ્વભાવથી, ૬ એક સરખી ચિંતાથી, ૭ દેવતાદિના ઉપદેશથી, ૮ ધર્મ-કૃત્યના પ્રભાવથી, ૯ અને પાપકર્મની અતિશય વૃદ્ધિ થ-વાથી એવા નવ કારણોથી નવ પ્રકારના સ્વપ્ન મનુષ્યને આવે છે (૧૬–૧૭)

प्रकारैरादिमै षड्भिरशुभश्च शुभोऽपि च ॥

दृष्टो निरर्थकः स्वप्नः, सत्यश्च त्रिभिरुत्तरै. ॥ १८ ॥

અર્થ —ઉપર કહેલા પ્રકારમાથી પહેલા છ કારણોથી દીઠેલુ શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન નિરર્થક છે અર્થાત્ શુભ હોય તો તેનુ શુભ ફળ નહિ, અને અશુભ હોય તો તેનુ અશુભ ફળ પણ નહિ, પણ છેલ્લા ત્રણ કારણોથી અર્થાત્ દેવતાના ઉપદેશથી, ધર્મકૃત્યના પ્રભાવથી અને પાપની વૃદ્ધિથી આવેલુ શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્ન સત્ય હોય છે અર્થાત્ તે શુભાશુભ ફળ દે છે (૧૮)

रात्रेश्चतुर्षु यामेषु, दृष्टः स्वप्नः फलप्रदः ॥

मासैर्द्वादशभिः षड्भि स्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥ १९ ॥

निशान्त्यघटिकायुग्मे, दशाहात्फलति ध्रुवम् ॥

दृष्टः सूर्योदये स्वप्नः, सद्यः फलति निश्चितम् ॥ २० ॥

અર્થ—રાત્રિના પહેલા પહોરે દીઠેલુ સ્વપ્ન એક વર્ષે

બીજે પહોરે દીઠેલું ૬ માસે, ત્રીજે પહોરે દીઠેલું ત્રણ માસે, ચોથે પહોરે દીઠેલું એક માસે, રાત્રિની છેલ્લી બે ઘડીએ દીઠેલું દશ દહાડે અને સૂર્યોદયને સમયે દીઠેલું તુરત ફળ આપે છે. (૧૯-૨૦)

मालास्वप्नोऽह्नि दृष्टश्च, तथाधिव्याधिसंभवः ॥
मलमूत्रादिपीडोत्थः, स्वप्नः सर्वो निरर्थकः ॥ २१ ॥

અર્થઃ—એક ઉપર એક આવેલું, દીવસે દીઠેલું, મનની ચિંતાથી તથા શરીરની વ્યાધિથી આવેલું અને મળ તથા મૂત્રના રોકાવાને લીધે થએલી પીડાથી આવેલું આ સર્વે સ્વપ્ન નિષ્ફળ (ફોગટ) છે. (૨૧)

अशुभः प्राक् शुभः पश्चात्, शुभो वा प्रागथाशुभः ॥
पाश्चात्यः फलदः सर्वो, दुःस्वप्ने शान्तिरिष्यते ॥ २२ ॥

અર્થઃ—પહેલાં અશુભ તથા પછી શુભ અથવા પહેલાં શુભ અને પછી અશુભ આવે તો તેમાં પાછળથી આવેલું સ્વપ્ન શુભ અથવા અશુભ ફળ આપે છે. કદાચિત્ દુઃસ્વપ્ન આવે તો જપ પૂજા વિગેરે શાન્તિકર્મ કરવું જોઇએ. (૨૨)

(अथ स्वरविचारः)

प्रविशत्पवनापूर्ण–नासिकापक्षमाश्रितम् ॥
पादं शय्यास्थितो दद्यात्, प्रथमं पृथिवीतले ॥२३॥

અર્થઃ—નાસિકાના જમણા અથવા ડાબા જે ભાગમાં

પવન પેસતો હોય તે ભાગનો પગ બીછાનામાથી ઉઠી જતાં પ્રથમ ભૂમિપર મૂકવો (૨૩)

अम्भोभूतत्त्वयोर्निद्रा–विच्छेदः शुभहेतवे ॥
व्योमवाय्वग्नितत्त्वेषु, स पुनर्दुःखदायकः ॥ २४ ॥

અર્થ —પૃથ્વી, અપ (પાણી) તેજ, વાયુ, અને આકાશ એના પાચ તત્ત્વો શ્વાસોચ્છ્વાસની અદર આવે છે તેમા પૃથ્વી અથવા અપ તત્ત્વ શ્વાસોચ્છ્વાસમા વહેતુ હોય ત્યારે જાગ્રત થવુ એ શુભ જાણવુ, અને બીજા તેજ, વાયુ અને આકાશ આ તત્ત્વો વહેતા હોય ત્યારે જાગ્રત થવુ અશુભ સમજવુ [૨૪]

शुक्लप्रतिपदो वायु–श्चन्द्रेऽथार्के त्र्यहं त्र्यहम् ॥
वहन् शस्तोऽनया रीत्या, विपर्यासे तु दुःखद ॥२५॥

અર્થ —શુકલપ્રતિપદાથી (અજુવાળા પડવાથી) માડી પહેલા ત્રણ દિવસ ચદ્રનાડીમા વાયુતત્ત્વ, પછી બીજા ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમા વાયુતત્ત્વ એમ પખવાડીયુ પૂર્ણ થાય ત્યા સુધી ચાલે તો શુભ સમજવુ, પણ એથી ઉલટુ એટલે પહેલા ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમા વાયુતત્ત્વ અને પછીના ત્રણ દિવસ ચદ્રનાડીમા વાયુતત્ત્વ એમ હોય તો અશુભ જાણવુ. ૨૫)

सार्धं घटीद्वयं नाडि–रेकैकार्कोदयाद्वहेत् ॥
अरघट्टघटीभ्रान्ति–न्यायान्नाड्यः पुनः पुन ॥ २६ ॥

અર્થઃ—જેમ રહેંટના ઘડાઓ એક પછી એક અનુક્રમે પાણીથી ભરાય છે, અને ખાલી થાય છે, તેમ સૂર્યોદયથી માંડીને ચંદ્રનાડી અને સૂર્યનાડી અઢી અઢી ઘડી સુધી વહે છે. (૨૬)

शतानि तत्र जायन्ते, निःश्वासोच्छ्वासयोर्नव ॥
२१६००
ख-ख-षट्-कु-करैः संख्या—हारात्रे सकले पुनः ॥ २७ ॥

અર્થઃ—તે અઢી ઘડીની અંદર નવસો શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. તેમજ સંપૂર્ણ અહોરાત્રમાં (સાઠ ઘડીમાં)એકવીસ હજાર છસો (૨૧૬૦૦) શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. (૨૭)

षट्त्रिंशद्गुरुवर्णानां या वेला भणने लगेत् ॥
सा वेला मरुतोनाडया, नाडयां संचरतो लगेत् ॥ २८ ॥

અર્થઃ—છત્રીસ ગુરુ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરતાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત પવનને એક નાડી મુકી બીજી નાડીમાં જતાં લાગે છે. (૨૮)

प्रत्येकं पञ्च तत्त्वानि, नाडयोश्च वहमानयोः ॥
वहन्त्यहर्निशं तानि, ज्ञातव्यानि जितात्मभिः ॥ २९ ॥

અર્થઃ—વહેતી સૂર્ય તથા ચંદ્રનાડીમાં પાંચ તત્ત્વો અહોરાત્ર વહે છે, તે બુદ્ધિમંત પુરુષોએ એવી રીતે જાણવાં. (૨૯)

ऊर्ध्वं वह्निरधो वारि, तिरश्चीनः समीरणः ॥
भूमिर्मध्यपुटे व्योम, सर्वगं वहते पुनः ॥ ३० ॥

અર્થઃ—અગ્નિ ઉચે વહે છે, જળ નીચે વહે છે, વાયુ વાંકો વહે છે, ભૂમિ નાસિકાના મધ્યમાજ વહે છે, અને આકાશ સર્વત્ર વહે છે (૩૦)

वायोर्वह्नेरपां पृथ्व्या, व्योम्नस्तत्त्वं क्रमाद्वहेत् ॥
वहन्त्योरुभयोर्नाड्यो–र्ज्ञातव्योऽय क्रमः सदा ॥३१॥

અર્થ—બને નાડીમા પ્રથમ વાયુ પછી અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી અને આકાશ આ તત્ત્વો અનુક્રમે વહે છે એ અનુક્રમ સદાનો સમજવો (૩૧)

पृथ्व्याः पलानि पञ्चाश–च्चत्वारिंशत्तथाम्भस' ॥
अग्नेस्त्रिंशत्पुनर्वायो–र्विंशतिर्नभसो दश ॥ ३२ ॥

અર્થ—પૃથ્વી તત્ત્વ પચાશ પળ, જળ તત્ત્વ ચાળીશ પળ, અગ્નિ તત્ત્વ ત્રીશ પળ, વાયુ તત્ત્વ વીસ પળ, તથા આકાશ તત્ત્વ દશ પળ વહે છે (૩૨)

प्रवाहकालसंख्येयं, हेतुर्बहल्पयोरथ ॥
पृथ्वी पञ्चगुणा तोय, चतुर्गुणमथानल ॥ ३३ ॥
त्रिगुणो द्विगुणो वायु–र्वियदेकगुणं भवेत् ॥
गुण प्रति दश पला–न्युर्व्याः पञ्चाशदित्यतः ॥ ३४ ॥

एकैकहानिस्तोयादे–स्ते च पञ्चगुणाः क्षितौ ॥
गन्धो रसश्च रूपं च, स्पर्शः शब्दः क्रमादमी ॥ ३५ ॥

અર્થઃ—પાંચે તત્ત્વો કેટલા વખત સૂધી વહે છે તે કહ્યું હવે પાંચે તત્ત્વોની સ્થિતિ ઓછી વધારે છે તેનું કારણ કહે છે. પૃથ્વી તત્ત્વના ગન્ધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ પાંચ ગુણ છે. જળ તત્ત્વના રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એ ચાર ગુણ છે અગ્નિ તત્ત્વના રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એત્રણ ગુણ છે. વાયુતત્ત્વનાસ્પર્શ અનેશબ્દ એ બે ગુણ છે, અને આકાશતત્ત્વનો શબ્દ એ એકજ ગુણ છે. પ્રત્યેક ગુણની દશ પળ સ્થિતિ છે, તેથી પૃથ્વી તત્ત્વની સ્થિતિ પચાશ પળ છે. બીજા તત્ત્વોમાં અનુક્રમે એકેક ગુણ ઓછો હોવાથી દશ પળ ઓછી ગણિયે તો, જળ તત્ત્વની ચાળીશ, અગ્નિ તત્ત્વની ત્રીશ, વાયુ તત્ત્વનીવીશ અને આકાશ તત્ત્વની દશ પળ સ્થિતિ થાય. (૩૩) (૩૪) (૩૫)

तत्त्वाभ्यां भूजलाभ्यां स्या–च्छान्ते कार्ये फलोन्नतिः ॥
दीप्तास्थिरादिके कृत्ये, तेजोवाय्वम्बरैः शुभम् ॥ ३६ ॥

અર્થઃ—કંઇ સૌમ્ય કાર્ય કરવું હોય તો પૃથ્વી તત્ત્વ અથવા જળ તત્ત્વ લેવું, તેથી સારાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉગ્ર અસ્થિર એવું કાર્ય કરવું હોય તો અગ્નિ વાયુ અથવા આકાશ તત્ત્વ લીધાથી શુભ ફળ થાય છે. (૩૬)

पृथ्व्यप्तेजोमरुद्व्योम–तत्त्वानां चिह्नमुच्यते ॥

आद्ये स्थैर्यं स्वचित्तस्य, शैत्यकामोद्भवौ परे ॥ ३७ ॥
तृतीये कोपसंतापौ, तुर्येऽथ चञ्चलात्मता ॥
पञ्चमे शून्यतैव स्या–दथवा धर्मवासना ॥ ३८ ॥

અર્થ—હવે પૃથ્વી આદિ પાચે તત્વોમા કયુ તત્વ શરીરમા છે તે જાણવા માટે પાચેના લક્ષણ કહેછે પૃથ્વી ત ત્વ શરીરમા હોય તો ચિત્તની સ્થિરતા રહે છે જળ તત્વ હોય તો શીતળતા તથા કામવિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે અગ્નિ તત્વ હોય તો ક્રોધ અને સતાપ થાય છે અને આકાશ ત ત્વ હોય તો મનમા શૂન્યપણુ રહે છે, અથવા ધર્મ કરવાની વાસના થાય છે. (૩૭) (૩૮)

श्रुत्योरङ्गुष्ठकौ मध्या–ङ्गुल्यौ नासापुटद्वये ॥
सृक्किणोः प्रान्त्यकोपान्त्या–ङ्गुली शेषे दृगन्तयोः ॥३९ ॥
न्यस्यान्तर्भ्रु पृथिव्यादि–तत्त्वज्ञानं भवेत्क्रमात् ॥
पीतश्वेतारुणश्यामै–र्बिन्दुभिर्निरुपाधि खम् ॥ ४० ॥

અર્થ—કાનમા બે અ ગુઠા, નાકના બે છિદ્રમા હાથની વચલી આગળી, આખપર અ ગુઠા પાસેની બે હાથની આગળી અને હોઠની બે બાજુએ બ ને હાથોની છેલ્લી અને તેની પાસેની એવી બે આગળીઓ રાખી ભ્રુકુટીની અ દર જોવાથી પાચે તત્વોનુ જ્ઞાન થાય છે તે આવી રીતે–પીળુ બિ દુ દેખાય તો પૃથ્વી તત્વ, સફેદ દેખાય તો જળ તત્વ, લાલ દેખાય તો અગ્નિ તત્વ, કાળુ દેખાય તો વાયુ તત્વ, અને કઇ

ન દેખાય તો આકાશ તત્વ જાણવું. (૩૯) (૪૦)

पीतः कार्यस्य संसिद्धिं, बिन्दुः श्वेतः सुखं पुनः ॥
भयं संध्यारुणो ब्रूते, हानिं भृङ्गसमद्युतिः ॥ ४१ ॥

અર્થઃ—ઉપર કહેલી રીતે જોતાં પીળું બિંદુ દેખાય તો કાર્યની સિદ્ધિ, ધોળું દેખાય તો સુખ, રાતુ દેખાય તો ભયની ઉત્પત્તિ અને ભ્રમર સરખું શ્યામવર્ણ દેખાય તો હાનિ થાય છે. (૪૧)

जीवितव्ये जये लाभे, सस्योत्पत्तौ च वर्षणे ॥
पुत्रार्थे युद्धपृच्छायां, गमनागमने तथा ॥ ४२ ॥
पृथ्व्यप्तत्त्वे शुभे स्यातां, वह्निवातौ च नो शुभौ ॥
अर्थसिद्धिः स्थिरोर्व्यां तु, शीघ्रमम्भसि निर्दिशेत् ॥४३॥

અર્થઃ—આજીવિકા, જય, લાભ, ધાન્યની ઉત્પત્તિ, વૃષ્ટિ (વરસાદ), પુત્રની પ્રાપ્તિ, સંગ્રામની પૃચ્છા, ગમન (જવું) તથા આગમન (આવવું) એટલા કાર્યોમાં પૃથ્વી તત્વ અને જળ તત્ત્વ શુભ જાણવાં, પણ અગ્નિતત્ત્વ અને વાયુતત્ત્વ ઉપર કહેલા કાર્યોમાં શુભ ફળ દેનારાં નથી, પૃથ્વી તત્ત્વ ધીરે ધીરે શુભ ફલ આપે છે, અને જલતત્ત્વ તુરત આપે છે. (૪૨) (૪૩)

ઇતિ સ્વરવિચાર.

निष्ठीवनेन दद्रुवादे—स्ततः कुर्यान्निघर्षणम् ॥
अङ्गदादर्चाय पाणिभ्यां, वज्रीकरणमाचरेत् ॥ ४४ ॥

અર્થ—પછી દાદર, ખસ વિગેરે થઇ હોય તો તે ઉપર થુક ઘસવુ, અને શરીરની દ્રઢતાને અર્થે બે હાથે શરીર મસળવુ (૪૪)

वज्रनामकमात्रण्ठ, पातव्यमथवा पय ॥
अम्भसः प्रसृतीरष्टौ, पेया केचिद्वदन्त्यपि ॥ ४५ ॥

અર્થ—પ્રાત કાળમા જળ બહુ બળ દેનારૂ છે તેથી તે વજ્ર નામથી કહેવાય છે માટે 'વજ્ર' એ નામે ઓળખાતુ જળ કઠ સૂધી એટલે ખુબ ધરાઇને પીવુ કેટલાક તો આઠ પસલી પાણી પીવુ એમ પણ કહે છે (૪૫)

न स्वप्यान्नान्यमायास, कुर्यात्पीत्वा जलं सुधीः ॥
आसीनो हृदि शास्त्रार्थान्, दिनकृत्यानि च स्मरेत् ॥४६॥

અર્થ—જલપાન કરીને પાછુ સુવુ નહી, તથા આયાસ ઉપજાવે એવુ કઇ કામ પણ કરવુ નહી પણ સ્વસ્થ બેસી શાસ્ત્રમા કહેલી વાતોનો મનમા વિચાર કરવો અથવા દિવસે જે શુભ કૃત્ય કરવા ધાર્યું હોય તે ચિતવવુ (૪૬)

प्रात प्रथममेवाथ, स्वपाणिं दक्षिणं पुमान् ॥
पश्येद्वाम च वामाक्षी, निजपुण्यप्रकाशकम् ॥ ४७ ॥

અર્થ—પુરૂષે પોતાના પુણ્યનો પ્રકાશ કરનારો જમણો હાથ સવારમા પ્રથમજ જોવો, અને સ્ત્રીએ પોતાનો ડાબો હાથ જોવો. (૪૭)

मौनी वस्त्रावृतः कुर्या–द्दिने संध्याद्वयेऽपि च ॥
उदङ्मुखः शकृन्मूत्रे, रात्रौ याम्याननः पुनः ॥ ४८ ॥

અર્થઃ—પછી વસ્ત્ર પહેરી, મૌન રહી મલમૂત્રનો ઉત્સર્ગ [ઝાડો અને પેશાબ] કરવો. તે કરતી વખતે દિવસ અથવા સવાર સાંજ હોય તો ઉત્તર દિશાએ અને રાત્રિ હોય તો દક્ષિણ દિશાએ મુખ કરીને બેસવું. (૪૮)

नक्षत्रेषु समस्तेषु, भ्रष्टतेजस्सु भास्वतः ॥
यावदर्धोदयस्ताव–त्प्रातःसंध्याभिधीयते ॥ ४९ ॥

અર્થઃ—જ્યારે સર્વે નક્ષત્રો નિસ્તેજ એટલે નજરે દેખાતાં બંધ પડી જાય છે, અને સૂર્યના બિંબનો અર્ધો ઉદય થએલો દેખવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રાતઃસંધ્યાનો સમય થયો એમ કહેવાય છે. (૪૯)

भस्मगोमयगोस्थान–वल्मीकशकृदादिमत् ॥
उत्तमद्रुमसप्तार्चि–र्मार्गनीराश्रयादि च ॥ ५० ॥
स्थानं चितादिविकृतं, तथा कूलंकषातटम् ॥
वर्जनीयं प्रयत्नेन, वेगाभावेऽन्यथा नतु ॥ ५१ ॥

અર્થઃ—રાખ અથવા છાણ જયાં પડયું હોય, જયાં ગાયો ફરતી હરતી અથવા બંધાતી હોય, જયાં વલ્મીક [રાફડો], વિષ્ટા વિગેરે મલિન વસ્તુ, ઉત્તમ વૃક્ષ અથવા અગ્નિ હોય, જે આવવા જવાનો માર્ગ, પાણીનું સ્થાનક અથવા

વિસામો લેવાની જગ્યા હોય, અને સ્મશાન અથવા નદીનો કાંઠો હોય, એવે ઠેકાણે બહુ ઉતાવળ ન હોય તો મલમૂત્રોત્સગ (ઝાડો અને પેશાબ) કરવો નહિ. અને ઉતાવળ હોય તો કઇ હરકત નથી [૫૦-૫૧]

वेगान्न धारयेद्वात-विण्मूत्रतृट्क्षुतक्षुधाम् ॥
निद्राकासश्रमश्वास-जृम्भाश्रुच्छर्दिरेतसाम् ॥ ५२ ॥

અર્થ—અધોવાત, વિષ્ટા, મૂત્ર, તૃષા, છીંક, હેડકી, નિદ્રા ખાસી, મહેનત કરવાથી વધેલો શ્વાસોચ્છ્વાસ, બગાસું આસું, વાંતિ તથા વીર્ય એ સ્વભાવથી થતા હોય તો તેની ગતિ અટકાવવી નહિ (૫૨)

गन्धवाहप्रवाहस्य, निज पृष्ठमनर्पयन् ॥
स्त्रीपूज्यागोचरे लोष्ट-द्वयन्यस्तपद सुधीः ॥
मन्द मन्दं ततः कृत्वा, निरोधस्य विमोचनम् ॥
निःशल्याद्दृष्टमृत्पिण्डे-नोन्मृज्यं च गुदान्तरम् ॥ ५४ ॥

અર્થ—બુદ્ધિશાલી પુરૂષે મલમૂત્ર કરવા બેસતી વખતે પવનનો પ્રવાહ જે બાજુથી આવતો હોય તે બાજુએ પોતાની પૂઠ ન કરવી, સ્ત્રીઓની અથવા પોતાને પૂજવા લાયક પુરૂષોની દૃષ્ટિ વર્જવી અને પત્થર ઉપર બે પગ મુકવા, એવી રીતે બેસી ધીરે ધીરે મલમૂત્રનો ત્યાગ કરી

જેમાં કાંટો કાંકરો ન હોય એવી માટી લઇ મલદ્વારની શુદ્ધિ કરવી. [૫૩-૫૪]

क्षुतशुक्रशकृन्मूत्रं, जायते युगपद्यदि ॥
तत्र मासे दिने तत्र, वत्सरान्ते मतिर्भवेत् ॥ ५५ ॥

અર્થઃ—જો છીંક, ધાતુ, મલ અને મૂત્ર એ ચારે સાથે થાય, તો એક વર્ષને છેડે તેજ મહીનામાં અને તેજ દિવસે તે મનુષ્યનું મરણ થાય. (૫૫)

विमुच्यान्याः क्रियाः सर्वा, जलशौचपरायणः ॥
गुदं लिङ्गं च पाणी च, पूतया शोधयेन्मृदा ॥ ५६ ॥

અર્થઃ—જળશુદ્ધિ તરફ લક્ષ આપનારા પુરૂષોએ બીજાં સર્વ કામ મુકી દઇ ગુદા (મલદ્વાર), પુરૂષચિન્હ અને હાથ શુદ્ધ માટીથી સાફ કરવા. (૫૬)

श्लेष्माधिकेन कर्तव्यो, व्यायामस्तद्विनाशकः ॥
ज्वलिते जाठरेऽग्नौ च, न कायो हितमिच्छता ॥ ५७ ॥

અર્થઃ—જેના શરીરમાં કફ વધારે હોય, તેણે કફ નાશને અર્થે વ્યાયામ (ફરવું અથવા કોઇપણ જાતની કસરત) કરવો. પણ પેટમાં જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો હોય તો અર્થાત્ ઘણી ભૂખ લાગી હોય તો બિલકુલ વ્યાયામ કરવો નહીં. (૫૭)

गतिशक्त्यर्धमेवासौ, क्रियमाणः सुखावहः ॥

गात्रखेदाधिकस्त्वत्र, सोऽश्वानामिव नोचितः ॥ ५८ ॥

અર્થ —ચાલવાની જેટલી શક્તિ હોય તે કરતા અર્ધો વ્યાયામ કરવો, તેજ સુખકારી છે. પણ હદ ઉપરાત શરીર ઉપર પસીનો વળે એવો ઘોડાની પેઠે વ્યાયામ કરવો ઉચિત નથી (૫૮)

गजाद्यैर्वाहनैर्यस्तु, व्यायामो दिवसोदये ॥
अमृतोपम एवासौ, भवेयुस्ते च शिक्षिताः ॥ ५९ ॥

અર્થ —સૂર્યોદયની વેળાએ હાથી, ઘોડા વિગેરે વાહન ઉપર બેસીને વ્યાયામ કરવો તે અમૃતસમાન સુખદાયી છે. વળી તેથી હાથી ઘોડા વિગેરે જાનવરોને પણ ચાલવાની સારી શિક્ષા મળે છે (૫૯)

(अथ दन्तधावनविधिः ।)

दन्तदार्ढ्याय तर्जन्या, घर्षयेद्दन्तपाटिकाम् ॥
आदावतः परं कुर्या-दन्तधावनमादरात् ॥ ६० ॥

અર્થ —દાત મજબૂત કરવાને અર્થે પ્રથમ ટચલી આગળીથી દાતના પેઢિયાં ઘસવા, અને પછી સાચવીને દાતણ કરવુ. (૬૦)

यद्याद्यवारिगण्डूषा-द्विन्दुरेकः प्रधावति ॥
कण्ठे तदा नरैर्ज्ञेयं, शीघ्रं भोजनमुत्तमम् ॥ ६१ ॥

અર્થ—જો દાતણ કરતા પહેલા કોગળાનો એક બિંદુ

ગળામાં ઉતરી જાય તો મનુષ્યોએ જાણવું કે, આજે શિઘ્ર અને સારૂં ભોજન મળશે. (૬૧)

अवक्राग्रन्थिसत्कूर्चं, सूक्ष्माग्रं द्वादशाङ्गुलम् ॥
कनिष्ठाग्रसमस्थौल्यं, ज्ञातवृक्षं सुभूमिजम् ॥ ६२ ॥

कनिष्ठिकानामिकयो–रन्तरे दन्तधावनम् ॥
आदाय दक्षिणां दंष्ट्रां, वामां वा संस्पृशंस्तले ॥ ६३ ॥
तल्लीनमानसः स्वस्थो, दन्तमांसमपीडयन् ॥
उत्तराभिमुखः प्राची–मुखो वा निश्चलासनः ॥ ६४ ॥
दन्तान्मौनपरस्तेन, घर्षयेद्वर्जयेत्पुनः ॥
दुर्गन्धं शुषिरं शुष्कं, स्वाद्वम्लं लवणं च तत् ॥ ६५ ॥

અર્થઃ—સીધું (વાંકું નહી એવું), ગાંઠ વિનાનું, જેનો સારો કૂચો થાય એવું, જેનો અગ્રભાગ (ટૂંક) કોમળ છે એવું બાર આંગળ લાંબુ, ટચલી આંગળી જેટલું જાડું, જાણીતા વૃક્ષનું તથા સારી ભૂમિમાં થયેલા વૃક્ષનું એવું દંતકાષ્ઠ (દાતણ) ટચલી આંગળી અને તેની જોડેની આંગળી એ બેની વચ્ચે પકડીને જમણી અથવા ડાબી દાઢે પ્રથમ ઘસવું દાંત ઘસતી વખતે સ્વસ્થ થઈ ઘસવામાંજ બરાબર ચિત્ત રાખવું. દાંતની આજુબાજુના માંસને પીડા ન થાય એમ ઘસવું. ઉત્તર અથવા પુર્વ દિશા તરફ મુખ કરી નિશ્ચળ બેસવું. અને મૌનપણે રહેવું. દુર્ગંધવાળું, અંદરથી પોલું, સૂકું,

મીઠું, ખાટું, અને ખારૂ એવું દંતકાષ્ટ (દાતણ) વર્જવું. (૬૨) (૬૩) (૬૪) (૬૫)

व्यतीपाते रवेर्वारे, संक्रान्तौ ग्रहणे न तु ॥
दन्तकाष्ठं नवाष्टैक-भूतपक्षान्तषट्सु ॥ ६६ ॥

અર્થ—વ્યતિપાતનો દિવસ, રવિવાર, સંક્રાંતિનો દિવસ, ગ્રહણનો દિવસ, નવમી, અષ્ટમી, પ્રતિપદા, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા અને ષષ્ઠી એટલા દિવસે દંતકાષ્ઠ(દાતણ) કરવું નહી (૬૬)

अभावे दन्तकाष्ठस्य, मुखशुद्धिविधिः पुनः ॥
कार्यो द्वादशगण्डूषै—र्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदा ॥ ६७ ॥

અર્થ—દંતકાષ્ટ (દાતણ) મળી શકે નહી તો બાર કોગળા કરી મુખશુદ્ધિ કરવી પણ જીભ ઉપરનો મેલ તો હમેશા ઘસીને ઉતારવો (૬૭)

विश्लिष्य रसनां जिह्वा—निर्लेखिन्या शनैः शनैः ॥
शुचिप्रदेशे प्रक्षाल्य, दन्तकाष्ठं पुनस्त्यजेत् ॥ ६८ ॥

અર્થ—પછી દાતણ ફાડી તેના ટકડાથી ધીરે ધીરે જીભ ઉપરનો મળ ઉતારવો, અને દાતણ ધોઇ આગળ શુદ્ધ ભૂમિ ઉપર નાખી દેવું (૬૮)

संमुखं पतितं स्वस्य, शान्तानां ककुभां च यत् ॥
ऊर्ध्वस्थं सुखदं तस्या—न्यथा दुःखहेतवे ॥ ६९ ॥

અર્થઃ—તે દંતકાષ્ટ જો આપણી સામું પડે, શાંત દિશામાં પડે, અથવા ઉંધું પડે તો તે સુખકારી સમજવું. અને એથી ઉલટી રીતે પડે તો દુઃખનું કારણ જાણવું. (૬૯)

ऊर्ध्वं स्थित्वा क्षणं पश्चा–त्पतत्येव यदा पुनः ॥
मिष्टाहारस्तदादिष्ट–स्तद्दिने शास्त्रकोविदैः ॥ ७० ॥

અર્થઃ—થોડીવાર ઉચું રહીને જે પાછું જમીન ઉપર પડે, તો તે દિવસે મિષ્ટાન્નની પ્રાપ્તિ થાય એમ શાસ્ત્રના જાણપુરૂષો કહે છે. (૭૦)

कासश्वासज्वराजीर्ण–शोकतृष्णास्यपाकयुक् ॥
न च कुर्याच्छिरोनेत्र–हृत्कर्णामयवानपि ॥ ७१ ॥

અર્થઃ—ખાંસી, શ્વાસ, જવર, અજીર્ણ, સોજો, તૃષા, મુખ પાક (મોઢું આવવું) માથાનો, નેત્રનો, હૃદયનો તથા કાનનો દુખાવો એટલામાં ગમે તે રોગ જેને હોય તે રોગિયે દાતણ કરવું નહીં. (૭૧)

प्रातः शनैः शनैर्नस्यो, रोगहृच्छुद्धवारिणा ॥
गृह्णन्तो नासया तोयं, गजा गर्जन्ति नीरुजः ॥ ७२ ॥

અર્થઃ—સવારમાં ધીરે ધીરે નાક વાટે ચોખ્ખું પાણી પીવું. તેથી રોગનો નાશ થાય છે. હાથીઓ નાકવાટે પાણી પિએછે તેથી નિરોગી થઇ ગર્જના કરે છે. (૭૨)

उक्तं च ॥ सुगन्धवदनाः स्निग्धनिस्वना निर्मलेन्द्रियाः ॥
निर्वलीपलितव्यङ्गा, जायन्ते नस्यशीलिनः ॥ ७३ ॥

અર્થ —વૈદ્યશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, " જે પુરૂષો હમેશા નસ્ય (નાક વાટે શાસ્ત્રોક્ત વસ્તુનુ સેવન કરવુ) કરે છે તેમનાસુખે સુગંધિ રહે છે, સ્વર સ્નિગ્ધ રહે છે, ઇંદ્રિયો નિર્મળ રહે છે, અને શરીર ઉપર કરચલી વિગેરે પડતી નથી " (૭૩)

आस्यशोषाधरस्फोट–स्वरभङ्गनिवृत्तये ॥
पारुष्यदन्तरुग्भित्त्यै स्नेहगण्डूषमुद्वहेत् ॥ ७४ ॥

અર્થ —મુખમા શોષ પડતો હોય, હોઠ ફાટી ગયા હોય, સાદ બેસી ગયો હોય, ચામડી બરછટ થઈ હોય, દાંતમા દુખાવો થતો હોય, તો તેને મટાડવા માટે ઘીનો અથવા તેલનો કોગળો કરવો (૭૪)

केशप्रसाधनं नित्यं, कारयेदथ निश्चलः ॥
कराभ्यां युगपत्कुर्यात् स्वोत्तमाङ्गे स्वयं न तत् ॥ ७५ ॥

અર્થ —પછી સ્થિર બેસી કોઈ પાસે પોતાના માથાના વાળ સાફ કરાવવા પોતાના માથાના વાળ પોતાનેજ સાફ કરવા હોય તો તે બન્ને હાથથી સાફ કરવા નહીં (૭૫)

तिलकं दर्पणादर्शे, मङ्गल्याय न कीर्तये ॥
दृष्टे देहे शिरोहीने, मृत्युः पञ्चदशेऽहनि ॥ ७६ ॥

અર્થઃ—તિલક જોવા માટે અથવા મંગલીકને અર્થે આરિસામાં જોવું. કદાચિત્ જો માથા વગર એકલું પોતાનું ધડજ દેખાય તો તે દિવસથી પંદરમે દિવસે પોતાનું મરણ જાણવું. (૭૬)

मातृप्रभृतिवृद्धानां, नमस्कारं करोति यः ॥
तीर्थयात्राफलं तस्य, तत्कार्योसौऽ दिनेदिने ॥७७॥

અર્થઃ—મા, બાપ વિગેરે વૃદ્ધ પુરૂષોને જે નમસ્કાર કરે છે, તેને તીર્થયાત્રાનું ફળ મળે છે. માટે દરરોજ તેમને નમસ્કાર કરવો. (૭૭)

उक्तं च ॥ मातापित्रोरभरकः, क्रियामुद्दिश्य याचकः ॥
मृतशय्याप्रतिग्राही, न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ७८ ॥

અર્થઃ—કહ્યું છે કે, "જે મનુષ્ય પોતાના માબાપનું ભરણ પોષણ ન કરે, કંઇ ધર્મક્રિયા ઉદ્દેશીને એટલે ફલાણું ધર્મકૃત્ય કરવું છે, એમ કહીને યાચના કરે, અને મરી ગયા મનુષ્યનું શય્યાદાન લે, તેને ફરીથી મનુષ્ય ભવ મળવો દુર્લભ છે. (૭૮)

वृद्धौ च मातापितरौ, साध्वी भार्या सुतः शिशुः ॥
अप्यकार्यशतं कृत्वा, भर्तव्या मनुरब्रवीत् ७९ ॥

અર્થઃ—આપણાં વૃદ્ધ થયેલાં માબાપ, શીલવતી સ્ત્રી અને અજ્ઞાન પુત્ર એમનું પોષણ સેંકડો અકાર્યો કરીને પણ કરવું, એમ મનુ ઋષિ કહે છે. (૭૯)

अनुपासितवृद्धाना-मसेवितमहीभुजाम् ।
अवारमुख्यासुहृदां, दूरे धर्मार्थतुष्टयः ॥ ८० ॥

અર્થ —જે લોકો સ્થવિરની સેવા કરતા નથી તેમનાથી ધર્મ વેગળો રહે છે, જે રાજાઓની સેવા કરતા નથી તેમનાથી દ્રવ્ય વેગળુ રહે છે, અને જે ગણિકાની મૈત્રી રાખતા નથી તેમનાથી વિષય[1] સંતોષ વેગળો રહે છે. (૮૦)

ततः स्नात्वा शिरःकण्ठा-वयवेषु यथोचितम् ॥
पवित्रयितुमात्मानं, जलैर्मन्त्रक्रमेण वा ॥ ८१ ॥
वस्त्रशुद्धिमनःशुद्धिं, कृत्वा त्यक्त्वा च दूरतः ॥
नास्तिकादीनवः लिप्त्वा, पुष्पं पूजागृहान्तरे ॥ ८२ ॥
आश्रयन्दक्षिणा शाखा-मर्चयन्नथ देहलीम् ॥
तामस्पृशन्प्रविशयान्त-र्दक्षिणेनांघ्रिणा ततः ॥ ८३ ॥
सुगन्धमधुरैर्द्रव्यैः, प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥
वामनाड्यां प्रवृत्तायां, मौनवान्देवमर्चयेत् ॥ ८४ ॥

અર્થ —પછી દેશ, કાળ તથા આપણી પ્રકૃતિને ઉચિત લાગે તેમ બાહ્યશુદ્ધિને અર્થે શિરસ્નાન (માથા ઉપરથી ન્હાવુ) કંઠ સ્નાન (કંઠ સુધી ન્હાવુ), અવયવસ્નાન

---

[1] ગણિકાના દોષ દેખીને વૈરાગ્ય થવાથી વિષય ઉપર સંતોષ થાય છે એ ભાવાર્થ સમજવો.

(હાથ, પગ વિગેરે ધોવાં) કરવું. જળે કરીને સ્નાન કરવું એવો નિયમ છે; પણ તેમ કરવાને હરકત હોય તો મંત્ર વડે સ્નાન કરવું. પછી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, મન શુદ્ધ કરી તથા નાસ્તિક, વ્યસની વિગેરે લોકોની દૃષ્ટિથી વેગળા રહી પૂજા ગૃહની અંદર ફૂલ વિગેરે સામગ્રી બરાબર રાખી દ્વારની જમણી બાજુએ ઉભા રહી ઘરના ઉંબરાનું પૂજન કરવું. પછી, ઉંબરાને પગે સ્પર્શ ન કરતાં જમણો પગ આગળ મૂકીને અંદર જવું. અને ચંદ્રનાડી (ડાબી નાસિકા) વહેતાં થકાં પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને સુગંધી તથા મધુર વસ્તુથી, મૌન રહીને, દેવની પૂજા કરવી. (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪)

गृहे प्रविशता वामभागे, सुस्थानसंस्थितम् ॥
देवतायतनं कुर्या-त्सार्द्धहस्तोर्ध्वभूमिषु ॥ ८५ ॥

અર્થઃ—ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં ડાબા હાથપર દેવમંદિર કરવું, તેની રચના સારી હોવી જોઇયે, અને ઘરની ભૂમિથી મંદિરની ભૂમિ દોઢ હાથ ઉંચી જોઇયે. (૮૫)

नीचैर्भूमिस्थितं कुर्या-द्देवतावसथं यदि ॥
नीचैर्नीचैस्ततोऽवश्यं, संतत्यादि तदा भवेत् ॥ ८६ ॥

અર્થઃ—જો નીચી ભૂમિ ઉપર દેવ મંદિર કરે, તો તે પુરૂષની સંતતિ વિગેરે અવશ્ય નીચ અવસ્થામાં રહે. (૮૬)

पूजकः स्यादथो पूर्व-मुखो वाप्युत्तरामुखः ॥

दक्षिणादिदिशो वर्ज्या, विदिग्वर्जनमेव च ॥ ८७ ॥

અર્થ —પૂજા કરનારા પુરૂષે પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફજ મુખ કરીને બેસવું દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અગ્નિ, નૈઋત્ય વાયવ્ય અને ઇશાન્ય એ છ દિશા પૂજામાં અવશ્ય વર્જવી (૮૭)

पश्चिमाभिमुखः पूजा, जिनमूर्तेः करोति चेत् ॥
चतुर्थसततिच्छेदो, दक्षिणस्यामसतति ॥ ८८ ॥

અર્થ —જો કોઇ પશ્ચિમ દિશા તરફ મુખ કરીને જિન પ્રતિમાની પૂજા કરે, તો તેની સતતિનો ચોથી પેઢીએ વિચ્છેદ થાય અને દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ રાખે તો સતતિ વધેજ નહીં (૮૮)

आग्नेय्या च यदा पूजा, धनहानिर्दिने दिने ॥
वायव्यां सततिर्नैव, नैऋत्यां च कुलक्षयः ॥ ८९ ॥

અર્થ —આગ્નેયી દિશામા મુખ કરીને પૂજા કરે તો દિવસે દિવસે ધનની હાનિ થતી જાય, વાયવ્ય દિશામાં મુખ કરે તો સતતિ ન થાય અને નૈઋત્ય દિશામા મુખ કરે તો કુળનો ક્ષય થાય (૮૯)

ईशान्यां कुर्वतां पूजां, सस्थितिर्नोपजायते ॥
अंघ्रिजानुकरांसेषु, मूर्ध्नि पूजा यथाक्रमम् ॥ ९० ॥

અર્થ —ઇશાન દિશામા મુખ કરીને બેસે તો પૂજા

કરનારની સ્થિતિ સારી રહેતી નથી. પૂજા કરનારે પ્રથમ બે પગોએ પછી અનુક્રમે બે જાનુઓ, બે હાથે, બે ખભાએ અને મસ્તકે પુજા ચઢાવવી. (૯૦)

श्रीचंदनं विना पूजा, नैव कार्या जिनेशितुः ॥
भाले कण्ठे हृदम्भोजे, उदरे तिलकं क्रमात् ॥ ९१ ॥

અર્થઃ—કેસર ચંદન વગર જીનપ્રતિમાની પૂજા કોઇ કાળેપણ કરવી નહીં. કપાળ, કંઠ, હૃદય, ઉદર વિગેરે નવ સ્થાનક ઉપર અનુક્રમે તિલક કરવું. (૯૧)

नवभिस्तिलकैः पूजा, करणीया निरन्तरम् ॥
प्रभाते प्रथमं वास–पूजा कार्या विचिक्षणैः ॥ ९२ ॥

અર્થઃ—હમેશા નવ તિલક કરીને જિન પ્રતિમાની પૂજા કરવી. વિધિના જાણ પુરૂષોએ પ્રભાત કાળમાં પ્રથમ વાસપૂજા કરવી. (૯૨)

मध्याह्ने कुसुमैः पूजा, संध्यायां धूपदीपतः ॥
अर्हतो दाक्षिणे भागे, दीपस्याथ निवेशनम् ॥ ९३ ॥

અર્થઃ—બપોરે સુગંધી કુસુમોથી જિન પ્રતિમાની પૂજા કરવી. અને સંધ્યાકાળે ધૂપદીપથી પુજા કરવી. જિન પ્રતિમાની દક્ષિણ બાજુએ દીવો રાખવાનું સ્થાનક કરવું. (૯૩)

वामांशे धूपदहन–मग्रे क्रूरं तु संमुखम् ॥
ध्यानं तु दाक्षिणे भागे, चैत्यानां वन्दनं तथा ॥ ९४ ॥

અર્થ —ભગવાનની ડાબી બાજુએ ધૂપધાણુ મૂકવું. આગળ નૈવેદ્ય રાખવું, સામુ બેસી ધ્યાન કરવું, તથા ચૈત્યવંદન દક્ષિણ ભાગે કરવું. (૯૪)

गन्धधूपाक्षतैः स्रग्भिः, प्रदीपैर्बलिवारिभिः ॥
शान्तौ श्वेतं तथा पीतं, लाभे श्यामं पराभवे ॥ ९५ ॥
मङ्गलार्थे तथा रक्तं, पञ्चवर्णं तु सिद्धये ॥
पञ्चामृते तथा शान्तौ, दीपः स्याच्च गुडैर्घृतैः ॥ ९६ ॥

અર્થ —સત્પુરૂષોએ ચંદન, અક્ષત, ધૂપ, દીપ, બલિ અને જળ આ વસ્તુથી ભગવાનની પૂજા કરવી શ્વેત પુષ્પ (ધોળુ ફુલ) શાંતિકારક છે, પીતપુષ્પ (પીળુ ફુલ) લાભકારક છે, શ્યામપુષ્પ (કાળુ ફુલ) પરાભવ કરનારૂં છે, રક્તપુષ્પ (રાતુફુલ) મંગલિક છે, અને પંચવર્ણી ફુલ સિદ્ધિદાયક છે પંચામૃત પુજા અથવા શાંતિ હોય તો ગોળનો અને ઘીનો દીવો કરવો [૯૫] (૯૬)

पद्मासनसमासीनो, नासाग्रन्यस्तलोचनः ॥
मौनी वस्त्रावृतास्योऽयं, पूजां कुर्याज्जिनेशितुः ॥९७॥

અર્થ —સત્પુરૂષે પદ્માસને બેસી નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, મૌન રહી, અને શુદ્ધ વસ્ત્રથી મુખકોશ બાંધી જિનેશ્વર મહારાજની પુજા કરવી (૯૭)

स्नानं पूर्वमुखीभूय, प्रतीच्यां दन्तधावनम् ॥
उदीच्यां श्वेतवासांसि, पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥ ९८ ॥

અર્થઃ—પૂર્વ દિશાએ મુખ કરીને સ્નાન કરવું, પશ્ચિમ દિશાએ મુખ કરીને દાતણ કરવું, ઉત્તર દિશાએ મુખ કરીને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરવાં, અને પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને દેવપૂજા કરવી. (૯૮)

(ઇતિ પૂજાવિધિ.)

(अथ जपविधिः ।)

संकुलाद्विजने भव्यः, सशब्दान्मौनवाञ्शुभः ॥
मौनजान्मानसः श्रेष्ठो, जपः श्लाघ्यः परः परः ॥९९॥

અર્થઃ—માણસના સમૂહમાં જપ કરવા કરતાં એકાંતમાં કરવો પ્રશસ્ત છે. જપના અક્ષર લોકોથી સંભળાય એવા બોલવા તે કરતાં મૌન રાખી ગણવા એ સારૂં તથા મૌન રાખી અક્ષર ગણવા તે કરતાં મનમાંજ મંત્રાક્ષરની પંક્તિનું અર્થસહિત ચિંતવન કરવું એ ઉત્તમ છે. ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકારના જપમાં પહેલા કરતાં બીજો શ્રેષ્ઠ અને બીજા કરતાં ત્રીજો શ્રેષ્ઠ જાણવો. (૯૯)

(अथ प्रश्नविचारः)

पूजाद्रव्यार्जतोद्वाहे, दुर्गादिसरिदाक्रमे ॥
गमागमे जीविते च, गृहक्षेत्रादिसंग्रहे ॥ १०० ॥
क्रयविक्रयणे वृष्टौ, सेवाकृषिविषे जये ॥
विद्यापट्टाभिषेकादौ, शुभेऽर्थे च शुभः शशी ॥ १०१ ॥

અર્થ—પૂજા કરવી, દ્રવ્ય કમાવુ, વિવાહ કરવો, કિલ્લા ઉપર ચઢવુ', નદી ઉતરવી, જવુ, આવવુ, જીવવુ, ઘર, ક્ષેત્ર વિગેરે લેવુ', કોઇ વસ્તુની ખરીદી અથવા વેચાણુ કરવુ, વૃષ્ટિ થવા માટે કોઇ પણ જાતનો પ્રયત્ન કરવો, સેવા કરવી, ખેતી કરવી, વિષના સ ણ ધમા કઇ કામ કરવુ, કોઇને જીતવુ, વિદ્યાનો આર ભ કરવો, રાજાદિકને પટ્ટાભિષેક કરવો, ઇત્યાદિ કાર્યમા તથા કોઇપણ શુભ કાર્યમા ચંદ્રનાડી શુભ જાણુવી (૧૦૦) (૧૦૧)

अग्रस्थो वामगो वापि, ज्ञेयः सोमदिशि स्थित ॥
पृष्ठस्थो दक्षिणस्थश्च, विज्ञेयः सूर्यभागभाक् ॥ १०२ ॥

અર્થ—આગળ અથવા ડાબે પડખે ઉભેલો માણુસ ચ દ્ર દિશામા જાણુવો, અને પછવાડે અથવા જમણી બાજુએ ઉભેલો સૂર્ય દિશામા જાણુવો (૧૦૨)

प्रश्ने प्रारम्भणे वापि, कार्याणां वामनासिका ॥
पूर्णा वायो. प्रवेशश्चे—त्तदा सिद्धिरसंशयम् ॥ १०३ ॥

અર્થ—કોઇ કાર્યનો પ્રશ્ન અથવા આરભ કરતી વખતે ડાબી નાસીકામા જો પૂર્ણ વાયુ ભરાય અર્થાત્ તો સ્વર ચાલતો હોય તો નિશ્ચયથી કાર્યસિદ્ધિ જાણુવી. (૧૦૩)

योद्धा समाक्षराह्वश्चे–दूतो वामावहः स्थितः ॥
तदा जयो विपर्यासे, व्यत्ययं मतिमान् वदेत् ॥ १०४ ॥

અર્થઃ—સંગ્રામના પ્રશ્નમાં સંગ્રામ કરનારના નામના અક્ષર બે, ચાર ઇત્યાદિ સમસંખ્યામાં હોય, અને પ્રશ્ન કરનારા દૂતની જો ચંદ્રનાડી વહેતી હોય તો યુદ્ધમાં જય કહેવો, અને જો સંગ્રામ કરનારના નામના ત્રણ, પાંચ ઇત્યાદિ વિષમ અક્ષર હોય, અને દૂતની સૂર્યનાડી વહેતી હોય તો સંગ્રામમાં પરાભવ કહેવો. (૧૦૪)

प्रवाहो यदि वार्केन्द्वोः, कथं चिद्युगपद्भवेत् ॥
विजयादीनि कार्याणि, समान्येव तदादिशेत् ॥ १०५ ॥

અર્થઃ—જો ચંદ્રનાડી અને સૂર્યનાડી સંઘાતે વહેતી હોય તો વિજયાદિક કાર્ય સમાન કહેવા. એટલે કોઇ પણ પક્ષની હાર અથવા જીત ન થતાં બંને પક્ષની બરાબરી થાય એમ કહેવું. (૧૦૫)

मुद्गलाद्यैर्गृहीतस्य, विषार्त्तस्याथ रोगिणः ॥
प्रश्ने समाक्षराह्वश्चे–दित्यादि प्राग्वदादिशेत् ॥ १०६ ॥

અર્થઃ—મુદ્દગલવાળા (મુદ્દગલ છે જેના હાથમાં તેવા) માણસનો અથવા વિષવિકારથી પીડાયલા રોગિનો પ્રશ્ન હોય તો ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે નામના અક્ષરની સમ-વિષમ સંખ્યા ઉપરથી તથા પ્રશ્ન કરનારના સ્વર ઉપરથી શુભાશુભ ફળ કહેવું. (૧૦૬)

नामग्राहं द्वयोः प्रश्ने, जयाजयविधौ वदेत् ॥
पूर्वोक्तस्य जयः पूर्णे, पश्चे रिक्ते परस्य च ॥ १०७ ॥

અર્થ—સામસામા પક્ષવાળા બે મનુષ્યોના નામ લઈને તેમના જયપરાજયનો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો પ્રશ્ન કરનાર માણસ જે બાજુએ ઉભો હોય, તે બાજુનો આપણો સ્વર વહેતો હોય તો પહેલા જેનુ નામ લીધુ હોય તેનો જય કહેવો, અને તે બાજુ ખાલી હોય તો પછવાડેથી જેનુ નામ લી હોજ તેનો જય કહેવો (૧૦૭)

रोगिप्रश्ने च गृह्णीया—त्पूर्वं ज्ञान्यभिधा यदि ॥
पश्चाद्व्याधिमतो नाम, तज्जीवति स नान्यथा ॥ १०८ ॥

અર્થ—કોઈ રોગીના સંબધમા પ્રશ્ન કરે, અને તેમા જે પ્રથમ જેને પ્રશ્ન કરવો હોય તે નિમિત્તીનુ નામ લે, અને પછી રોગીનુ નામ લે, તો રોગી જીવે નહી તો નહી (૧૦૮)

बद्धानां रोगितानां च, प्रभ्रष्टानां निजास्पदात् ॥
प्रश्ने युद्धविधौ वैरि—संगमे सहसा भये ॥ १०९ ॥
स्नाने पानेऽशने नष्टा—न्वेषे पुत्रार्थमैथुने ॥
विवादे दारुणेऽर्थे च, सूर्यनाडी प्रशस्यते ॥ ११० ॥

અર્થ—બદીખાને પડેલા, રોગથી પીડાયલા અને પોતાના અધિકારથી ભ્રષ્ટ થયેલા એ ત્રણેમા ગમે તેના સંબધ

માં પ્રશ્ન કરવો હોય, સંગ્રામ કરવો હોય, શત્રુની મુલાકાત લેવી હોય, અચાનક ભય આવી પડયો હોય, ન્હાવું, ખાવું પીવું. ખોયેલી વસ્તુની શોધખોળ કરવી, પુત્ર પ્રાપ્તિને અર્થે સ્ત્રીસંગ કરવો, વિવાહ કરવો અને કંઇપણ ક્રુરકર્મ કરવું હોય તો સૂર્યનાડી સારી સમજવી. (૧૦૯ ૧૧૦)

नासायां दक्षिणायां तु, पूर्णायामपि वायुना ॥
प्रश्नाः शुभस्य कार्यस्य, निष्फलाः सकला अपि ॥१११॥

અર્થઃ—જો પુછનારની દક્ષિણ નાસિકા પુર્ણ વહેતી હોય તો તે વખતે કરેલા શુભ કાર્યના સર્વે પ્રશ્નો નિષ્ફળ જાણવા. (૧૧૧)

[ઇતિ પ્રશ્નોપયોગી સ્વરવિચાર]

यथाशक्ति ततश्चिन्त्यं, तपो नित्यं तदग्रतः ॥
यस्य प्रभावतः सर्वाः, संभवन्ति विभूतयः ॥ ११२ ॥

અર્થઃ—પૂજા કરી રહ્યા પછી પોતાની શક્તિ માફક કંઇ તપસ્યા કરવી હોય તો તેનો જિનપ્રતિમા આગળ વિચાર કરવો. કારણ, તપસ્યાના પ્રભાવથી સર્વ સંપાદાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૧૨)

धर्मशोकभयाहार–निद्राकामकलिक्रुधः ॥
यावन्मात्रा विधायन्ते, तावन्मात्रा भवन्त्यमी ॥ ११३ ॥

અર્થઃ—ધર્મ, શોક, ભય, આહાર, નિદ્રા કામ, કલહ અને ક્રોધ એ આઠે વસ્તુ જેટલી વધારીએ તેટલી વધે છે,

અને જેટલી ઓછી કરીએ તેટલી ઓછી થાય છે (૧૧૩

अपत्योत्पादने स्वामि–सेवाया पोष्यपोषणे ॥
धर्मकृत्ये च नो कर्तुं, युज्यन्ते प्रतिहस्तकाः ॥ ११४ ॥

અર્થ —આપણી સ્રીને વિષે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, આપણા ધણીની સેવા કરવી, માબાપ બઇરા છોકરા વિગેરેનુ પોષણ કરવુ, ધર્મકૃત્ય કરવુ, આ ચાર કાર્યોમા પ્રતિહસ્તક (મુખ્ત્યાર) ચાલે નહીં એ તો પોતેજ કરવા યોગ્ય છે (૧૧૪)

सद्वृताङ्ग सभाङ्गयायां, प्रायः पूर्वोत्तराननः ॥
स्थिरासने समासीत, संवृत्य चतुरोऽञ्चलान् ॥ ११० ॥

અર્થ —ન્યાય સભામા બેસવુ હોય તો સારા વસ્ત્ર પહેરવાં, અને સભામા જઇ સ્થિર આસન ઉપર પ્રાય પુર્વ તથા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરી તથા વસ્ત્રના ચારે છેડા સમેટી બેસવુ (૧૧૫)

अधमर्णारिचौराद्या, विग्रहोत्पातिनोऽपि च ॥
भून्याङ्गे स्वस्य कर्तव्याः, सुखलाभजयार्थिभिः ॥ ११६ ॥

અર્થ —સુખ, લાભ તથા જયના અર્થી પુરૂષોએ ન્યાય સભામા પોતાના લેણદારને, શત્રુને, ચોરને, પોતાની ઉપર તોહમત મૂકનારને તથા બીજા પણ એવા પુરૂષોને પોતાની શુન્ય બાજુએ એટલે જે બાજુની નાસિકા વહેતી ન હોય, બધ પડેલી હોય તે બાજુએ રાખવા. (૧૧૬)

स्वजनस्वामिगुर्वाद्या, ये चान्ये हितचिन्तकाः ॥
जीवाङ्गे ते ध्रुवं कार्या, वाञ्छितार्थं विधित्सुभिः ॥११७॥

અર્થઃ—વાંછિત કાર્ય કરવા ધારનારા પુરૂષોએ પોતાના સ્વજનોને, સ્વામીને, ગુરૂને તથા બીજા પણ જે આપણું હિત વાંછતા હોય તે સર્વે મનુષ્યોને આપણી જે તરફની નાસિકા પૂર્ણ વહેતી હોય, તે તરફ રાખવા. (૧૧૭)

आचार्याणां यतीनां च, पण्डितानां कलाभृताम् ॥
समुत्पाद्यः सदानन्दः कुलीनेन यथायथम् ॥११८॥

અર્થઃ—કુલીન મનુષ્યે આચાર્યોને, સાધુઓને, પંડિતોને તથા કલાવાન્ પુરૂષોને યોગ્યતા પ્રમાણે આદરમાન આપી રાજી રાખવાં. (૧૧૮)

विशेषज्ञानमधुना, कलिकालवशाद्गतम् ॥
नित्यमेव ततश्चिन्त्यं, बुधैश्चन्द्रबलादिकम् ॥ ११९ ॥

અર્થઃ—ભવિષ્યનું જે વિશેષ જ્ઞાન પુર્વે હતું તે હમણાં કળિકાળના જોરથી જતું રહ્યું છે માટે ડાહ્યા પુરૂષોએ ચંદ્રબલ, તારાબલ વિગેરેનો અવસ્ય હમેશાં વિચાર કરવો. (૧૧૯)

न निमित्तद्विषां क्षेमं, नायुर्वैद्यकविद्विषाम् ॥
न श्रीर्नीतिद्विषामेक—मपि धर्मद्विषां नहि ॥१२०॥

અર્થઃ—જ્યોતિષ, સામુદ્રિક વિગેરે આઠ પ્રકારના

નિમિતશાસ્ત્રનો જે દ્વેષ કરે છે, તેનુ કલ્યાણ થતું નથી, વૈદ્યક શાસ્ત્રનો દ્વેષ કરે તે દીર્ઘ આયુષ્ય પામતો નથી, નીતિશાસ્ત્રનો દ્વેષ કરે તે લક્ષ્મી પામતો નથી, અને ધર્મનો દ્વેષ કરે તે તો કલ્યાણ, દીર્ઘ આયુષ્ય અને લક્ષ્મી એ ત્રણેમાથી એકે વસ્તુ પામતો નથી (૧૨૦)

निरन्नैर्मैथुनं निद्रा, वारिपानार्कसेवनम् ॥
एतानि विषतुल्यानि, वर्जनीयानि यत्नतः ॥१२१॥

અર્થ—ખાધા વિના ખાલી પેટ હોય ત્યારે મનુષ્યોએ સ્રીસગ, નિદ્રા, જળપાન અને તડકાનુ સેવન એટલા વાના યત્નથી વર્જવા કારણ કે, તે તે વખતે ઝેર સરખાં છે (૧૨૧)

सुकृताय न तृप्यन्ति, सन्तः सततमप्यहो ॥
विस्मर्तव्या न धर्मस्य, समुपास्तिस्ततः क्वचित् ॥१२२॥

અર્થ—સત્પુરૂષો હમેશા સુકૃતના કામો કરે તોપણ તે કામો કરવામા ધરાતા નથી માટે ધર્મની સેવા કરવામાં કોઇ કાળે પણ ભૂલવુ ન જોઇએ (૧૨૨)

धर्मस्थाने ततो गम्यं, श्रीमद्भिः कृतभूषणैः ॥
प्राक्पुण्यं दर्श्यतेऽन्येषां, स्वस्य नव्य मुपार्ज्यते ॥१२३॥

અર્થ—માટે સુખી પુરૂષોએ પણ સારા વસ્ત્ર તથા આભૂષણ પહેરીને મદિર, ઉપાશ્રય વિગેરે ધર્મને સ્થાનકે જવું એમ કરવાથી પોતાનુ પૂર્વભવનુ પુણ્ય લક્ષ્મીના

દર્શનથી બીજા લોકોની નજરે આવે છે, અને પોતે નવું પુણ્ય પણ ઉપાર્જન કરે છે. (૧૨૩)

नित्यं देवगुरुस्थाने, गन्तव्यं पूर्णपाणिभिः ॥
विधेयस्तत्र चापूर्व-ज्ञानाभ्यासो विवेकिभिः ॥१२४॥

અર્થઃ—હાથમાં ફળ ફુલ, ચોખા વિગેરે કંઇપણ વસ્તુ લઇને હમેશાં મંદિરે અને ઉપાશ્રયે જવું. ઉપાશ્રયમાં ગુરૂ પાસે જે જ્ઞાન આવડતું ન હોય તે જ્ઞાનનો વિવેકી પુરૂષોએ અભ્યાસ કરવો. (૧૨૪)

आजन्म गुरुदेवाना-मर्चनं युज्यते सताम् ॥
रोगादिभिः पुनर्न स्या-द्यदि तन्नैव दोषकृत् ॥१२५॥

અર્થઃ—આ મનુષ્યભવ છે ત્યાં સુધી સત્પુરૂષોને દેવ પૂજા અને ગુરૂભક્તિ હમેશાં કરવી ઉચિત છે. પણ રોગાદિ કારણોથી તેમ ન બને તો કંઇ દોષ નથી. (૧૨૫)

कुप्रवृत्तिं त्रिधा त्यक्त्वा, दत्त्वा तिस्रः प्रदक्षिणाः ॥
देवस्यार्चां त्रिधा कृत्वा, तं ध्यायेत्सिद्धिदं सुधीः ॥१२६॥

અર્થઃ—ભવ્ય જીવે મનથી, વચનથી તથા કાયાથી કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરી જિનપ્રતિમાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દેવી. અને પછી જિનપ્રતિમાની મનવચનકાયાથી પૂજા કરવી અને સિદ્ધિદાયક અરિહંત ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. (૧૨૬)

मिथ्यादृष्टिभिरग्राह्यो, विश्वातिशयभासुरः ॥
निःसंसारविकारश्च, यो देवः स सतां मतः ॥ १२७ ॥

અર્થ —નાસ્તિક લોકોને જેનુ જ્ઞાન થાય નહીં, જે સર્વ અતિશયોથી વિરાજમાન છે અને સ સારરૂપ સ ગ જેને બીલકુલ છેજ નહિ એવા દેવ સત્પુરૂષોને માન્ય છે (૧૨૭)

(अथ प्रतिमाधिकारः ।)

उपविष्टस्य देवस्यो–र्ध्वस्य वा प्रतिमा भवेत् ॥
द्विविधापि युवावस्था, पर्यङ्कासनगादिमा ॥ १२८ ॥

અર્થ —ભગવાનની બેઠી અથવા ઉભી બ ને પ્રકારની પ્રતિમા યોવન અવસ્થામાજ હોવી જોઇએ તેમા પહેલી (બેઠી) પ્રતિમા પર્યંકાસનવાળી હોવી જોઇએ [૧૨૮]

वामो दक्षिणजङ्घोर्वो–रुपर्यङ्घ्रिकरोऽपि च ॥
दक्षिणा वामजङ्घोर्वो–स्तत्पर्यङ्कासन मतम् ॥ १२९ ॥

અર્થ —પ્રથમ જમણી જાઘ અને જમણા સાથળ ઉપર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ સ્થાપન કરવો, પછી ડાબી જાઘ અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ મૂકવો એને જાણુ પુરૂષો પર્યંકાસન કહે છે (૧૨૯)

देवस्योर्ध्वस्य चार्चा स्या–ज्जानुलम्बिभुजद्वया ॥
श्रीवत्सोष्णीषयुक्ते द्वे, छत्रादिपरिवारिते ॥ १३० ॥

અર્થ —ભગવાનની પ્રતિમા ઉભી હોય તો તેના બે ભુજ ઢીંચણ સુધી લાંબા જોઇએ બ ને પ્રતિમાઓ શ્રીવત્સ, ઉષ્ણીષ, ત્રણ છત્ર ઇત્યાદિ પરિવાર, યુક્ત જોઇએ. [૧૩૦]

छत्रत्रयं च नासाग्रोत्तारि सर्वोत्तमं भवेत् ॥
नासाभालान्तयोर्मध्ये, कपोलवेधकृत्पुनः ॥ १३१ ॥

અર્થઃ—નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર ત્રણ છત્રના અગ્ર ભાગની સમરેખા આવે તો તે ત્રણ છત્ર સર્વોત્તમ જાણવાં. તેમજ નાસિકા અને કપાળ એના મધ્યભાગમાં આડી રેખાથી કપોલનો વેધ થવો જોઇએ. [૧૩૧]

रक्षितव्यः परीवारे, दृषदां वर्णशंकरः ॥
न समाङ्गुलसंख्येष्टा, प्रतिमा मानकर्मणि ॥ १३२ ॥

અર્થઃ—પ્રતિમાના પરિવારમાં પત્થરનો વર્ણશંકર થાય તેની સંભાળ રાખવી. તેમજ પ્રતિમાનું પ્રમાણ પણ બે, ચાર, છ, આઠ ઇત્યાદિ સમસંખ્યામાં હોય તો તે ઇષ્ટ ન જાણવું. (૧૩૨)

अन्योन्यजानुस्कन्धान्त-स्तिर्यक्सूत्रनिपातनात् ॥
केशान्ताञ्चलयोश्चान्तः, सूत्रैक्याच्चतुरस्रता ॥ १३३ ॥

અર્થઃ—એકથી બીજા ઢીંચણ સુધી આડું એક સૂત્ર, જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખંધ સુધી બીજું સૂત્ર, ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખંધ સુધી ત્રીજું સૂત્ર અને નીચેથી મસ્તક સુધી ચોથું સૂત્ર. એ ચારે સૂત્રનું પ્રમાણ સરખું આવે તો પ્રતિમા સમચતુરસ્ર કહેવાય. (૧૩૩)

सूत्रं जानुद्वये तिर्यग्, दद्यान्नाभौ च कम्बिकाम् ॥

प्रतिमायाः प्रतिसरो, भवेदष्टादशाङ्गुलः ॥१३४॥

અર્થ —બે ઢીચણની વચ્ચે આડુ સૂત્ર દેવુ, અને સૂત્રથી નાભિ સુધી એક કંબિકા રાખવી એ રીતે કરતાં નાભિથી સૂત્ર સુધી અઢાર આગળનુ પ્રમાણુ જોઈએ (૧૩૪)

नवताल भवेद्रूपं, तालश्च द्वादशाङ्गुलः ॥

अङ्गुलानि न कम्बायाः, किं तु रूपस्य तस्य हि ॥१३५॥

અર્થ —પ્રતિમાનું ઊંચાઈનુ પ્રમાણુ નવતાલ જાણુવુ. બાર આગળનો એક તાલ થાય છે અહીં આગળા કંબાના ન લેતા પ્રતિમાના લેવા (૧૩૫)

ऊर्ध्वस्थप्रतिमामान-मष्टोत्तरशतांशतः ॥

आसीनप्रतिमामान, षट्पञ्चाशद्विभागत ॥१३६॥

અર્થ —ઊભી પ્રતિમાનુ પ્રમાણુ એકસો આઠ અ-શનુ બેઠી પ્રતિમાનુ છપ્પન અ શનુ જાણવું (૧૩૬)

भालनासाहनुग्रीवा-हृन्नाभिगुह्यमूरुकौ ॥

जानुजङ्घांघ्रि चेत्येवा-दशाङ्गस्थानिकानि तु ॥१३७॥

અર્થ —૧ કપાળ, ૨ નાસિકા, ૩ હડપચી, ૪ ગળુ, ૫ હૃદય, ૬ નાભી, ૭ ગુહ્ય, ૮ સાથળ, ૯ ઢીચણ, ૧૦ જાંઘ (પેડ઼ા) અને ૧૧ પગ એ અંગના અગ્યાર સ્થાનક જાણવા (૧૩૭)

वसु पञ्चवसुर्वेद-सूर्यार्कार्कजिनाश्वयः॥

जिनाश्वयश्च मानाङ्का, ऊर्ध्वा ऊर्ध्वस्थरूपके ॥१३८॥

અર્થઃ—કપાળે ચાર અંશ, નાસિકાએ પાંચ અંશ, હડપચીએ ચાર, કોટે ત્રણ, હૃદયે બાર. નાભીએ બાર. ગૃહ્યને વિષે બાર, સાથળે ચોવીશ, ઢીંચણે ચાર, જાંઘને વિષે ચોવીશ અને પગે ચાર. એવા ઉભી પ્રતિમાનાં એકસો આઠ અંશ ઊંચાઈના જાણવાં. (૧૩૮)

भालनासाहनुग्रीवा–हृन्नाभीगुह्यजानु च ॥
अष्टावासीनबिम्बस्या–ङ्गानां स्थानानि पूर्ववत् ॥१३९॥

અર્થઃ—કપાળે ચાર, નાસિકાએ પાંચ, હડપચીએ ચાર, કોટે ત્રણ, હૃદયે બાર, નાભીએ બાર, ગુહ્યને વિષે બાર અને ઢીંચણે ચાર. એવાં બેઠી મૂર્તિનાં આઠ સ્થાનક અને છપ્પન અંશ છે. (૧૩૯)

अतीताब्दशतं यत्स्या–च्च स्थापितमुत्तमैः ॥
तद्व्यङ्गमपि पूज्यं स्या–द्बिम्बं, तन्निःफलं न हि ॥१४०॥

અર્થઃ—જેની પ્રતિષ્ઠા સો વર્ષ પહેલાં થઇ હોય, અથવા જે કોઇ ઉત્તમ આચાર્યે સ્થાપિત હોય, તે જિન-પ્રતિમા વ્યંગ હોય તો પણ પૂજા કરવા યોગ્ય છેજ. કારણ કે, તેની પૂજા નિષ્ફલ થાય નહિ. (૧૪૦)

धातुलेपादिजं बिम्बं, व्यङ्गं संस्कारमर्हति ॥
काष्ठपाषाणनिष्पन्नं, संस्कारार्हं पुनर्नहि ॥ १४१ ॥

અર્થઃ—ધાતુની, લેપની અથવા બીજી એવી પ્રતિમા કદાચિત્ ખંડિત થાય તો તે પછી સમરાવી શકાય છે;

પણ કાષ્ઠની અથવા પાષાણની પ્રતિમા હોય તો તે સમરાવવા લાયક નથી (૧૪૧)

नखाङ्गुलीबाहूनासा,-ङ्घ्रीणां भङ्गेष्वनुक्रमात् ॥
शत्रुर्भीर्देशभङ्गश्च, बन्धः कुलधनक्षयः ॥ १४२ ॥

અર્થ—પ્રતિમાના નખ ખડિત થાય તો શત્રુથી ભય, આગળી ખડિત થાય તો દેશભગ, બાહુ ખડિત થાય તો બધન, નાસિકા ખડિત થાય તો કુળક્ષય અને પગ ખડિત થાય તો ધનહાનિ એવા અનુક્રમે ફળ જાણવા (૧૪૨)

पीठयानपरीवार-ध्वंसे सति यथाक्रमम् ॥
स्थानवाहनभृत्यानां, नाशो भवति निश्चितम् ॥ १४३ ॥

અર્થ—પ્રતિમાનુ સિહાસન ખડિત થાય તો સ્થાનનો નાશ, બેસવાના વાહન ખડિત થાય તો (હાથી, ઘોડા વિગેરે) વાહનનો નાશ અને પ્રતિમાનો પરિવાર ખડિત થાય તો ચાકરનો નાશ જાણવો (૧૪૩)

आरभ्यैकाङ्गुलाद्बिम्बा-द्यावदेकादशाङ्गुलम् ॥
गृहेषु पूजयेद्बिम्ब-मूर्ध्वं प्रासादगं पुनः ॥ १४४ ॥

અર્થ—એક આગળથી અગ્યાર આગળ સુધી ઉચી પ્રતિમા ઘરમા પૂજવી પણ તે કરતાં મોટી હોય તો તે મદિરમા રાખીને પુજવી જોઇયે (૧૪૪)

प्रतिमा काष्टलेपाश्म–दन्तचित्रायसां गृहे ॥
मानाधिका परीवार–रहिता नैव पूज्यते ॥ १४५ ॥

અર્થઃ—કાષ્ટની, લેપની, પત્થરની, દાંતની, ચિત્રામણની અથવા લોઢાની પ્રતિમા અથવા અગ્યાર આંગળ કરતાં વધારે હોય, કિંવા પરીવારરહિત હોય તો તે પણ ઘરમાં પુજાય નહીં. (૧૪૫)

रौद्रा निहन्ति कर्तार–मधिकाङ्गा तु शिल्पिनम् ॥
कृशा द्रव्यविनाशाय, दुर्भिक्षाय शशोदरा ॥ १४६ ॥
वक्रनासातिदुःखाय, ह्रस्वाङ्गा क्षयकारिणी ॥
अनेत्रा नेत्रनाशाय, स्वल्पास्या भोगवर्जिता ॥ १४७ ॥
जायते प्रतिमा हीनकटि–राचार्यघातिनी ॥
जङ्घाहीना भवेद्भ्रातृ–पुत्रमित्र विनाशिनी ॥ १४८ ॥
पाणिपादविहीना तु, धनक्षयविनाशिनी ॥
चिरपर्युषिता या तु, नादर्तव्या यतस्ततः ॥ १४९ ॥

અર્થઃ જિન પ્રતિમા ઉગ્ર હોય તો તે પોતાના કરાવનારનો નાશ કરે છે, અધિક અંગવાળી હોય તો કારિગરનો નાશ કરે છે, કૃશ હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય છે, અને સસલા જેવા ઉદરની હોય તો દુર્ભિક્ષને ઉત્પન્ન કરનારી થાય છે. વાંકા નાકની હોય તો ઘણું દુઃખ ઉપજાવે છે, ટુંકા અવયવની હોય તો ક્ષય કરનારી થાય છે,

ચક્ષુ વિનાની હોય તો ચક્ષુનો નાશ કરે છે, સાંકડા મુખની હોય તો ભોગવર્જિત હોય છે, નાની કેડની કે કેડ વિનાની હોય તો આચાર્યનો નાશ કરે છે, નાની જાંઘની અથવા જાંઘરહિત હોય તો ભાઈ, પુત્ર અને મિત્ર એમનો નાશ કરે છે, ટુંકા હાથ પગની અથવા હાથ પગ વિનાની હોય તો ધનનો ક્ષય કરે છે, પૂજા વગર ઘણો કાળ એમને એમ પડેલી પ્રતિમા જ્યાં ત્યાંથી ગ્રહણ કરવી નહીં (૧૪૯)

अर्थहृत्प्रतिमोत्ताना, चिन्ताहेतुरधोमुखी ॥
आधिप्रदा तिरश्चीना, नीचोच्चस्था विदेशदा ॥ १५० ॥

અર્થ—પ્રતિમા ચત્તી હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરનારી થાય છે નીચા મુખની હોય તો ચિંતા ઉત્પન્ન કરાવનારી જાણવી, વાંકી હોય તો મનમાં દુઃખાદિ ઉપજાવે અને નીચી ઉંચી હોય તો પરદેશ મોકલનારી સમજવી. (૧૫૦)

अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना, परवास्तुदलोद्भवा ॥
हीनाधिकाङ्गी प्रतिमा, स्वपरोन्नतिनाशिनी ॥ १५१ ॥

અર્થઃ—પ્રતિમા જો અન્યાયથી ઉપાર્જેલું દ્રવ્ય વાપરી કરેલી હોય, બીજા કોઈએ ઘરકામ સારૂ લાવેલા પત્થરની બનાવેલી હોય, અથવા ઓછા કિંવા અધિક અવયવની હોય તો તે (પ્રતિમા), પૂજાદિકથી થનારી પોતાની ઉન્નતિ

नो अने प्रतिष्ठा करनार धणीने इष्ट वस्तुनी प्राप्तिथी थ-नारी उन्नतिनो पण नाश करे छे. (१५१)

प्रासादतुर्यभागस्य, समाना प्रतिमा मता ॥
उत्तमायकृते सा तु, कार्यैकोनाधिकाङ्गुला ॥ १५२ ॥

अर्थः—प्रासादना चोथा भाग जेटली प्रतिमा करवी. पण उत्तम लाभ प्राप्तिने अर्थे ते चोथा भागमां एक आंगुळ ओछी अथवा वधारे करवी. (१५२)

अथवा स्वदशांशेन, हीनस्याप्यधिकस्य वा ॥
कार्या प्रासादपादस्य, शिल्पिभिः प्रतिमा समा ॥१५३॥

अर्थः—अथवा प्रासादना चोथा भागनां दश भाग करवां, अने ते दशियो एक भाग प्रासादना चोथा भागमां ओछो करी अथवा तेमां एक दशियो भाग उमेरी तेटला प्रमाणनी प्रतिमा कारिगरोए करवी. (१५३)

सर्वेषामपि धातूनां, रत्नस्फटिकयोरपि ॥
प्रवालस्य च बिम्बेषु, चैत्यमानं यदृच्छया ॥ १५४ ॥

अर्थः—सर्वे धातुओनी, रत्ननी, स्फटिकनी अथवा प्रवालनी प्रतिमा होय तो त्यां प्रतिमाना प्रमाण उपर प्रासादनुं प्रमाण न लेतां इच्छा माफक लेवुं. (१५४)

प्रासादगर्भगेहार्द्धे, भित्तितः पञ्चधा कृते ॥
यक्षाद्याः प्रथमे भागे, देव्यः सर्वा द्वितीयके ॥ १५५ ॥

जिनार्कस्कन्दकृष्णानां, प्रतिमाः स्युस्तृतीयके ॥
ब्रह्मा तु तुर्यभागे स्या–ल्लिङ्गमीशस्य पञ्चमे ॥ १५६ ॥

અર્થ—ગભાગના અર્ધભાગના પાચ ભાગ ભિત્તિથી કરવા તેમા પ્રથમ ભાગમા યક્ષાદિકની સ્થાપના કરવી, બીજા ભાગમા સર્વે દેવીઓની સ્થાપના કરવી, ત્રીજા ભાગમા જિન, સૂર્ય, કાર્તિકેય તથા કૃષ્ણ એમની પ્રતિમા સ્થાપન કરવી, ચોથા ભાગમા બ્રહ્માની પ્રતિમા અને પાચમા ભાગમા શિવલિંગની પ્રતિમા રાખવી (૧૫૫)(૧૫૬)

ऊर्ध्वदृग्द्रव्यनाशाय, तिर्यग्दृग्भोगहानये ॥
दुःखदा स्तब्धदृष्टिश्चा–धोमुखी कुलनाशिनी ॥ १५७ ॥

અર્થ—પ્રતિમાની દષ્ટી ઉંચી હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરે, તિરછી હોય તો ભોગનો નાશ કરે, સ્તબ્ધ દૃષ્ટિ હોય તો દુખ આપે અને નીચી દૃષ્ટિ હોય તો કુળનો નાશ કરે [૧૫૭]

द्वारशाखाष्टभिर्भाग–रधःपक्षाद्विधीयते ॥
मुक्त्वाष्टमविभाग च, यो भागः सप्तम पुनः ॥१५८॥
तस्यापि सप्तमे भागे, गजांशस्तत्र संभवेत् ॥
प्रासादे प्रतिमादृष्टि–र्नियोज्या तत्र शिल्पिभिः ॥१५९॥

અર્થ—સામા દ્વારની શાખાના નીચેથી આઠ ભાગ કરવા. તેમા જે આઠમો ભાગ બધા કરતા ઉપર આવેલો

તે મૂકી દેવો. અને તેની નીચેનો જે સાતમો ભાગ તેના પાછા નીચેથી સાત ભાગ કરવા. તથા તે સાતમાંના ૭ ભાગ મૂકી દેવા, અને ઉપરનો જે સાતમો ભાગ રહ્યો, તેમાં ગજાંશ (અષ્ટમાંશ) સંભવે છે. તે ગજાંશને વિષે કારીગરોએ પ્રાસાદની અંદર રહેલી પ્રતિમાની દૃષ્ટિ રાખવી. (૧૫૮) (૧૫૯)

(अथ भूमिपरीक्षा ।)

अवृत्ता-भूरदिग्मूढा, चतुरस्रा शुभाकृतिः ॥
त्र्यहवीजोद्गमा धन्या, पूर्वेशानोत्तरप्लवा ॥ १६० ॥

અર્થઃ—જે ઠેકાણે મંદિર બાંધવું હોય તે ભૂમિ ગોળ આકારની તથા દિશાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરનારી નહીં જોઇએ. પણ ચતુષ્કોણ (ચોખંડી) સારા આકારની, વાવેલા ધાન્યને ત્રણ દિવસમાં ઉગાડનારી અને પુર્વ ઉત્તર અથવા ઈશાન દિશા તરફ ઉતરતી એવી હોય તો તે શ્રેષ્ઠ જાણવી. (૧૬૦)

व्याधिं वल्मीकिनी नैःस्व्यं, सुषिरा स्फुटिता मृतिम् ॥
दत्ते भूः शल्ययुग्दुःखं, शल्यज्ञानमथोच्यते ॥ १६१ ॥

અર્થઃ—રાફડા (બાંબલા) વાળી ભૂમિ વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરે છે, પોલાણવાળી હોય તો દરિદ્રપણું ઉપજાવે, ફાટેલી હોય તો મરણ દેનારી છે, અને શલ્યવાળી હોય તો દુઃખ આપે છે. માટે ભૂમિની અંદર રહેલું શલ્ય શી રીતે જાણવું તે કહે છે. (૧૬૧)

(अथ शल्यविचार ।)

बकचतैहसपयान्, क्रमाद्वर्णानिमान्नव ॥
नवकोष्ठीकृते भूमि—भागे प्राच्यादितो लिखेत् ॥१६२॥

અર્થ —ભૂમિ ઉપર એક ચતુષ્કોણ શલ્યોદ્ધારયંત્ર. (ચોખડું) યંત્ર લખવું તેમા નવ કોઠા કરવા ચતુષ્કોણની બાજુ ઉપર પૂર્વથી માંડી ઇશાન સુધી આઠે દિશાઓ લખવી અને વચલા નવ કોઠામા અનુક્રમે બ, ક, ચ, ત, એ, હ, સ, પ અને ય આ નવ અક્ષર લખવા(૧૬૨)

ઈ		પૂર્વ		અ
	પ	બ	ક	
ઉ	સ	ય	ન	દ
	હ	એ	ત	
વા		પ		નૈ

प्रश्ने च. स्याद्यदि प्राच्या, नरशल्यं तदादिशेत् ॥
सार्धहस्तप्रमाणेन, तच्च मानुषमृत्यवे ॥ १६३ ॥

અર્થ —પ્રશ્નમા જો 'બ' આવે, તો કહેવુ કે પુર્વ દિશામા ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે મનુષ્ય શલ્ય (માણસના હાડકા વિગેરે) છે, તેથી મનુષ્યનુ મરણ નીપજે (૧૬૩)

अग्नेर्दिशि तु क प्रश्ने, खरशल्यं करद्वये ॥
राजदण्डो भवेत्तस्मिन्, भयं नैव निवर्तते ॥ १६४ ॥

અર્થ —પ્રશ્નમા 'ક' આવે તો અગ્નિકોણમાં ભૂમિની અંદર બે હાથ નીચે ગર્દભશલ્ય (ગધેડાના હાડકા વિગેરે) છે, એમ જાણવુ. તે શલ્યથી રાજદંડ થાય, અને ભય કદીપણ દૂર થાય નહીં (૧૬૪)

याम्यायां दिशि वः प्रश्ने, नरशल्यमधो भवेत् ॥
तद्गृहस्वामिनो मृत्युं, करोत्याकटिसंस्थितम् ॥ १६५ ॥

અર્થઃ—પ્રશ્નમાં જો 'વ' આવે તો દક્ષિણ દિશામાં ભૂમિની અંદર કેડ જેટલું ઉંડું મનુષ્યશલ્ય (માણસનાં હાડકાં વિગેરે) છે, એમ સમજવું, તેથી ગૃહસ્વામિનું (ઘરધણીનુ) મરણ થાય. [૧૬૫]

नैऋत्यां दिशि तः प्रश्ने, सार्धहस्तादधस्तले ॥
शुनोऽस्थि जायते, तच्च, डिम्भानां जनयेन्मृतिम् ॥१६६॥

અર્થઃ—પ્રશ્નમાં જો 'ત' આવે, તો નઋત્ય દિશામાં ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે શ્વશલ્ય (કુતરાનાં હાડકાં વગેરે) છે એમ જાણવું. તે શલ્ય બાળકોનું મરણ ઉપજાવે. (૧૬૬)

ए प्रश्ने पश्चिमायां च, शिशोः शल्यं प्रजायते ॥
सार्धहस्ते प्रवासाय, सद्मस्वामिनः पुनः ॥ १६७ ॥

અર્થઃ—પ્રશ્નમાં જો 'એ' આવે, તો પશ્ચિમ દિશામાં ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે બાલશલ્ય (બાલકના હાડકાં વિગેરે) છે, એમ સમજવું. તેથી ગૃહસ્વામી (ઘર ધણી) પરદેશ જતો રહે. (૧૬૭)

वायव्यां दिशि हः प्रश्ने, नराङ्गाराश्चतुः करे ॥
कुर्वन्ति मित्रनाशं ते, दुःस्वप्नस्य प्रदर्शनात् ॥ १६८ ॥

ના કેશ (વાળ), કપાળ (ખોપરી), ભસ્મ તથા લોઢું છે એમ જાણવું. તેથી મરણ નીપજે (૧૭૧)

श्वभ्रास्थितामपमृत्पात्रे, कृते दीपचतुष्टये ॥
यद्दिग्दीपाश्चिरं दीप्तः सा तद्वर्णस्य भूः शुभा ॥ १७२ ॥

અર્થઃ—ખાણની કાચી માટીનું કોડિયું કરી તેમાં ચાર દિવા કરવા. જે દિશાનો દિવો ઘણીવાર પ્રકાશિત રહે, તે ભૂમિ તે વર્ણને સારી જાણવી. (૧૭૨)

सूत्रच्छेदे च मृत्युः स्या–त्कीले चावाङ्मुखे रुजा ॥
स्मृतिर्नश्यति कुम्भस्य, पुनः पतनभङ्गयोः ॥ १७३ ॥

અર્થઃ—ભૂમિ માપતાં સૂત્ર તૂટી જાય તો ગૃહસ્વામિ મરી જાય, ખીલો ઠોકતાં જો વાંકો વળે તો રોગ થાય, અને ઘડો પડે, અથવા ભાંગે તો સ્મૃતિનો નાશ થાય. (૧૭૩)

प्रासादगर्गापूरेऽम्बु–ग्रावकर्करकागतः ॥
विधिना तत्र सौवर्णीं वास्तुमूर्त्तिं नियोजयेत् ॥ १७४ ॥

અર્થઃ—ઘરની ખાડ પૂરતાં જ્યાં પાણી, પત્થર અને કાંકરા નીકળે ત્યાં સોનાની વાસ્તુ દેવતાની મૂર્તિ વિધિથી સ્થાપન કરવી. (૧૭૪)

उदयस्त्रिगुणः प्रोक्तः प्रासादस्य स्वमानतः ॥
प्रासादोच्छ्रयविस्तारा जगती तस्य चोत्तमा ॥ १७५ ॥

અર્થ—સ્વકીય પ્રમાણુથી પ્રાસાદનો ઉદય (ઉંચાઇ) ત્રણ ગણો કરવો અને પ્રાસાદની જેટલી ઉંચાઇ હોય તેટલી વિસ્તારવાળી જગતી (કોટ) કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે. (૧૭૫)

मूलकोष्ठे चतुःकोणे बहिर्य' कुम्भकः स्थिरः ॥
प्रासादहस्तसख्यानं तस्य कोणद्वयात्पुनः ॥ १७६ ॥

અર્થ—ચોખ૨ેા જે મૂળ કોઠો તેની બાહાર જે સ્થિર કુંભી હોય છે, તેના બે ખુણાથી પ્રાસાદના હસ્તની સખ્યા જાણુવી (૧૭૬)

य कोणो मूलरेखाया विस्तरस्तन्पृथु वतः ॥
कलशे विस्तरार्द्दैर्घ्ये पादोनं द्विगुणं पुन ॥ १७७ ॥

અર્થ—મૂળ રેખાના ખુણામાં જેટલી પહોળાઇ હોય તેને અનુસરી કળશને વિષે પહોળાઈ લેવી, અને પહોળાઇથી લબાઈ પોણા બે ગણી જાણુવી

प्रासादे ध्वजानिर्मुक्ते पूजाहोमजपादिकम् ॥
सर्व विलुप्यते यस्मा-त्तस्मात्कार्यो ध्वजोच्छ्रय. ॥१७८॥
एकाहमपि प्रासादं ध्वजहीनं न धारयेत् ॥

અર્થ—પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજા ચઢાવેલી ન હોય તો ત્યા કરેલી પૂજા, હોમ, જપ વિગેરે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે, માટે ધ્વજા અવશ્ય ચઢાવવી પ્રાસાદ એક દિવસ પણ ધ્વજા રહિત રાખવો નહી (૧૭૮)

दण्डः प्रकाशे प्रासादे प्रासादकरसंख्यया ॥
सान्धकारे पुनः कार्यो मध्यप्रासादमानतः ॥ १७९ ॥

અર્થઃ—પ્રકાશિત પ્રાસાદ ઉપર ધ્વજાનો દંડ પ્રાસાદની હસ્તસંખ્યાને અનુસારે કરવો. અને અંધકારસહિત પ્રાસાદ ઉપર મધ્યપ્રાસાદના પ્રમાણથી ધ્વજાનો દંડ કરવો. (૧૭૯)

समाना शुकनासस्य घण्टिका गूढमण्डपे ॥
एतन्मानैव रङ्गाख्ये मण्डपे च वलानके ॥ १८० ॥

અર્થઃ—ગભારામાં, રંગ મંડપમાં, તથા વલાનકમાં ઘંટાનું પ્રમાણ શુકનાસા સમાન જાણવું. [૧૮૦]

गृहे देवगृहे वापि, जीर्णे चोद्धर्तुमीप्सिते ॥
प्राग्वद्द्वारं प्रमाणं च, वास्तूत्पादोऽन्यथाकृते ॥ १८१ ॥

અર્થઃ—જીર્ણ થએલા ઘરનો અથવા દેવમંદિરનો ઉદ્ધાર કરતાં તેનું દ્વાર તથા પ્રમાણ જો પહેલા માફકજ રાખ્યું હોય તો નવી વાસ્તુ કરવાની જરૂર નથી, અને જો ફેરફાર કર્યો હોય તો નવી વાસ્તુ કરવી. [૧૮૧]

स्तम्भपट्टादिवेधस्तु, यः प्रोक्तो गृहशालके ॥
प्रासादेष्वपि स ज्ञेयः संप्रदायाच्च शिल्पिनाम् ॥ १८२ ॥

અર્થઃ—સ્તંભ તથા પાટિયા વિગેરેનું પ્રમાણ વાસ્તુ શાસ્ત્રનું જે કહ્યું છે, તેજ મંદિરના કામમાં પણ કારી-

ગરોના સ પ્રદાયથી જાણવુ (૧૮૨)

(अथ प्रतिमार्थ पाषाणादिपरीक्षा ।)

निर्मलेनाऽरनालेन, पिष्टया श्रीफलत्वचा ॥
विलिप्तेऽश्मनि काष्ठे वा, प्रकटं मण्डलं भवेत् ॥ १८३ ॥

અર્થ —નિર્મલ આછણમા પીસેલી બિલ્લીની છાલનો લાકડા ઉપર અથવા પત્થર ઉપર લેપ કરવાથી પ્રકટ મ-ડલ [માડલ] થાય છે (૧૮૩)

मधुभस्मगुडव्योम–कपोतसदृशप्रभैः ॥
माञ्जिष्ठैररुणैः पीतैः, कपिलैः श्यामलैरपि ॥ १८४ ॥
चित्रैश्च मण्डलैरेभि–रन्तर्ज्ञेया यथाक्रमम् ॥
खद्योतो वालुका रक्त–भेकोऽम्बुगृहगोधिका ॥ १८५ ॥
दर्दुरः कृकलासश्च, गोधाखुसर्पवृश्चिकाः ॥
संतानविभवप्राण–राज्योच्छेदश्च तत्फलम् ॥ १८६ ॥

અર્થ —જેની પ્રતિમા કરવી હોય તે કાષ્ઠ ઉપર અથવા પાષાણ ઉપર પુર્વે કહ્યા પ્રમાણે લેપ કરવો તે લેપથી જો મધ જેવુ મડલ પડે તો અદર ખદ્યોત (ખજુઓ), રાખ સરખુ પડે તો રેતી, ગોળ સરખુ પડે તો રાતો દેડકો, આકાશ સરખા રગનુ પડે તો પાણી, કપોત સરખા રગનુ પડે તો ગિરોળી, મજીઠ સરખા રગનુ પડે તો દેડકો, રાતુ પડે તો કાચંડો, પીળુ પડે તો ગોધાખુ, કપિલવર્ણુ

પડે તો ઉંદર, કૃષ્ણવર્ણ પડે તો સર્પ અને ચિત્રવર્ણ પડે તો વીંછી અંદર છે એમ જાણવું. તેથી સંતતિ, સંપદા, પ્રાણ અને રાજ્ય એનો નાશ થાય છે. (૧૮૪) (૧૮૫) (૧૮૬)

कीलिकाछिद्रसुषिर–त्रसजालकसंधयः ॥
मण्डलानि च गारश्च, महादूषणहेतवे ॥ १८७ ॥

અર્થઃ—પ્રતિમાના કાષ્ઠમાં અથવા પાષણમાં ખીલો, છિદ્ર, પોલાણ, જીવનાં જાળાં, સાંધા, મંડલાકાર રેષા તથા ગાર હોય તો મોટો દોષ સમજવો. (૧૮૭)

प्रतिमायां दवरका, भवेयुश्च कथंचन ॥
सदृग्वर्णा न दुष्यन्ति, वर्णान्यत्वेऽतिदूषिताः ॥ १८८ ॥

અર્થઃ—પ્રતિમાના કાષ્ટમાં અથવા પાષાણમાં જો કોઇ પણ રીતે લીસોટા (રેષા) પડેલા નજરે આવે તો તે જો મૂળ વસ્તુના જેવા રંગના હોય તો કંઇ દોષ નથી, અને જો મૂળ વસ્તુથી જુદા રંગના હોય તો દોષ જાણવો. (૧૮૮)

(ઇતિ મન્દિર પ્રતિમાદ્યધિકાર.)

कृतदेवादिकृत्यः स–न्नुपदेशं नवं शुभम् ॥
श्रोतुकामो गुरोः पार्श्वे, गच्छेदुच्छाशयः पुमान् ॥१८९॥

અર્થઃ—ભવ્ય જીવે પૂર્વે કહેલી રીત પ્રમાણે ન્હાઇ ધોઇ તથા પૂજા કરી રહ્યા પછી મનમાં શુભ પરિણામ રાખી નવો મંગલકારી ઉપદેશ સાંભળવા માટે ગુરૂ મહા-

રાજ પાસે (ઉપાસરે) જવુ, (૧૮૯)

कदाचित्कार्यतस्तस्य, पार्श्वमेति यदा गुरुः ॥
पर्युपास्तिस्तदा कर्तु-मेवं शिष्यस्य युज्यते ॥ १९० ॥

અર્થ—જ્યારે પોતાના કંઇ કામ માટે ગુરૂ શિષ્યની (શ્રાવકની) પાસે આવે, ત્યારે શિષ્યે ગુરૂની ઉપાસન (આદરમાન વિગેરે) એવી રીતે કરવી જોઇએ (૧૯૦)

अभ्युत्तिष्ठद्गुरौ दृष्टे-ऽभिगच्छेत्तं तदागमे ॥
उत्तमाङ्गेऽञ्जलिं न्यस्य, ढौकयेत्स्वयमासनम् ॥ १९१ ॥

અર્થ—ગુરૂને જોતાજ ઉભા થવુ સામે જવુ, મસ્તકે અંજલી કરવી, અને પોતે તેમને આસન આપવુ, (૧૯૧)

नमस्कुर्याच्चतो भक्त्या, पर्युपासीत चादरात् ॥
तद्याने त्वनुयायाच्च, क्रमोऽय गुरुसेवने ॥ १९२ ॥

અર્થ—પછી ગુરૂ મહારાજને ભક્તિથી નમસ્કાર કરવો, આદરથી તેમની સેવા (પગ ચપી વિગેરે) કરવી, અને તે જ્યાં નીકળે ત્યારે તેમની પછાડી જવુ ગુરૂની સેવા કરવાનો એ ક્રમ જાણવો (૧૯૨)

शुद्धप्ररूपको ज्ञानी, क्रियावाननुपकारकः ॥
धर्मविच्छेदरक्षी च, गुरुर्गौरवमर्हति ॥ १९३ ॥

અર્થ—શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા, જ્ઞાની, ક્રિયાપાત્ર, ભવ્ય જીવ ઉપર ઉપકાર કરનારા અને ધર્મનો વિચ્છેદ થતો

હોય તો તેનું રક્ષણ કરનારા એવા ગુરૂ પૂજવા લાયક છે. (૧૯૩)

विचारावसरे मौनी, लिप्सुर्धिप्सुश्च केवलम् ॥
सर्वत्र चाटुवादी च, गुरुर्मुक्तिपुरार्गला ॥ १९४ ॥

અર્થ:—કોઇ પૂછે ત્યારે વિચાર પૂર્વક કહેવાને બદલે મૌન કરી બેસનાર, કેવળ ધનનો લોભી, અને પાખંડી એવો ગુરૂ મુક્તિપુરના દરવાજાની અર્ગલા (ભૂંગળ)-સમાન જાણવો. (૧૯૪)

इत्थं यथा ब्राह्ममुहूर्तपादौ, कृत्यान्यथापि प्रहरस्य कृत्यम् ॥
यस्य प्रकाशेन खेरिवोच्चै-र्भवेदवश्यं कमलावबोधः ॥ १९५ ॥

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते विवेकविलासे दिनचर्यायां
प्रथम उल्लासः ॥ १ ॥

અર્થ:—એવી રીતે બ્રાહ્મ મુહૂર્તથી માંડીને પહેલા પ્રહર સૂધીનું શ્રાવક કૃત્ય મેં કહ્યું. જેમ રવિના પ્રકાશથી કમલનો બોધ (વિકાસ) થાય છે, તેમ આ શ્રાવક કૃત્યના પ્રકાશથી (જાણવાથી તથા આચરવાથી) કમલાનો (લક્ષ્મીનો) બોધ (ઉદય) થાય. (૧૯૫)

ઇતિ શ્રી વિવેક વિલાસની ગૂર્જરભાષાનો પ્રથમ ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

अथ द्वितीय उल्लासः ।)

द्वितीया वर्जिता स्नाने, दशमी चाष्टमी तथा ॥
त्रयोदशीचतुर्दश्यो, षष्ठी पञ्चदशी कुहूः ॥ १ ॥

અર્થ —દ્વિતીયા (બીજ), દશમી (દશમ), અષ્ટમી (આઠમ) ત્રયોદશી (તેરસ), ચતુર્દશી (ચૌદસ), ષષ્ઠી (છઠ) પૂર્ણિમા (પૂનમ) અને અમાવાસ્યા (અમાસ) એટલી તિથિ- ઓ ન્હાવાને વિષે વર્જવી (૧)

आदित्यादिषु वारेषु, तापः कान्तिर्मृतिर्धनम् ॥
दारिद्र्य दुर्भगत्व च, कामाप्तिः स्नानतः क्रमात् ॥ २ ॥

અર્થ —રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને શનિ એ સાતે વારને વિષે ન્હાઇએ તો અનુક્રમે તાપ, કાંતિ, મરણ, દ્રવ્ય, દરિદ્રીપણુ, દુર્ભાગીપણુ અને ઇચ્છિત વસ્તુ એમની પ્રાપ્તિ થાય (૨)

नग्नार्तप्रोषितायातः, सुचैलो भुक्तभूषितः ॥
नैव स्नायादनुव्रज्य, बन्धून्कृत्वा च मङ्गलम् ॥ ३ ॥

અર્થ —નગ્ન, રોગી, મુસાફરી કરીને આવેલો, સારાં વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરેલો, ભોજન કરી રહેલો, પોતાના સગાં વ્હાલાંને વળાવીને આવેલો અને કંઈપણ મંગલિક કાર્ય કરી રહેલો એટલા લોકોએ ન્હાવું નહીં. (૩)

न पर्वसु न तीर्थेषु, न सक्रान्तौ न वैधृतौ ॥

न विष्टौ न व्यतीपाते, तैलाभ्यङ्गः प्रशस्यते ॥ ४ ॥

અર્થઃ—પર્વને દિવસે, તીર્થને વિષે, સંક્રાંતિને દિવસે, તથા વૈધૃતિ, વિષ્ટિ અને વ્યતીપાત એ ત્રણે દિવસને વિષે લાભ્યંગ (તેલનું શરીરે મર્દન) ન કરવો. [૪]

स्नानं शुद्धाम्भसा यत्त—न्न कदाचिन्निषिध्यते ॥
तिथिवारादिकं यत्तु, तैलाभ्यङ्गे तदीक्ष्यते ॥ ५ ॥

અર્થઃ—શુદ્ધ જળે ન્હાવાની કોઈ પણ દિવસે મનાઈ નથી. તિથિ વાર ઇત્યાદિક જે કહ્યું તે તૈલાભ્યંગ (શરીરે તેલનું મર્દન) કરવો હોય તો જોવું. (૫)

गर्भाशयामृतुमतीं, गत्वा स्नायात्परेऽहनि ॥
अनृतुस्त्रीगमे शौचं, मूत्रोत्सर्गवदाचरेत् ॥ ६ ॥

અર્થઃ—ગર્ભિણી અથવા ઋતુમતી સ્રીને વિષે રાત્રે ગમન કર્યું હોય તો બીજે દિવસે ન્હાવું. અને ઋતુકાલ નહીં છતાં સ્રીસંગ કર્યો હોય તો મૂત્ર કર્યા પછી જેમ શુદ્ધિ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે કરવી. (૬)

रात्रौ स्नानं न शास्त्रीयं, केचिदिच्छन्ति पर्वणि ॥
तीर्थे स्नात्वान्यतीर्थानां, कुर्यान्निन्दास्तुती न च ॥ ७ ॥

અર્થઃ—રાત્રે ન્હાવું એ શાસ્રમાં કહ્યું નથી. પણ કેટલાક લોકો પર્વ હોય તો રાત્રે પણ ન્હાવું એમ કહે છે. એક તીર્થમાં ન્હાઇને ત્યાં બીજા તીર્થની સ્તુતિ અથવા

નિંદા ન કરવી (૭)

अज्ञाते दुःप्रवेशे च, चण्डालैर्दूषितेऽथवा ॥
तरुच्छन्ने सशैवाले, न स्नानं युज्यते जले ॥ ८ ॥

અર્થ—અજાણ્યુ, વિષમ માર્ગવાળુ, ચંડાલોએ દૂષિત કરેલુ, વૃક્ષોથી ઢકાયેલુ અને શેવાળવાળુ એવા પાણીમાં ન્હાવુ એ ઠીક નથી (૮)

स्नानं कृत्वा जलैः शीतै–र्भोक्तुमुष्णं न युज्यते ॥
जलैरुष्णैस्तथा शीतं, तैलाभ्यङ्गश्च सर्वदा ॥ ९ ॥

અર્થ—ઠંડા પાણીથી ન્હાયા પછી તુરત ઉષ્ણ ગરમ ભોજન ન કરવુ અને ઉષ્ણ જળથી ન્હાયા પછી તુરત શીતળ ભોજન ન કરવુ. તેમજ ગમે તેવા પાણીથી ન્હાયા પછી તૈલાભ્યંગ (તેલનું મર્દન) તો કોઈ કાળે પણ ન કરવો (૯)

स्नातस्य विकृता छाया, दन्तघर्षः परस्परम् ॥
देहे च शवगन्धश्चे–न्मृत्युस्तद्दिवसत्रये ॥ १० ॥

અર્થ—ન્હાએલા પુરૂષની છાયા જો છિન્ન ભિન્ન અથવા ઉલટી દેખાય દાંત એક બીજા જોડે ઘસાય, તથા શરીરને મડદા જેવી દુર્ગંધ આવે તો ત્રણ દિવસમા મરણ જાણવુ (૧૦)

स्नातमात्रस्य चेच्छोषो, वक्षस्यंघ्रिद्वयेऽपि च ॥
षष्ठे दिने तदा ज्ञेयं, पञ्चत्वं नात्र संशयः ॥ ११ ॥

અર્થઃ—ન્હાઈ રહ્યા પછી તુરતજ જો છાતી અને બે પગ સુકાઇ જાય તો છઠે દિવસે મરણ થાય એમાં સંશય નથી. (૧૧)

न शुक्रसोमयोः कार्यं, स्नानं रोगविमुक्तये ॥
पौष्णाश्लेषाध्रुवस्वाति-पुनर्वसुमघासु च ॥ १२ ॥

અર્થઃ—શુક્રવારે અથવા સોમવારે તથા રેવતી, આશ્લેષા રોહિણી, ત્રણ ઉત્તરા, સ્વાતિ, પુનર્વસુ અને મઘા એટલા નક્ષત્રને વિષે રોગવિમુક્તિને અર્થે ન્હાવું નહીં [૧૨]

रिक्ता तिथिः कुजार्कौ वा, क्षीणेन्दुर्लग्नमस्थिरम् ॥
द्वित्र्यष्टैकादशाः क्रूरा, नैरुज्यस्नानसिद्धिदाः ॥ १३ ॥

અર્થઃ—રિક્તા તિથિ (ચોથ, નવમ અને ચૌદસ,) મંગળવાર અથવા રવિવાર, ક્ષીણ ચંદ્રમા, અસ્થિર (ચલ) લગ્ન, અને બીજે, ત્રીજે, આઠમે તથા અગ્યારમે સ્થાને ક્રૂર (પાપ) ગ્રહ એવો યોગ હોય તો રોગવિમુક્તિને અર્થે ન્હાવું ફળદાયક છે. (૧૩)

रते वान्ते चिताधूम-स्पर्शे दुःस्वप्नदर्शने ॥
क्षौरकर्मण्यपि स्नाया-द्गालितैः शुद्धवारिभिः ॥ १४ ॥

અર્થઃ—સ્રીસંગ કરે, ઉલટી થાય, (સ્મશાનમાં) ચિતાનો ધૂમાડો લાગે, માઠું સ્વપ્ન આવે અને ક્ષૌર કર્મ કરાવે તો ગળેલા શુદ્ધ જળથી ન્હાવું, (૧૪)

(अथ क्षारकर्मविचार ।)

चतुर्थी नवमी षष्ठी, चतुर्दश्यष्टमी तथा ॥
अमावास्या च दैवज्ञैः, क्षौरकर्मणि नेष्यते ॥ १५ ॥

અર્થ—ચતુર્થી (ચોથ), નવમી (નવમ), ષષ્ઠી [છઠ], ચતુર્દશી (ચાદસ), અષ્ટમી (આઠમ) અને અમાવાસ્યા (અમાસ) એ છ તિથિઓ ક્ષાર કર્મ (હજામત) કરાવવુ હોય તો સારી નથી એવુ જ્યોતિષી લોકોનુ મત છે (૧૫)

दिवाकीर्तिप्रयोगे तु, वाराः प्रोक्ता मनीषिभिः ॥
सौम्येज्यशुक्रसोमानां, क्षेमारोग्यसुखप्रदा ॥ १६ ॥

અર્થ—ક્ષાર કર્મને વિષે બુધ, ગુરૂ, શુક્ર અને સોમ એ ચાર વાર ક્ષેમ, આરોગ્ય અને સુખના દાતાર છે એમ પંડિત લોકોએ કહ્યુ છે (૧૬)

क्षौरं प्रोक्तं विपश्चिद्भि–र्मृगे पुष्ये चरेषु च ॥
ज्येष्ठाश्विनीकरद्वन्द्व–रेवतीषु च शोभनम् ॥ १७ ॥

અર્થ—મૃગ, પુષ્ય ચરનક્ષત્ર (સ્વાતિ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા), જ્યેષ્ઠા, અશ્વિની હસ્ત, ચિત્રા અને રેવતી એટલા નક્ષત્રોને વિષે ક્ષાર કર્મ કરાવવુ શુભ છે, એમ વિદ્વાન્ લોકોએ કહ્યુ છે (૧૭)

क्षौरे राजाज्ञया जाते, नक्षत्रं नावलोक्यते ॥
कौश्चित्तीर्थे च शोके च, क्षौरमुक्तं शुभार्थिभिः ॥ १८ ॥

અર્થઃ—રાજાની આજ્ઞાથી ક્ષૌર કરાવવું પડે તો નક્ષત્ર જોવાય નહીં. કેટલાક શુભાર્થી લોકોએ કહ્યું છે કે તીર્થને વિષે અથવા શોકને લીધે ક્ષૌર કરાવવું હોય તોએ નક્ષત્ર જોવું નહીં. (૧૮)

रात्रौ संध्यासु विद्यादौ, क्षौरं नोक्तं तथोत्सवे ॥
भूषाभ्यङ्गाशनस्नान-पर्वयात्रारणेष्वपि ॥ १९ ॥

અર્થઃ—રાત્રિએ, સંધ્યાકાલને વિષે, વિદ્યાના આરંભમાં, ઉત્સવમાં, ભૂષણ, અભ્યંગ (તૈલ મર્દન), ભોજન અને સ્નાન કરી રહ્યા પછી, કોઈ પર્વને દિવસે તથા યાત્રાએ અથવા સંગ્રામને વિષે જતાં ક્ષૌર કરાવવું નહીં. (૧૯)

कल्पयेदेकशः पक्षे, रोमश्मश्रुकचान्नखान् ॥
नचात्मदशनाग्रेण, स्वपाणिभ्यां नचोत्तमः ॥ २० ॥

અર્થઃ—પખવાડિયામાં એકવાર દાઢી, મુછ, માથાનાં વાળ તથા નખ કાઢવાં. પણ પોતાના હાથે પોતાનાં વાળ ન કાઢવા, તથા પોતાના દાંતથી, પોતાના નખ પણ ન કાઢવાં. (૨૦)

(अथ वस्त्राभूषणाधिकारः ।)

आत्मवित्तानुमानेन, कालौचित्येन सर्वदा ॥
कार्यो वस्त्रादिशृङ्गारो, वयसश्चानुमानतः ॥ २१ ॥

અર્થઃ—પોતાની પાસે જેટલું ધન હોય તેને શોભતો

તથા શીતકાળાદિ સમય અને પોતાની ઉમરને અનુસરતો એવો વસ્ત્રાદિકનો શૃંગાર કરવો [૨૧]

वारा नवीनवस्त्रस्य, परिधाने मताः शुभाः ॥
सौम्यार्कशुक्रगुरवो, रक्तवस्त्रे कुजोऽपि च ॥ २२ ॥

અર્થ--નવુ વસ્ત્ર પહેરવુ હોય તો બુધ, રવિ, શુક્ર અને ગુરૂ એ ચાર વાર શુભ જાણવા તેમજ ફક્ત (રાતુ) વસ્ત્ર ધારણ કરવુ હોય તો મંગળવાર પણ શુભ જાણવો (૨૨)

धनिष्ठाध्रुवरेवत्यो-ऽश्विनीहस्तादिपञ्चकम् ॥
पुष्य पुनर्वसुश्चैव, शुभानि श्वेतवाससि ॥ २३ ॥

અર્થ—શ્વેત (સફેદ) વસ્ત્ર પહેરવુ હોય તો ધનિષ્ઠા, ધ્રુવનક્ષત્ર (રોહિણી અને ત્રણ ઉત્તરા), રેવતી, અશ્વિની, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા, અનુરાધા પુષ્ય, પુનર્વસુ એટલાં નક્ષત્ર શુભ જાણવા (૨૩)

पुष्यं पुनर्वसुश्चैव, रोहिणी चोत्तरात्रयम् ॥
कौसुम्भे वर्जयेद्वस्त्रे, भर्तृघातो भवेद्यत ॥ २४ ॥

અર્થ—અને કુસુબી (રાતુ) વસ્ત્ર પહેરવુ હોય તો, પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા અને ઉત્તરાભાદ્રપદા, એટલા નક્ષત્ર વર્જવા કારણ, એ નક્ષત્ર ઉપર રાતુ વસ્ત્ર પહેરે તો પતિનો નાશ થાય છે (૨૪)

रक्तवस्त्रमबालानां, धारण स्वर्णशङ्खयो ॥

धनिष्ठायां तथाश्विन्यां, रेवत्यां करपञ्चके ॥ २५ ॥

અર્થઃ—ધનિષ્ઠા, અશ્વિની, રેવતી, હસ્ત, ચિત્રા, સ્વાતી, વિશાખા અને અનુરાધા એટલાં નક્ષત્રોને વિષે રક્ત વસ્ત્ર, પ્રવાલ, સુવર્ણ (સોનું) અને શંખ વગેરે ધારણ કરવાં. (૨૫)

द्विजादेशे विवाहे च, स्वामिदत्ते च वाससि ॥
तिथिवारर्क्षशीतांशु–विष्ट्यादि न विलोकयेत् ॥ २६ ॥

અર્થઃ—બ્રાહ્મણની આજ્ઞા હોય, વિવાહ હોય, અથવા પોતાનો સ્વામી આપે તો તે વસ્ત્ર પહેરવામાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, ચંદ્રમા, વિષ્ટિ ઇત્યાદિકનો વિચાર ન કરવો. (૨૬)

न धार्यमुत्तमैर्जीर्णं, वस्त्रं नच मलीमसम् ॥
विना रक्तोत्पलं रक्तं पुष्पं च न कदाचन ॥ २७ ॥

અર્થ—ઉત્તમ પુરૂષોએ જીર્ણ અથવા મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરવું નહીં. તેમજ એક રાતા કમળ વગર બીજું રાતું ફૂલ કોઇ કાળે પણ ધારણ ન કરવું. (૨૭)

आकाङ्क्षन्नात्मनो लक्ष्मीं, वस्त्राणि कुसुमान्यपि ॥
पादत्राणानि चान्येन, विधृतानि न धारयेत् ॥ २८ ॥

અર્થઃ—લક્ષ્મીની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે બીજાએ પહેરેલાં વસ્ત્ર, ફૂલ તથા પાદત્રાણ (પગરખા) પહેરવાં નહીં ૨૮.

नवभागीकृते वस्त्रे, च वारस्तत्र कोणकाः ॥
कर्णवृत्ति द्वयं द्वौ चा–ञ्चलौ मध्यं तथैककम् ॥ २९ ॥

चत्वारो देवताभागा, द्वौ भागौ दैत्यनायकौ ॥
उभौ च मानुषौ भागा–वेको भागश्च राक्षस ॥ ३० ॥

અર્થ—વસ્ત્રના નવ ભાગ કરિયે, તેમા ચાર ખુણાના ચાર ભાગ, બે કિનારીના બે ભાગ, બે છેડાના બે ભાગ અને એક વચલો ભાગ એ નવ ભાગમા પહેલા ચાર ભાગ દેવતાના બીજા બે ભાગ દૈત્યના, ત્રીજા બે ભાગ મનુષ્યના અને ચોથો એકજ છે તે રાક્ષસનો જાણવો (૨૯) (૩૦)

(વસ્ત્ર ૫ ત્ર

૧ દેવ	૫ દૈત્ય	૨
૭ મનુષ્ય	૯ રાક્ષસ	૮ મનુષ્ય.
૪ દેવ	૬ દૈત્ય	૩ દેવ

पङ्काञ्जनादिभिर्लिप्तं, कुट्टितं मूषकादिभिः ॥
तुन्नितं पाटितं दग्धं, दृष्ट्वा वस्त्रं विचारयेत् ॥ ३१ ॥
उत्तमो दैवते लाभो, दानवे रोगसंभवः ॥
मानुषे मध्यमो लाभो, राक्षसे मरणं पुनः ॥ ३२ ॥

અર્થ—વસ્ત્ર કાદવમાં અથવા અંજનમા ખરડાએલું, ઉંદરથી કરડાયલુ, રફુ કરેલુ ફાટેલુ, અથવા બળેલુ જોઇને વિચાર કરવો તે આ રીતે–દેવતાના ભાગમા કાદવથી ખરડાયલુ ફાટેલું વિગેરે હોય તો ઉત્તમ લાભ થાય દૈત્યના ભાગમા હોય તો રોગનો સંભવ થાય, મનુષ્યના ભાગમા હોય તો મધ્યમ લાભ થાય, અને રાક્ષસના ભાગમા હોય તો મરણ થાય. (૩૧) (૩૨)

(अथ ताम्बूलविचारः ।)

नागवल्लीदलास्वादो, युज्यते क्रमुकैः समम् ॥
एलालवङ्गकङ्कोल-कर्पूराद्यान्वितैरपि ॥ ३३ ॥

અર્થઃ—નાગરવેલનું પાન, સોપારી, એલચી, લવંગ, કંકોળ, કપૂર, ઇત્યાદિક વસ્તુની સાથે ભક્ષણ કરવું. (૩૩)

चूर्णपूगफलाधिक्य-साम्ये चात्र सति क्रमात् ॥
दुर्गन्धारङ्गसौगन्ध्य-बहूरागान्विदुर्बुधाः ॥ ३४ ॥

અર્થઃ—જો પાનમાં ચુનો વધારે હોય તો દુર્ગંધી થાય, સોપારી વધારે હોય તો રંગ ન થાય, ચુનો જોઇયે તેટલોજ હોય તો સુગંધી થાય, અને સોપારી જોઇયે તેટલી હોય તો બહુ રંગ થાય, એમ પંડિત પુરૂષો કહેછે.(૩૪)

पित्तशोणितवातार्त-रूक्षक्षीणाक्षिरोगिणाम् ॥
तच्चापथ्यं विषार्तस्य, क्षीवशोषवतोरपि ॥ ३५ ॥

અર્થઃ—રક્તપિત્ત તથા વાતરોગ જેને થયો હોય તે, રૂક્ષ થએલાં ક્ષીણ થએલા, આંખના રોગી, વિષથી પીડાયલા, ઘેલા થએલા અને શોષક્ષય રોગવાળા એટલા રોગીને તાંબુલ ગુણકારી નથી. (૩૫)

कामदं षड्रसाधार-मुष्णं श्लेष्मापहं तथा ॥
कान्तिदं कृमिदुर्गन्ध-वातानां च विनाशनम् ॥ ३६ ॥
यः स्वादयति ताम्बूलं, वक्त्रभूषाकरं नरः ॥

तस्य दामोदरस्येव, न श्रीस्त्यजति मद्दिरम् ॥ ३७ ॥

અર્થ—કામની વૃદ્ધિ કરનારૂ, છએ રસનો આધાર, ઉષ્ણ, કાંતિ દેનારૂ તથા કફ, કૃમિ દુર્ગંધ અને વાયુ એમનો નાશ કરનારૂ, એવા મુખને શોભા ઉપજાવનારા તાંબુલને જે માણસ ખાય તેના ઘરને શ્રીકૃષ્ણના ઘરની પેઠે લક્ષ્મી છોડતી નથી (૩૬) (૩૭)

स्वापान्ते वमने स्नाने, भोजनान्ते सदस्यपि ॥

तत्तु ग्राह्यमनस्पीयः, सुखद मुखशुद्धिकृत् ॥ ३८ ॥

અર્થ—સુખ દેનારૂ અને મુખની શુદ્ધિ કરનારૂં તાંમ્બુલ નિદ્રા, વાંતિ (ઉલટી), સ્નાન અને ભોજન કરી રહ્યા પછી તથા સભામાં ખૂબ ખાવું (૩૮)

पर्णमूले वसेद्व्याधिः, पर्णाग्रे पापसंभव ॥

चूर्णपत्रं हरेदायु, शिरा बुद्धिविनाशिनी ॥ ३९ ॥

અર્થ—પાનના મૂળમાં વ્યાધિ રહે છે અગ્રભાગમાં પાપનો સમૂહ રહે છે, સુકાઇને ચૂર્ણ થયેલું પાન ખાવાથી આયુષ્યનો નાશ થાય છે અને પાનની નસ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે (૩૯)

(अथ द्रव्योपार्जनाधिकारः ।)

सुधीरर्थार्जने यत्न, कुर्यान्न्यायपरायणः ॥

न्याय एवानपायो य—दुपायः सर्वसंपदाम् ॥ ४० ॥

અર્થ:—ડાહ્યા પુરૂષે ન્યાય માર્ગનું આલંબન કરીનેજ દ્રવ્ય (પૈસો) ઉપાર્જવું. કારણ કે, ન્યાય એજ દ્રવ્ય ઉપાર્જવાનો શુદ્ધ ઉપાય છે. (૪૦)

दत्तः स्वल्पोऽपि भद्राय, स्यादर्थो न्यायसंचितः ॥
अन्यायात्तः पुनर्दत्तः, पुष्कलोऽपि फलोज्झितः ॥४१॥

અર્થ:—ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું દ્રવ્ય (ધર્મકૃત્યમાં) થોડું વાપરે તોએ પણ તે કલ્યાણને અર્થે છે. અને અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલું ઘણું વાપરે તોએ તે નિષ્ફળ જાણવું. (૪૧)

धर्ममर्माविरोधेन, सकलोऽपि कुलोचितः ॥
निस्तन्द्रेण विधेयोऽत्र, व्यवसायः सुमेधसा ॥ ४२ ॥

અર્થ:—બુદ્ધિશાળી માણસે ધર્મના તત્ત્વને વિરોધ ન આવે એવી રીતે કુલને ઉચિત વ્યાપાર આળસ રાખ્યા વિના કરવો. (૪૨)

प्रसूनमिव निर्गन्धं, तडागमिव निर्जलम् ॥
कलेवरमिवाजीवं, को निषेवेत निर्धनम् ॥ ४३ ॥

અર્થ:—સુગંધિ વિનાના ફૂલ સરખા, જળ વિનાના તલાવ સરખા, અને જીવ વિનાના કલેવર સરખા નિર્ધન માણસની કોણ સેવા કરે ? [૪૩)

अर्थ एव ध्रुवं सर्व-पुरुषार्थनिबन्धनम् ॥
अर्थेन रहिताः सर्वे, जीवन्तोऽपि शबोपमाः ॥ ४४ ॥

અર્થ—દ્રવ્ય જે છે તેજ સર્વે પુરૂષાર્થનુ મૂળ કારણ છે માટે દ્રવ્યથી રહિત સર્વે પુરૂષો જીવતાછતા પણ મુવા સરખા છે (૪૪)

कृष्यादिभि स चोपायै-र्भूरिभिः समुपार्ज्यते ॥
दयादानादिभिः सम्य-ग्धन्यैर्धर्माय स ध्रुवम् ॥४५॥

અર્થ—ધન્ય પુરૂષો ખેતી, વ્યાપાર પ્રમુખ ઘણા ઉપાયથી તે દ્રવ્યનુ ઉપાર્જન કરે છે, અને અનુકંપાદાન, પાત્રદાન પ્રમુખ સત્કાર્ય કરીને સદ્ધર્મ તરફ તેનો વ્યય કરે છે (૪૫)

वापकाल विजानाति, भूमिभागं च कर्षकः ॥
कृषिं साध्यां पथि क्षेत्र, यश्चोज्झति स वर्धत ॥४६॥

અર્થ—જે ખેડુત વાવવાનો અવસર ભૂમીનો ભાગ તથા ભૂમિની અંદર કયો પાક આવે તે જાણે, અને માર્ગમા આવેલા ખેતરને છોડી દે, તે ખેતીમાં લાભ પામે (૪૬)

आरम्भोऽप्य महानेव, लक्ष्मीकार्मणकर्माणि ॥
सुतीर्थविनियोगेन, विना पापाय केवलम् ॥ ४७ ॥

અર્થ—દ્રવ્યનુ ઉપાર્જન કરવાને અર્થે મોટો આરંભ કરવો પડે છે માટે ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો સુપાત્રે વ્યય ન

કરે તો કેવળ તેમાંથી પાપ બંધાય છે. (૪૭)

पाशुपाल्यं श्रियो वृद्ध्यै, कुर्वन्नोज्झेद्दयालुताम् ॥
तत्कृत्येषु स्वयं जाग्र-च्छविच्छेदादि वर्जयेत् ॥ ४८ ॥

અર્થઃ—લક્ષ્મીની વૃદ્ધિને અર્થે ગાય, ભેંસ પ્રમુખ પશુઓનું રક્ષણ કરવું પડે, તોપણ દયા છોડવી નહિં. તે કામમાં પોતે જાગૃત રહેવું, અને પશુઓનાં અંગ ચિન્હ પ્રમુખ છેદવાં નહીં. (૪૮)

श्रेयो धर्मात्स चार्थेषु, सोऽप्यङ्गेन तदन्नतः ॥
तन्निष्पत्तौ च संग्राह्यं, कथं दद्यादसंग्रही ॥ ४९ ॥

અર્થઃ—ધર્મથી કલ્યાણ થાય છે, દ્રવ્યથી ધર્મ થાય છે, શરીરથી દ્રવ્ય કમાવાય છે, અને તે શરીર અન્નથી જીવે છે. માટે અનાજની ઉત્પત્તિ થતાંજ તેનો સંગ્રહ કરવો. સંગ્રહ ન કર્યો હોયતો કેમ દેવાય ? (૪૯)

संग्रहेऽर्थोऽपि जायेत, प्रस्तावे तस्य विक्रयात् ॥
उद्धारे नोचितः सोऽपि, वैरविग्रहकारणम् ॥ ५० ॥

અર્થઃ—અનાજનો સંગ્રહ કર્યો હોય તો વખતે તે વેચ્યાથી લાભ પણ થાય. પણ તે ઉધાર વેચવું નહીં. કારણ તેમ કરવાથી વૈર તથા કલહ ઉત્પન્ન થાય છે. (૫૦)

सर्वदा सर्वभाण्डेषु, नाणकेषु च शिक्षितः ॥
जानीयात्सर्वभाषावि-द्धस्तसंज्ञां वणिग्वरः ॥ ५१ ॥

અર્થ —સર્વે પ્રકારનુ કરિયાણુ' તથા સર્વે પ્રકારનુ નાણુ' જાણવાનો અભ્યાસ જેણે કર્યો છે એવો શ્રેષ્ઠ વણિક્ સર્વ ભાષા તથા હસ્તસજ્ઞા પણ જાણે. (૫૧)

एकद्वित्रिचतु संज्ञा-स्तर्जन्याद्यङ्गुलिग्रहे॥
साङ्गुष्ठानां पुनस्तासा, सग्रहे पञ्च सस्थिताः ॥ ५२ ॥

અર્થ —તર્જની આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓ ગ્રહણ કરવાથી અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ અને ચાર એવી સજ્ઞા થાય છે તથા તેની સાથે અ ગુઠો લીધાથી પાચની સજ્ઞા થાય છે (૫૨)

कनिष्ठादितले स्पृष्टे, षट् सप्ताष्टौ नव क्रमात् ॥
तर्जन्यां दश विज्ञेया, तदादीना नखादनौ ॥ ५३ ॥
एकद्वित्रिचतुर्युक्ता, दश ज्ञेया यथाक्रमम् ॥
हस्तस्य तलसस्पर्शे, पुन पञ्चदश स्मृताः ॥ ५४ ॥

અર્થ —કનિષ્ઠા આગળીથી માડીને ચાર આગળીઓના તળને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે છ, સાત, આઠ અને નવની સ'જ્ઞા તથા તર્જનીને વિષે સ્પર્શ કરે તો દશની સજ્ઞા જાણવી તેજ આગળીઓના નખોને સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે અગ્યાર, બાર, તેર અને ચૌદની સજ્ઞા અને હાથેલીને સ્પર્શ કરવાથીપ દરની સજ્ઞાજાણવી.(૫૩) (૫૪)

तळे कनिष्ठिकादीनां, षट्सप्ताष्टनवाधिकाः ॥
क्रमशो दश विज्ञेया, हस्तसंज्ञाविशारदैः ॥ ५५ ॥

અર્થઃ—હસ્તસંજ્ઞા જાણવામાં પંડિત એવા પુરૂષોએ કનિષ્ટિકાદિ ચાર આંગળીના તળે સ્પર્શ કરવાથી અનુક્રમે સોળ, સત્તર, અઢાર અને ઓગણીશની સંજ્ઞા થાય એમ જાણવું. (૫૫]

तर्जन्यादौ द्वित्रिचतुः-पञ्चग्राहे यथाक्रमम् ॥
विंशतिस्त्रिंशच्चत्वारिं-शत्पञ्चाशत्प्रकल्पना ॥ ५६ ॥

અર્થઃ—તર્જની આદિ પાંચ આંગળીઓમાં બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચનું ગ્રહણ કરવાથી અનુક્રમે વીસ, ત્રીસ, ચાલીશ અને પચાસની સંજ્ઞા જાણવી. (૫૬)

कनिष्ठाद्यङ्गुलितळे, षष्टिसप्तत्यशीतयः ॥
नवतिश्च क्रमाज्ज्ञेया-स्तर्जन्यर्धग्रहे शतम् ॥५७॥

અર્થઃ—કનિષ્ઠાદિ ચાર આંગળીના તળે અનુક્રમે સાઠ શિત્તેર, એંસી અને નેવુંની સંજ્ઞાં તથા અર્ધી તર્જનીનું ગ્રહણ કરવાથી સોની સંજ્ઞા જાણવી. (૫૭)

सहस्रमयुतं लक्षं, प्रयुतं चात्र विश्रुतम् ॥
मणिबन्धे पुनः कोटिं, हस्तसंज्ञाविदो विदुः ॥५८॥

અર્થઃ—તે પછી અનુક્રમે આંગળીનો અર્ધ ભાગ ગ્રહણ કરવાથી હજાર દશ હજાર, લાખ અને દશ લાખની

સજ્ઞા થાય તથા મણિબધ (કાંડુ] ગ્રહણ કરવાથી કોડની સજ્ઞા થાય (૫૮)

क्रयाणकेष्वदृष्टेषु, न सत्यंकारमर्पयेत् ॥

दद्याच्च बहुभिः सार्धं, वाञ्छेल्लक्ष्मीं वणिग्यदि॥ ५९ ॥

અર્થ —જો વ્યાપારી લક્ષ્મીની વાંછા કરતો હોય તો તેણે કરિયાણા દીઠા વિના બાનુ આપવુ નહિ, અને કરિયાણા દીઠા પછી પણ જો બાનું આપવુ પડે તો બીજા ઘણા વ્યાપારીની જોડે આપવુ. (૫૯)

कुर्यात्तत्रार्थसबन्ध-मिच्छेद्यत्र न सौहृदम् ॥

यदृच्छया न तिष्ठेच्च, प्रतिष्ठाभ्रंशभीरुकः ॥ ६० ॥

અર્થ —જ્યા મિત્રાઇ કરવાની ઇચ્છા, ન હોય, ત્યાં પૈસા સબધી લેવડદેવડનો સબધ રાખવો પોતાની પ્રતિષ્ઠાના [આબરૂના] ભગની બીક રાખી સ્વચ્છદપણે પણ વર્તવુ નહિ [૬૦]

व्यापारिभिश्च विप्रैश्च, सायुधैश्च वणिग्वरः ॥

श्रियमिच्छन्न कुर्वीत, व्यवहारं कदाचन ॥६१॥

અર્થ —લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરનાર ઉત્તમ વણિકે બ્રાહ્મણ વેપારી સાથે તથા શસ્ત્રધારી (હથિયારબધ] લોકો સાથે કોઇ કાળે વ્યવહાર ન કરવો. (૬૧)

नटे पण्याङ्गनायां च, द्यूतकारे विटे तथा ॥

दद्यादुद्धारके नैव, धनरक्षापरायणः ॥६२॥

અર્થઃ—જે વણિક પોતાનું ધન સાચવવા ઇચ્છતો હોય, તેણે નટ, વેશ્યા, જુગારી અને જાર પુરૂષ એમને ઉધાર વસ્તુ આપવી નહિ. [૬૨)

धर्मबाधाकरं यच्च, यच्च स्यादयशस्करम् ॥
भूरिलाभमपि ग्राह्यं, पण्यं पुण्यार्थिभिर्न तत् ॥ ६३ ॥

અર્થઃ—પુણ્યના અર્થી પુરૂષોએ ધર્મની હાનિ અથવા અપયશ કરે એવું કરિયાણું ગમે તેટલો લાભ થતો હોય તોએ ખરીદવું નહિ. (૬૩]

धनं यच्चार्ज्यते किंचि-त्कूटमानतुलादिभिः ॥
नश्यत्तन्नैव दृश्येत, तप्तपात्रेऽम्बुबिन्दुवत् ॥ ६४ ॥

અર્થઃ—જે માણસ ખોટાં કાટલાં તથા ત્રાજવા રાખીને થોડું ઘણું ધન કમાય છે, તેમનું તે ધન નાશ પામતાં, તપાયલી તાવડી ઉપર પડેલાં જળબિંદુની પેઠે દેખાતું નથી. (૬૪)

गर्वं न्यासापहारं च, वणिक्पुत्रः परित्यजेत् ॥
अङ्गीकुर्यात्क्षमामेकां, भूपतौ दुर्गतेऽपि च ॥ ६५ ॥

અર્થઃ—વણિક્પુત્રે ગર્વ અને થાપણ મોસો એ બન્નેને મૂકી દેવા, અને રાજા તથા રંક બંનેને વિશે એક ક્ષમા રાખવી. (૬૫)

स्वच्छस्वभावा विश्वस्ता, गुरुनायकबालकाः ॥
देवा वृद्धाश्च न प्राज्ञै-र्वञ्चनीयाः कदाचन ॥ ६६ ॥

અર્થ—ડાહ્યા માણસોએ નિર્મળ સ્વભાવના અને પોતાની ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા, પોતાના ગુરૂ, નાયક, બાળક દેવ અને વૃદ્ધ માણસ એટલાને કોઈ કાળે પણ ઠગવા નહિ. (૬૬)

भाव्यं प्रतिभुवा नैव, दाक्षिण्येन च साक्षिणा ॥
कोशपानादिकं चैव, न कर्तव्यं यतस्ततः ॥ ६७ ॥

અર્થ—ડાહ્યા પુરૂષે કોઇની દાક્ષિણતાથી જામીન અથવા સાક્ષી ન થવું તેમજ જ્યા ત્યાથી કોશપાન (સોગન્દ) પ્રમુખ ન કરવું (૬૭)

साध्वर्थे जीवरक्षार्थं, गुरुदेवगृहादिषु ॥
मिथ्याकृतैरपि नृणां, शपथैर्नास्ति पातकम् ॥ ६८ ॥

અર્થ—સાધુ જીવરક્ષા, ગુરૂ, દેવ અને જીનમંદિર એમને અર્થે મિથ્યા સપથ (સમ) ખાય તો પણ તેમાં માણસને પાપ નથી (૬૮)

असंपत्या स्वमात्मानं, नैवावगणयेद्बुधः ॥
किंतु कुर्याद्यथाशक्ति, व्यवसायमुपायवित् ॥ ६९ ॥

અર્થ—ડાહ્યા પુરૂષે નિર્ધનપણું હોય તોએ પોતાના આત્માની નિંદા ન કરવી પણ ઉપાય શોધી જાણી શક્તિમા-

કે ધન ઉપાર્જવાને અર્થે ઉદ્યમ કરવો. (૬૯)

वृष्टिशीतातपक्षोभ–काममोहक्षुधादयः ॥
न घ्नन्ति यस्य कार्याणि, सोऽग्रणीर्व्यवसायिनाम् ॥७० ॥

અર્થઃ—વૃષ્ટિ (વરસાદ), શીત (ટાઢ) આતપ (તડકો), ક્ષોભ (ક્રોધાદિકથી ચિત્તની ચંચલતા), કામ, મોહ, ક્ષુધા પ્રમુખ વિકાર જેનાં કાર્યને હરકત કરી શકતા નથી, તે પુરૂષ શ્રેષ્ઠ વ્યવસાયી જાણવો. (૭૦)

यो द्यूतधातुवादादि–संबन्धाद्धनमीहते ॥
स मषीकूर्चकैर्धाम–धवलीकर्तुमिच्छति ॥ ७१ ॥

અર્થઃ—જે પુરૂષ જુગારથી અથવા કિમિયાથી ધન મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, તે પોતાના ઘરને મસીની પીછીથી ધોળું કરવા ઇચ્છે છે એમ જાણવું. (૭૧)

अन्यायिदेवपाखण्डि–तद्धनानां धनेन यः ॥
वृद्धिमिच्छति मुग्धोऽसौ, विषमत्ति जिजीविषुः ॥ ७२ ॥

અર્થઃ—જે પુરૂષ અન્યાયી, દેવ, પાખંડી અને કૃપણ એમના ધનથી પોતે ધનવાન થવાની ઇચ્છા કરે, તે પુરૂષ જીવવાની ઇચ્છાથી ઝેર ખાય છે, એમ સમજવું. (૭૨)

गोदेवकरणारक्ष–तलावर्तकपट्टकाः ॥
ग्राम्योत्तरश्च न प्रायः, सुखाय प्रभवन्त्यमी ॥ ७३ ॥

અર્થઃ—ગાય, દેવ અને ખેતર એમના રખવાલ, તલાર,

પટેલ અને ગામડીયા એટલા લોકો પ્રાયે કોઇને સુખ દેતાજ નથી (૭૩)

अभिगम्यो नृभिर्योग–क्षेमसिद्ध्यर्थमात्मनः ॥
राजादिनायकः कश्चि–दिन्दुनेव दिवाकरः ॥ ७४ ॥

અર્થ—ચંદ્ર જેમ પોતાનુ તેજ મેળવવા માટે સૂર્ય પાસે જાય છે, તેમ ડાહ્યા પુરૂષે પોતાના કલ્યાણની સિદ્ધિને અર્થે કોઇ રાજા પ્રમુખ નાયક પાસે જવુ (૭૪)

निन्दन्तु मानिन सेवा, राजादीना सुखैषिण ॥
स्वजनास्वजनोद्धार–सहारौ न तया विना ॥७५॥

અર્થ—સુખની ઇચ્છા કરનાર અહંકારી પુરૂષો રાજા પ્રમુખની સેવાને ભલે નિંદો, તોપણુ તે વિના સ્વજનનો ઉદ્ધાર અને વૈરીનો સંહાર થતો નથી (૭૫)

अकर्णदुर्बल. शूरः कृतज्ञः सात्विको गुणी ॥
वदान्यो गुणरागी च, प्रभुः पुण्यैरवाप्यते ॥७६॥

અર્થ—કાનનો કાચો નહીં, કર્યા ઉપકારનો જાણુ, સત્વશાલી, ગુણી, ઉદાર અને ગુણુરાગી એવો પ્રભુ (માલીક) પુણ્યથીજ મળી શકે છે, (૭૬)

सुतत्र सुपवित्रात्मा, सेवकागमनस्पृही ॥
औचित्यवित्क्षमी दक्षः, सलज्जो दुर्लभ प्रभुः ॥७७॥

અર્થ—શાસ્રનો સારો જાણ પવિત્ર ચિત્તવાળો, સેવ

કના આવવાની ઈચ્છા કરનારો, ઉચિત કર્તવ્યનો જાણ, ક્ષમાશીલ, દક્ષ અને શરમવાળો એવો પ્રભુ (માલીક) મળવો દુર્લભ છે. (૭૭)

विद्वानपि परित्याज्यो, नेता मूर्खजनावृतः ॥
मूर्खोऽपि सेव्य एवासौ, वहुश्रुतपरिच्छदः ॥७८॥

અર્થઃ—પ્રભુ ગમે તેવો વિદ્વાન્ હોય તો પણ તે જો મૂર્ખ લોકોનો પરિવાર રાખતો હોય તો તેને છોડી દેવો. અને જે પ્રભુ પોતે મૂર્ખ છતાં પણ પાસે વિદ્વાન્ તથા અનુભવી લોકોનો પરિવાર રાખતો હોય, તો તે (પ્રભુ) સેવવા યોગ્ય જાણવો. (૭૮)

स्वामि सभावितैश्वर्यः, सेव्यः सेव्यगुणान्वितः ॥
सुक्षेत्रवीजवत्काला—न्तरेऽपि स्यान्न निष्फलः । ७९॥

અર્થઃ—જેમનામાં સ્વામીના સર્વ ગુણ હોય. તથા જેને લક્ષ્મીપણ મળવાનો સંભવ હોય, એવા સ્વામીની સેવા કરવી કારણ, સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલા બીજની પેઠે કાલાંતરે પણ તેની સેવા નિષ્ફળ થાય નહીં. (૭૯)

स्वामिभक्तो महोत्साहः, कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ॥
अकर्कशः कुलीनश्च, स्मृतिज्ञः सत्यभाषकः ॥ ८० ॥
विनीतः स्थूललक्षश्चा—व्यसनो वृद्धसेवकः ॥
अतन्द्रः सत्त्वसंपन्नः, प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥८१॥

राज्ञा परीक्षितः सर्वो–पधासु निजदेशजः ॥
राजार्थस्वार्थलोकार्थ–कारको निःस्पृहः शमी ॥ ८२ ॥
अमोघवचनः कल्पः, पालिताशेषदर्शन ॥
पात्रौचित्ये येन सर्वत्र नियोजितपदक्रमः ॥ ८३ ॥
आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता–दण्डनीतिकृतश्रमः॥
क्रमागतो वणिक्पुत्रः, सेव्यो मंत्री न चापरः ॥ ८४ ॥

અર્થ—પોતાના સ્વામી ઉપર ભક્તિ કરનારો, ઘણો ઉત્સાહી, કર્યા ઉપકારનો જાણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારો, પવિત્ર, કોમળ, કુલીન, સ્મૃતિનો જાણ, સત્યવાદી, વિનય સંપન્ન, ઉદાર, વ્યસનથી દૂર રહેનારો, વૃદ્ધ પુરૂષોની સેવા કરનારો, આલસ્યરહિત, સત્વશાલી, બુદ્ધિશાળી, શુર, શીઘ્ર કાર્ય કરનારો, ભક્તિ, નિષ્કામ બુદ્ધિ ધૈર્ય અને બ્રહ્મચર્ય એ ચાર વાતમા રાજાએ સારી પેઠે પારખેલો, પોતાના દેશમા થએલો, રાજાના પોતાના અને લોકોના કાર્ય શુચવણમા ન પડતા કરનારો, નિસ્પૃહ, શાંત, બોલે તે પ્રમાણે કરનારો, સમર્થ, સર્વ દર્શનનુ રક્ષણ કરનારો, પાત્રની યોગ્યતા જોઇને સર્વ ઠેકાણે પગ મૂકનારો, આન્વીક્ષિકી, ત્રયી, વાર્તા અને દંડ નીતિ એ ચારે નીતિમા મોટો અભ્યાસ કરી રહેલો એવા વંશપરંપરાએ આવેલા વણિક્-પુત્રને રાજાએ મંત્રી કરવો, બીજાને નહીં (૮૦) (૮૧) (૮૨) (૮૩) (૮૪)

અર્થ—સ્વામીની પાસે ઉચિત સ્થાને બેસીને સેવક હાથ જોડી સ્વામીના મુખ તરફ જુવે, અને તેનો સ્વભાવ જાણી દક્ષતાથી કાર્ય સાધે (૮૮)

नात्यासन्नो न दूरस्थो, न समोच्चासनास्थितः ॥
न पुरस्थो न पृष्ठस्थ–स्तिष्ठेत्स सदासि प्रभोः ॥ ८९ ॥

અર્થ—સેવકે સ્વામી પાસે તેનાથી બહુ દૂર, બહુ નજીક, સરખા અથવા ઉંચા આસન ઉપર, તેના મુખ આગળ અથવા પાછળ પણ ન બેસવુ (૮૯)

आसन्ने स्यात्प्रभोर्बाधा, दूरस्थेऽप्यप्रगल्भता ॥
पुरःस्थितेऽन्यकोपोऽपि, तस्मिन्पश्चाद्दर्शनम् ॥ ९० ॥

અર્થ—સેવક સ્વામી પાસે બહુ નજીક બેસે તો સ્વામીને હરકત થાય, બહુ દૂર બેસે તો ધ્યાન પહોચાડાય નહીં, આગળ ઉભો રહે તો બીજા લોકોને કોપ ઉપજે, અને પછવાડે બેસે તો દેખાય નહી (૯૦)

प्रभुप्रिये प्रियत्वं च, तद्वैरिणि च वैरिता ॥
तस्यैवाव्यभिचारेण, नित्यं वर्तेत सेवक ॥ ९१ ॥

અર્થ—સેવકે પોતાના પ્રભુને જે માણસ પ્રિય હોય તેની જોડે પ્રીતિ રાખવી, અને પોતાના પ્રભુનો જે વૈરી હોય તેની જોડે વૈર રાખવુ એ બાતમા ફેર ન પડે તેમ હમેશા ચાલવુ. (૯૧)

प्रसादात्स्वामिना दत्तं, वस्त्रालंकारणादिकम् ॥
प्रीत्या धार्यं स्वयं देयं, नान्यस्मै च तदग्रतः ॥ ९२ ॥

અર્થઃ—સેવકે સ્વામીએ ખુશી થઈ આપેલાં વસ્ત્ર તથા આભરણ પ્રમુખ પ્રીતિથી પોતે પહેરવાં. પણ સ્વામીના દેખતાં કોઇ બીજાને આપવાં નહીં. (૯૨)

स्वामिनोऽभ्यधिको वेषः समानो वा न युज्यते ॥
स्रस्तं वस्त्रं क्षुतं जृम्भां, नेक्षेतास्य स्त्रियं तथा ॥ ९३ ॥

અર્થઃ—સેવકને પોતાના સ્વામિ કરતાં અધિક સારો અથવા તેના સરખો વેષ પહેરવા યોગ્ય નથી. તથા સ્વામીનું વસ્ત્ર સ્થાનકથી ખસી ગયું હોય, અથવા તે છીંક કિંવા બગાસું ખાતો હોય તો તે તરફ જોવું નહીં. તથા તેની સ્ત્રીને પણ જોવી નહીં. (૯૩)

विजृम्भणक्षुतोद्गार–हास्यादीन्पिहितानन: ॥
कुर्यात्सभासु नो नासा–शोधनं हस्तमोटनम् ॥ ९४ ॥

અર્થઃ—સેવકે સભામાં બગાસું, છીંક, ઓડકાર અને હાસ્ય એટલાં વાનાં મુખ ઢાંકીને કરવાં, તથા નાક ખોતરવું નહીં, અને હાથની આંગળી પ્રમુખ મોડવાં નહીં (૯૪)

कुर्यात्पर्यस्तिकां नैव, न च पादप्रसारणम् ॥
न निद्रां विकथां नापि, सभायां कुक्रियां नच ॥ ९५ ॥

અર્થઃ—સેવકે સભામાં પલાંઠી ન વાળવી, પગ પહોળાં

ન કરવા, અને નિદ્રા, વિકથા તથા કોઇ પણ કુચેષ્ટા ન કરવી (૯૫)

श्रोतव्या सावधानेन, स्वामिवागनुजीविना ॥
भाषितः स्वामिना जल्पे–न्न चैकवचनादिभिः ॥ ९६ ॥

અર્થ—સેવકે સ્વામીની વાણી સાવધાન થઈ સાંભળવી અને પાછી જવાબ દેતા સ્વમીને તુકાર વચનથી ન બોલાવવા (૯૬)

आज्ञालाभादयः सर्वे, यस्मिल्लोकोत्तरा गुणाः ॥
स्वामिन नावजानीया–त्सेवकस्तं कदाचन ॥ ९७ ॥

અર્થ—જે સ્વામીમા ઉચિત આજ્ઞા તથા લાભ પ્રમુખ સર્વે લોકોત્તર ગુણ વસતા હોય, તે સ્વામીની સેવકે કદીપણ અવજ્ઞા ન કરવી. (૯૭)

एकान्ते मधुरैर्वाक्यै, सान्त्वयन्नहितात्प्रभुम् ॥
वारयेदन्यथा हि स्या–द्देष स्वयमुपेक्षितः ॥ ९८ ॥

અર્થ—સેવકે સ્વામીને એકાતે લઇ જઇ મીઠા વચને શાત પાડી,ખોટુ કામ કરતા અટકાવવા. એમ ન કરે તો સ્વામીની ઉપેક્ષા કર્યાનો દોષ સેવકને માથે આવે છે (૯૮)

मौनं कुर्याद्यदा स्वामी, युक्तमप्यवमन्यते ॥
प्रभोरग्रे न कुर्याच्च, वैरिणा गुणकीर्तनम् ॥ ९९ ॥

અર્થ—જ્યારે સ્વામી યોગ્ય વાતને પણ ધિક્કારે, ત્યારે

સેવકે મૌન કરી બેસવું. તથા તેની આગળ તેના વૈરીના ગુણ ગાવાં નહીં. (૯૯)

प्रभोः प्रसादे प्राज्येऽपि, प्रकृतीर्नैव कोपयेत् ॥
व्यापारितश्च कार्येषु, याचेताध्यक्षपौरुषम् ॥ १०० ॥

અર્થઃ—સેવકે સ્વામીની પોતાના ઉપર ઘણી કૃપા હોય તો પણ પ્રકૃતિને (રાજ્યનાં સાત અંગને) કોપાવવી નહીં. તથા કોઇ કાર્ય કરવા સ્વામીએ પ્રેરણા કરી હોય તો પોતાના ઉપરીનું બળ માંગવું. (૧૦૦)

कोपप्रसादजैश्चिह्न-रुक्तिभिः संज्ञयाथवा ॥
अनुरक्तं विरक्तं वा, जानीयाच्च प्रभोर्मनः ॥ १०१ ॥

અર્થઃ—સેવકે કોપના તથા પ્રસાદના ચિન્હ ઉપરથી. વાણીથી અથવા બીજી કોઇ સંજ્ઞાથી સ્વામીનું મન પ્રસન્ન છે કે અપ્રસન્ન છે તે જાણવું (૧૦૧)

हर्षो दृष्टे धृतिः पार्श्वे, स्थिते वासनदायनम् ॥
स्निग्धोक्तिरुक्तकारित्वं, प्रसन्नप्रभुलक्षणम् ॥ १०२ ॥

અર્થઃ—સેવકને જોતાંજ હર્ષ પામે, પાસે રાખે, ઉભો હોય તો આસન દેવરાવે, સ્નેહયુક્ત વચન બોલે. કહેલું કામ કરે, એ પ્રસન્ન સ્વામીનાં લક્ષણ જાણવાં. (૧૦૨)

आपद्युपेक्षानालापो, मानहानिरदर्शनम् ॥
दोषोक्तिरप्रदानं च, विरक्तप्रभुलक्षणम् ॥ १०३ ॥

અર્થ —આપત્કાળ આવે ઉપેક્ષા કરે, બોલે નહિ, માનહાનિ કરે, મુખ ન દેખાડે, દોષ બોલ્યા કરે, તથા કંઈ આપે નહિ, એ અપ્રસન્ન (ખફા) થએલા સ્વામીના લક્ષણ જાણવાં (૧૦૩)

दोषैणैकेन न त्याज्यः, सेवकः सुगुणोऽधिपैः ॥
धूमदोषभयाद्वह्निः, किमु केनाप्यपास्यते ॥ १०४ ॥

અર્થ —સ્વામીએ માત્ર એકજ દોષથી ગુણવંત સેવકનો ત્યાગ ન કરવો, કારણ, ધુમાડાના દોષથી અગ્નિનો કોણ ત્યાગ કરે? (૧૦૪)

बलादविचलः श्लाध्यो, धनात्पुरुषसंग्रहः ॥
असदप्यर्ज्यते वित्तं, पुरुषैर्व्यवसायिभिः ॥ १०५ ॥

અર્થ —સેવક પ્રમુખનુ બળ ઘણું હોવાથી જે કોઇથી ચલાયમાન થઇ શકે નહીં એવો હોય તે મનુષ્ય વખાણુવા લાયક છે બળવાન્ પુરૂષનો સંગ્રહ ધનથી કરાય છે, અને તે ધન પહેલા ન હોય તોએ વ્યવસાયી પુરૂષોજ વ્યવસાયથી ઉપાર્જન કરી શકે છે તાત્પર્ય, વ્યવસાય કરવાથી ધન મળે છે, ધનથી સારા માણુસ પાસે રખાય છે, અને સારા માણુસનુ બળ હોય તો તેને કોઇ ચલાવી શકતો નથી, અને એવોજ પુરૂષ જગત્મા સ્તુતિપાત્ર છે (૧૦૫)

अनल्पैः किमहो जल्पै-र्व्यवसाय श्रियो मुखम् ॥

अर्थ्यां श्रीः सा च या वृद्ध्यै, दानभोगकरी च या ॥१०॥

અર્થઃ—ઘણું શું કહિએ ? વ્યવસાય (ઉદ્યમ) તે લક્ષ્મીનું આવવાનું દ્વાર છે. માટે જે લક્ષ્મીથી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ, દાન અને ભોગ એ ત્રણ વાનાં થાય છે, તે લક્ષ્મીનું (વ્યવસાયથી) અવશ્ય ઉપાર્જન કરવું. (૧૦૬)

व्यवसाये निधौ धर्म—भोगयोः पोष्यपोषणे ॥
चतुरश्चतुरो भागा—नायस्यैवं नियोजयेत् ॥ १०७ ॥

અર્થઃ—વ્યવસાય કરતાં જે લાભ થાય તેના ચતુર પુરૂષે ચાર ભાગ કરવા. તેમાં એક ભાગ ભંડારમાં, બીજો ધર્મમાં, ત્રીજો ભોગમાં અને ચોથો કુટુંબના પોષણમાં લગાડવો. (૧૦૭)

न लालयति यो लक्ष्मीं, शास्त्रीयविधिनामुना ॥
सर्वथैव स निःशेष—पुरुषार्थबहिष्कृतः ॥ १०८ ॥

અર્થઃ—જે મનુષ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે લક્ષ્મીને લડાવતો નથી, તે પુરૂષ ચારે પુરૂષાર્થની બહાર જાણવો. (૧૦૮)

सा च संजायते लक्ष्मी—रक्षीणा व्यवसायतः ॥
प्रावृषेण्यपयोवाहा—दिव काननकाम्यता ॥ १०९ ॥

અર્થ—જેમ વર્ષાકાળના મેઘથી વનની શોભા અખુટ વધે છે. તેમ વ્યવસાય (ઉદ્યમ) કરવાથી લક્ષ્મી અખુટ વધે છે. (૧૦૯)

व्यवसायोऽप्यसौ पुण्य–नैपुण्यसचिवो भवेत् ॥
सफलः सर्वदा पुंसां, वारिसेकादिव द्रुमः ॥ ११० ॥

અર્થ —જેમ પાણી સીંચવાથી વૃક્ષ સફળ થાય છે, તેમ પૂર્વભવના પુણ્યનુ અને મનુષ્યની નિપુણતાનુ સાહાય્ય મળવાથી વ્યવસાય સફલ થાય છે (૧૧૦)

पुण्यमेव मुहुः केऽपि, प्रमाणीकुर्वतेऽलसा ॥
निरीक्ष्य तद्गता द्वारि, ताम्यतो व्यवसायिनः ॥१११॥

અર્થ—કેટલાએક આળસુ લોકો પુણ્યવતને ઘરે રખડતા વ્યાપારીઓને જોઇને હમેશા પુણ્યપરજ આધાર રાખે છે (૧૧૧)

तदयुक्तं यतः पुण्य–मपि निर्व्यवसायकम् ॥
सर्वथा फलवन्नात्र, कदाचिदवलोक्यते ॥११२॥

અર્થ —તે વાત અયુક્ત છે કારણ, પુણ્ય પણ સર્વથા ઉદ્યમ વિના સફળ થએલુ આ લોકમા કોઇ કાળે પણ દેખાતું નથી. (૧૧૨)

द्वावप्येतौ ततो लक्ष्म्या, हेतू न तु पृथक्पृथक् ॥
तेन कार्यो गृहस्थेन, व्यवसायोऽनुवासरम् ॥११३॥

અર્થ —પૂર્વભવનુ પુણ્ય અને ઉદ્યમ એ બન્ને ભેગા લક્ષ્મીના કારણ છે પણ એમા એક વગર બીજો સ્વતત્રપણાથી લક્ષ્મીનું કારણ થઇ શકતો નથી માટે ગૃહસ્થ મ

ગુણ્યે પ્રતિદિન ઉદ્યમ કરવો. (૧૧૩)

काले़ऽन्नमुचितं वस्त्र-ममलं सदनं निजम् ॥
अर्थोऽर्थ्याप्यायकश्चैत-द्व्यवसायतरोः फलम् ॥११४॥

અર્થ:—અવસર ઉપર ઉચિત ભોજન કરવું, ઉચિત વસ્ત્રો પહેરવાં, પોતાનું ઘર ચોખ્ખું રાખવું, તથા યાચકોને સંતોષ થાય એટલું દ્રવ્ય આપવું, એ ઉદ્યમરૂપ વૃક્ષનાં ફળ જાણવાં. [૧૧૪]

इत्थं किल द्वितीय-तृतीयप्रहरार्धकृत्यमखिलमपि ॥
हृदि कुर्वन्तः सन्तः, कृत्यविधौ नात्र मुह्यन्ति ॥११५॥
इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते विवेकविलासे दिनचर्यायां
द्वितीय उल्लासः ॥ २ ॥

અર્થ:—એવી રીતે સંપૂર્ણ બીજા પ્રહરના તથા ત્રીજા અર્ધ પ્રહરના સમગ્ર કૃત્યો કહ્યાં. જે સત્પુરૂષો એ કૃત્યોને મનમાં રાખે છે. તે કરવા યોગ્ય કામમાં કદી પણ મુંઝાતા નથી. [૧૧૫]

ઇતિ શ્રીવિવેકવિલાસની ગુર્જરભાષાનો
દ્વિતીય ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ.

अथ तृतीय उल्लासः ।

बहिःस्थोऽभ्यागतो गेह-मुपविश्य क्षणं सुधीः ॥
कुर्याद्वस्त्रपरावर्तं, देहशौचादि कर्म च ॥१॥

અર્થ — જાણ પુરૂષે બહારથી ઘેર આવી ક્ષણમાત્ર બેસવું પછી પહેરેલા વસ્ત્રો બદલવા અને દેહની શુદ્ધિને અર્થે સ્નાનાદિક કર્મ કરવા. [૧]

स्थूलसूक्ष्मवियोगेन, जीवाः संसारिणो द्विधा ॥
मनोवाक्काययोगैस्तान्, गृही हन्ति निरन्तरम् ॥२॥

અર્થ—સંસારી જીવ સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ એવા બે પ્રકાર ના છે તેમને ગૃહસ્થ મનુષ્ય હમેશા મન, વચન અને કાયા એ ત્રણેના યોગથી હણે છે (૨)

पेषणी कण्डनी चुल्ली, गर्गरी वर्धनी तथा ॥
अमी पापकराः पञ्च, गृहिणो धर्मबाधकाः ॥३॥

અર્થ—ઘંટી, ખાંડણી, ચૂલો, ગાગર અને સાવરણી એ પાંચે પાપકારક વસ્તુ ગૃહસ્થના ધર્મને બાધા કરનારી છે (૩)

यदितोक्ति गृहस्थस्य, तत्पातकविघातकः ॥
धर्मं सविस्तरो बुद्ध-रश्रान्तं त समाचरेत् ॥ ४ ॥

અર્થ—તે પાતકોનો નાશ કરનાર એક ધર્મજ છે. તે જ્ઞાની લોકોએ ઘણા વિસ્તાર સહિત કહ્યો છે સત્પુરૂષોએ તે ધર્મ નિરંતર આચરવો [૪]

दया दानं दमो देव-पूजा भक्तिर्गुरौ क्षमा ॥
सत्यं शौचं तपोऽस्तेयं, धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् ॥५॥

અર્થઃ—દયા; દાન, ઇંદ્રિય દમન, દેવની પૂજા, ગુરૂ ઉપર ભક્તિ, ક્ષમા, સત્ય, પવિત્રતા, તપસ્યા અને ચોરી ન કરવી એ દસ પ્રકારનો ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. (૫)

अनन्यजन्यं सौजन्यं, निर्माया मधुरा गिरः ॥
सारः परोपकारश्च, क्रमो धर्मविदामयम् ॥ ६ ॥

અર્થઃ—સર્વોત્તમ સજ્જનતા રાખવી. કપટરહિત મીઠાં વચન બોલવાં, અને સારભૂત પરોપકાર કરવો, એ ધર્મના જાણ પુરૂષોની રીતિ છે. (૬)

दीनोद्धरणमद्रोहो, विनयेन्द्रियसंयमौ ॥
न्याय्या वृत्तिर्मृदुत्वं च, धर्मोऽयं पापनीच्छदे ॥ ७ ॥

અર્થઃ—દીન જનનો ઉદ્ધાર કરવો, કોઇની જોડે મત્સર ન કરવો, વિનય કરવો, ઇંદ્રિયો વશ રાખવી, ન્યાય માર્ગે ચાલવું, અને કોમળતા રાખવી, એ ધર્મથી પાપનો નાશ થાય છે. (૭)

कृत्वा माध्याह्निकीं पूजां, नित्रेश्यान्नादि भाजने ॥
नरः स्वगुरुदेवेभ्योऽन्यदेवेभ्यश्च ढौकयेत् ॥ ८ ॥

અર્થઃ—મનુષ્યે મધ્યાન્હ કાળની પૂજા કરી પાત્રમાં અન્નાદિક મૂકી ઘરમાં તથા મંદિરમાં રહેલી જિનપ્રતિમા આગળ નૈવેદ્ય ધરવું. (૮)

अनाहूतमविज्ञातं, दानकालसमागतम् ॥

जानीयादतिथिं प्राज्ञ, एतस्माद्व्यत्यये परम् ॥ ९ ॥

અર્થ—જે અજાણ્યો મનુષ્ય બોલાવ્યા વિના દાન દેવાને અવસરે ઓચિંતો આવીને ઉભો રહે, તેને જાણુ પુરૂષે અતિથિ જાણવો એવો ન હોય તો પરોણો કહેવાય. (૯)

अतिथीनर्थिनो दुःस्थान्, भक्तिशक्त्यनुकम्पनैः ॥
कृत्वा कृतार्थानौचित्या-द्भोक्तुं युक्तं महात्मनाम् ॥ १० ॥

અર્થ—મહાત્મા પુરૂષોએ અતિથિને ભક્તિથી, યાચકને શક્તિ માફક તથા દીનને દયાથી દેશકાળને અનુસરતું દાન દઇને પછી પોતે ભોજન કરવુ યુક્ત છે (૧૦)

आर्तः तृष्णाक्षुधाभ्यां या, वित्रस्तो वा स्वमन्दिरम् ॥
आगतः सोऽतिथि पूज्यो, विशेषेण मनीषिणा ॥ ११ ॥

અર્થ—સુજાણ પુરૂષે તૃષાથી તથા ક્ષુધાથી પીડાતા અને બીક પામેલા એવા પોતાને ઘરે આવેલા લોકોને અતિથી જાણી તેમની વિશેષ પૂજા(આદરમાન) કરવી જોઇયે. (૧૧)

कोविदो वाथवा मूर्खो, मित्रं वा यदि वा रिपुः ॥
निदानं स्वर्गभोगाना-मशनावसरेऽतिथिः ॥ १२ ॥

અર્થ—પંડિત અથવા મૂર્ખ, મિત્ર અથવા શત્રુ ગમે તે હોય, તોપણ તે જો ભોજનને અવસરે અતિથિ તરિકે આવે તો, તે સ્વર્ગસુખનો આપનાર સમજવો (૧૨)

चतुष्पदानां सर्वेषां, धृतानां च तथा नृणाम् ॥
चिन्तां विधाय धर्मज्ञः, स्वयं भुञ्जीत नान्यथा ॥२१॥

અર્થઃ—ધર્મના જાણુ મનુષ્યે પોતાના સર્વ પશુઓની તથા તાબાના માણસોની ખબર લીધા પછી પોતે ભોજન કરવું. તે વગર નહીં. (૨૧)

अग्नावुदीर्णे जातायां, बुभुक्षायां च भोजनम् ॥
आयुर्बलं च वर्णं च, संवर्धयति देहिनाम् ॥ २२ ॥

અર્થઃ—જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, અને ખાવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે ભોજન કરવાથી મનુષ્યનું આયુષ્ય, બળ અને શરીરની કાંતિ વધે છે. (૨૨)

अजीर्णे पुनराहारो, गृह्यमाणः प्रकोपयेत् ॥
वातं पित्त तथा श्लेष्मं–दोषमाशु शरीरिणाम् ॥ २२ ॥

અર્થઃ—ખાધેલું પચન થયા વગર ઉપરથી વળી આહાર કર્યો હોય, તો માણસના વાત, પિત્ત તથા કફ એ ત્રણે દોષનો પ્રકોપ થાય છે. (૨૩)

रोगोत्पत्तिः किलाजीर्णा–च्चतुर्धा तत्पुनः स्मृतम् ॥
रसशेषामविष्टब्ध–विपक्वादिविभेदतः ॥ २४ ॥

અર્થઃ—ખાધેલું પચન ન થાય તે અજીર્ણ કહેવાય છે. સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ અજીર્ણથી થાય છે. તે અજીર્ણ રસશેષ, આમ, વિષ્ટબ્ધ અને વિપક્વ એવા ચાર પ્રકારનું

છે વળી બીજા પણ અજીર્ણના પ્રકાર કહ્યા છે (૨૪)

रसशेषे भवेज्जृम्भा, समुद्गारस्तथामके ॥
अङ्गभङ्गश्च विष्टब्धे, धूमोद्गारो विपक्वत. ॥ २५ ॥

અર્થ—રસશેષ અજીર્ણ થયું હોય તો બગાસા આવે, આમ અજીર્ણ થયું હોય તો ઓડકાર આવે, વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ થયું હોય તો શરીર તૂટે, અને વિપકવ અજીર્ણ થયું હોય તો ધુમાડો બાહર પડતો હોય એમ લાગી ઓડકાર આવે (૨૫)

निद्रानुवमनस्वेद–जलपानादिकर्मभिः ॥
सदा पथ्यविदां तानि, शान्तियान्त्यनुक्रमात् ॥ २६ ।

અર્થ—રસશેષ અજીર્ણ હોય તો (ભોજન કરતા પહેલા) સુઈ રહેવું, આમ અજીર્ણ હોય તો ઉલટી કરવી, વિષ્ટબ્ધ અજીર્ણ હોય તો પરસેવો કાઢવો, અને વિપકવ અજીર્ણ થયું હોય તો જળપાન કરવુ સદા એ પથ્યના જાણ માણસોના ચારે પ્રકારનાં અજીર્ણ ઉપર કહેલા ઉપાયથી અનુક્રમે શાંતિ પામે છે (૨૬)

स्वस्थानस्थेषु दोषेषु, जीर्णेऽप्यवहते पुनः ॥
स्यान्मी [illegible] ॥ २८ ॥

અર્થ—[illegible] કફ, વાત, અને પિત્ત એ ત્રણે એ પોત પોતાને [illegible] રહેલા હોય, [illegible]

પાચન થાય, ત્યારે કોઠામ રહેલો વાયુ અનુલોમ [સીધી ગતિવાળો) હોવાથી મળમૂત્રના વેગ ખુલ્લા આવે છે, એટલે મળમૂત્ર સાફ થાય છે. (૨૭)

स्रोतोमुखहृद्द्वारा, विशुद्धाः स्युः क्षणात्तथा ॥
पटुन्वलाघवे स्यातां, तथेन्द्रियशरीरयोः ॥ २८ ॥

અર્થ:—અજીર્ણાદિ વિકાર ન હોય તો મળમૂત્ર, ત્યાગ કરી રહ્યા પછી ક્ષણ માત્રમા નાસિકા આદિક શરીરનાં છિદ્ર તથા હૃદય શુદ્ધ થાય, ઓડકાર દુર્ગંધરહિત તથા રસ વિનાના શુદ્ધ આવે છે, અને ઇંદ્રિયો તથા શરીર હલકાં અને પોતાનું કામ કરવાને દક્ષ થાય છે. (૨૮)

अतिप्रातश्च संध्यायां, रात्रौ कुत्सन्नथ व्रजन् ॥
सव्यांघ्रौ दत्तपाणिश्च, नाद्यात्पाणिस्थितं तथा ॥ २९ ॥

અર્થ:—સવારમાં બહુ વહેલું, સંધ્યાકાળે, રાત્રિએ, અન્નની નિંદા કરતાં, રસ્તે જતાં, ડાબા પગ ઉપર હાથ મૂકીને તથા ખાવાની વસ્તુ ડાબા હાથ ઉપર લઇને ભોજન કરવું નહીં. (૨૯)

साकाशे सातपे सान्धकारे द्रुमतलेऽपि च ॥
कदाचिदपि नाश्नीयादूर्ध्वीकृत्य च तर्जनीम् ॥ ३० ॥

અર્થ:—તદન ખુલ્લી જગ્યામાં, તડકામાં, અંધારામાં, ઝાડના તળે અને તજની (અંગુઠા પાસેની) આંગળી ઉંચી કરીને કોઇ સમયે પણ ભોજન કરવું નહીં. (૩૦)

अधौतमुखहस्ताङ्घ्रि–र्नग्नश्च मलिनांशुकः ॥
सव्येन हस्तेनोपात्त–स्थालो भुञ्जीत न क्वचित् ॥ ३१ ॥

અર્થ—મુખ, હાથ અને પગ ધોયા વિના, નગ્ન અવસ્થામા, મલિન વસ્ત્ર પહેરીને તથા ડાબે હાથે થાળી પકડીને કોઇ કાળે ભોજન કરવુ નહી (૩૧)

एकवस्त्रान्वितश्चार्द्र–वासा वेष्टितमस्तकः ॥
अपवित्रोऽतिगार्ध्यश्च, न भुञ्जीत विचक्षणः ॥ ३२ ॥

અર્થ—વિચક્ષણ પુરૂષે એક વસ્ત્ર પહેરીને, અથવા ભીનુ વસ્ત્ર પહેરીને, વસ્ત્રથી માથુ વીટીને, શરીર અપવિત્ર છતાં તથા ખાવાની વસ્તુ ઉપર ઘણીજ લાલચ રાખીને ભોજન કરવુ નહી (૩૨)

उपानत्सहितो व्यग्र–चित्तः केवलभूस्थितः ॥
पर्यङ्कस्थो विदिग्याम्या–ननो नाद्यात्कृशासनः ॥ ३३ ॥

અર્થ—પગરખા પહેરીને, ઉતાવળા ચિત્તથી, કેવળ ભૂમી ઉપર બેસીને, ખાટલે બેસીને, આગ્નેય, નૈરૂત્ય, વાયવ્ય, ઈશાન એ ચાર વિદિશા તથા દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરીને અને સાકડું આસન ઉપર બેસીને ભોજન ન કરવું (૩૩)

आसनस्थपदो नाद्या–च्चण्डालैश्च निरीक्षितः ॥
पतितैश्च तथा भिन्ने, भाजने मलिनेऽपि च ॥ ३४ ॥

અર્થ—આસન ઉપર પગ દઇ, ચંડાળોના અને ધર્મ-

ભ્રષ્ટ પુરૂષોના દેખતાં તથા ભાગેલા અથવા મલિન વાસણમાં ભોજન કરવું નહીં. (૩૪)

अमेध्यसंभवं नाद्या–द्दृष्टं भ्रूणादिघातकैः ॥
रजस्वलापरिस्पृष्ट–माघ्रातं गोश्वपक्षिभिः ॥ ३५ ॥

અર્થઃ—અપવિત્ર વસ્તુથી બનેલી ચીજ ખાવી નહીં. તથા ગર્ભ, સ્ત્રી, બાળક ઇત્યાદિકની હત્યા કરનારાઓએ દીઠેલું, રજસ્વલા સ્ત્રીએ અડેલું, અને બળદ, કુત્રા અને પક્ષી એમણે સુંઘેલું અન્ન ભક્ષણ ન કરવું. (૩૫)

अज्ञातागममज्ञातं, पुनरुष्णीकृतं तथा ॥
युक्तं च बचबचाशब्दै–र्नाद्याद्वक्त्रविकारवान् ॥ ३६ ॥

અર્થઃ—આ અન્ન ક્યાંથી આવેલું છે, એમ જાણ્યા વિના તથા જેનું નામ પણ અજાણ્યું હોય, તથા બે વાર ઉન્હું કરેલું એવું અન્ન ખાવું નહીં. તેમજ ભોજન કરતી વખતે ચબચબ એવો શબ્દ ન કરવો, અને મુખ વાંકું અથવા બીજી કોઇ પણ રીતે ખરાબ દેખાય એવું ન કરવું. (૩૬)

आह्वानोत्पादितप्रीतिः, कृतदेवाभिधास्मृतिः ॥
समे पृथौ च नात्युच्चैः, निविष्टो विष्टरे स्थिरे ॥ ३७ ॥
मातृष्वस्रम्बिकाजामि–भार्याद्यैः पक्वमादरात् ॥
शुचिभिर्भुक्तवद्भिश्च, दत्तमद्याज्जनैः सह ॥ ३८ ॥

અર્થઃ—જાણ મનુષ્યે પાસે રહેલા લોકોને બોલાવવાથી

પ્રીતિ ઉપજાવી, ભગવાનનુ નામ સ્મરણ કરી, તથા સમા, ચ્હોળા અને ઘણુ ઉંચુ નહીં એવા આસન ઉપર બેસી આશી, મા, બ્હેન, પોતાની સ્ત્રી વિગેરે સ્ત્રીઓએ રાંધેલુ અને પવિત્ર તથા ખાઇને ધરાયલા લોકોએ પિરસેલુ અન્ન પોતાના બાંધવની જોડે ભક્ષણ કરવુ (૩૭) (૩૮)

कुक्षिंभरिर्न कः कोऽत्र, वह्वाधार पुमान् पुमान् ॥
ततस्त कालमायातान्, भोजयेद्बान्धवादिकान् ॥ ३९ ॥

અર્થ—આ જગતમા પોતાનુ પેટ કોણ ભરતું નથી ! માટે જે ઘણા લોકોને આધાર આપે તેજ પુરૂષ પુરૂષ કહે વાય, તેથી ભોજનને અવસરે આવેલા પોતાના સગા વહાલા ને તથા બીજાઓને પણ અવશ્ય જમાડવા (૩૯)

दत्वा दानं सुपात्राय, स्मृत्वा वा श्रद्धयान्वितम् ॥
येऽश्नन्ति ते नरा धन्याः, किंदाशूनैनेराधमैः ॥४०॥

અર્થ—જે મનુષ્ય સુપાત્રને દાન દઈ અથવા સુપાત્રનો યોગ ન હોય તો શ્રદ્ધાથી ભાવના ભાવી ભોજન કરે છે, તે ધન્ય છે બીજા પોતાનુંજ પેટ ભરનારા આધરા અધમ નરોના હાથથી શુ સારૂ થવાનુ ? (૪૦)

ज्ञानयुक्तः क्रियाधारः, सुपात्रमभिधीयते ॥
दत्तं बहुफलं तत्र, धेनुक्षेत्रनिदर्शनात् ॥४१॥

અર્થ—જ્ઞાની અને ક્રિયાપાત્ર જે સાધુ તે કહેવાય છે. જેમ થોડા દિવસ ઉપર જણેલી

રાવવું તથા સારા ક્ષેત્રમાં વાવવું ઘણું ફલદાયિ થાય છે, તેમ સુપાત્ર મુનિરાજને આહારાદિ દીધાથી બહુ ફલ થાય છે. (૪૧)

कृतमौनमवक्राङ्गं, वहद्दक्षिणनासिकम् ॥
कृतभक्ष्यसमाघ्राणं, हतदृग्दोषविक्रियम् ॥४२॥
नातिक्षारं नचात्यम्लं, नात्युष्णं नातिशीतलम् ॥
नातिशाकं नातिगौल्यं, मुखरोचकमुच्चकैः ॥४३॥
सुस्वादविगतास्वाद-विकथापरिवर्जितम् ॥
शास्त्रवर्जितनिःशेषा-हारत्यागमनोहरम् ॥४४॥
भक्ष्यपालननिर्मुक्तं, नात्याहारमनल्पकम् ॥
प्रतिवस्तुप्रधानत्वं, संकल्पास्वादसुन्दरम् ॥४५॥
पिबन्नमृतपानीय-मर्धभुक्ते महामतिः ॥
भुञ्जीत वर्जयन्नन्ते, छत्राहं पुष्कलं जलम् ॥४६॥

અર્થઃ—બુદ્ધિશાળી પુરૂષે જમણી નાસિકા વહેતે છતે મૌન કરી, શરીરના સર્વે અવયવ સમા રાખી, ખાવાની વસ્તુ સુંઘીને અને દૃષ્ટિદોષ ટાળીને બહુ ખારૂં નહીં, બહુ ખાટું નહીં, બહુ ઉન્હું નહીં, બહુ ઠંડુ નહીં, બહુ શાક-વાળું નહીં, બહુ ગીઠું નહીં, પ્રમાણથી વધારે નહીં, ઓછું પણ નહીં શાસ્ત્રમાં વર્જિત કરેલી વસ્તુથી તથા જે વસ્તુની બાધા લીધી હોય તે વસ્તુથી રહિત, જેની અંદર

આવેલી સર્વે વસ્તુ શ્રેષ્ઠ છે, તથા સારી પેઠે રાધવામા આવવાથી જેનો સ્વાદ બહુ મનોહર છે એવુ મુખને ઘણી રૂચિ ઉપજાવનારૂ અન્ન સ્વાદિષ્ટ વસ્તુની સ્તુતિ તથા નિરસ વસ્તુની નિંદા વર્જીને ભક્ષણ કરવુ ભોજન અર્ધુ થઇ રહે ત્યારે પાણી પીવુ કારણ તે વખત પાણી પીવુ અમૃતસમાન છે અને ભોજનને છેડે ઘણુ પાણી ન પીવુ કારણ, તે વખતે પાણી પીવુ વિષસમાન છે (૪૨) (૪૩) (૪૪) (૪૫) (૪૬)

स्निग्धमधुरैः पूर्वं-मश्नीयादन्वितं रसैः ॥
द्रवाम्ललवणैर्मध्ये, पर्यन्ते कटुतिक्तकैः ॥४७॥

અર્થ—ભોજન કરતા પ્રથમ સારી સ્નિગ્ધ (ઘીવાળી તથા તેલવાળી) તથા મધુર (મીઠી) વસ્તુ ખાવી. વચમા પ્રવાહી ખાટી અને ખારી વસ્તુ ખાવી અને છેડે તીખી તથા કડવી વસ્તુ ખાવી (૪૭)

नामिश्रं लवणं ग्राह्यं, नैव केवलपाणिना ॥
रसानपि न वैरस्य-हेतून्सयोजयेन्मिथः ॥४८॥

અર્થ—એકલું જુદુ લવણ ન લેવુ તથા તે કેવળ હાથથી ન લેવુ જેથી વસ્તુ વિરસ (સ્વાદ વિનાની અથવા માઠા સ્વાદની) થઇ જાય એવી મધુરાદિ રસની માહો માહે મેળવણી ન કરવી (૪૮)

त्यजेत्क्षारप्रभूतान्न-मन्नं दग्धादिकं त्यजेत् ॥
कीटास्थिप्रमुखैर्युक्त-मुच्छिष्टं चाखिलं त्यजेत् ॥४९॥

અર્થ:—જેમાં ક્ષાર (લવણ અથવા ખારો) ઘણો નાખેલો હોય એવું તથા બળી ગયેલું, બરાબર નહીં ચડેલું, કીટાદિ જીવ તથા હાડકા વગેરેથી મિશ્ર થયેલું તથા કોઇનું એઠું થએલું એવું અન્ન સર્વે મુકી દેવું. (૪૯)

धेन्वा नवप्रसूताया, दशाहान्तर्भवं पयः ॥
आरण्यकाविकाष्ट्रं च, तथैवैकशफं त्यजेत् ॥५०॥

અર્થ:—નવી વીઆએલી ગાયનું દૂધ દસ દિવસ સુધી ન લેવું. તથા જંગલી જાનવરોનું, ગાડરનું, ઉંટણીનું અને સર્વે એક ખરવાળા પશુઓનું દૂધ ન લેવું. (૫૦)

निःस्वादमन्नं कटु वा, हृद्यमप्यश्नतो यदि ॥
तत्स्वस्यान्यस्य वा कष्टं, मृत्युः स्वस्यारुचौ पुनः ॥५१॥

અર્થ:—મનોહર અન્ન ખાતાં છતાં પણ જો સ્વાદવિનાનું કડવું લાગે, તો તથી પોતાને અથવા પરને કષ્ટ થાય, અને જો સારૂં અન્ન ખાતાં પણ અરૂચિ ઉત્પન્ન થાય તો પોતાનું મરણ થાય, અથવા મરણ સમાન કષ્ટ આવી પડે એમ જાણવું. (૫૧)

भोजनानन्तरं सर्व-रसलिप्तेन पाणिना ॥
एकः प्रतिदिनं पेयो, जलस्य चुलुकोऽङ्गिना ॥५२॥

અર્થ—મનુષ્યે ભોજન કીધા પછી સર્વ રસથી ખરડાયલા હાથે પાણીનો એક કોગળો દરરોજ પીવો. (૫૨)

न पिबेत्पशुवत्तोय, पीतशेषं च वर्जयेत् ॥
तथा नाञ्जलिना पेयं, पयः पथ्य मित यत ॥५३॥

અર્થ—પાણી પશુની પેઠે ન પીવુ, કોઇએ પીધા પછી ઉગરેલુ (એઠુ રહેલુ) ન પીવુ તથા અ-જલિથી (ખોબેથી) પણ ન પીવુ કારણ, પાણી માફક પીવુ તેજ ગુણકારિ છે (૫૩)

करेण सलिलार्द्रेण. न गण्डौ नापर करम् ॥
नेक्षणे च स्पृशेत्किंतु, स्प्रष्टव्ये जानुनी श्रिये ॥५४॥

અર્થ—ભોજન કરી રહ્યા પછી ભીને હાથે બે ગાલ, બીજો હાથ અને બે નેત્ર એમને સ્પર્શ ન કરવો પણ કલ્યાણને અર્થે પોતાના બે ઢીંચણે સ્પર્શ કરવો (૫૪)

उक्तंच " ॥ मा करेण करं पार्थ, मा मल्लौ मा च चक्षुषी ॥
जानुनी स्पृश राजेन्द्र, भर्तव्या बहवो यदि ॥५५॥ "

અર્થ—કહ્યુ છે કે, "હે રાજાધિરાજ અર્જુન ! તારે ઘણા માણસોનુ પોષણ કરવુ હોય તો, તું ભોજન કર્યા પછી ભીને હાથે બે ગાલને બીજા હાથને, તથા બે ચક્ષુને સ્પર્શ નહીં કર, પણ ઢીંચણને સ્પર્શ કર (૫૫)

सपानां जातिशीलाभ्यां, स्वसाम्याभिन्नसंस्पृशाम् ॥
भोजनाय गृहे गच्छे—द्गच्छद्द्वेषवतां न तु ॥५६॥

અર્થઃ—જે જાતથી તથા શીળથી આપણી બરાબરીનો હોય, તથા આપણને પોતાની માફક અથવા પોતાથી પણ વધારે માનતો હોય તેને ઘેર ભોજન કરવા જવું પણ જે આપણા દ્વેષી હોય તેમને ત્યાં ન જવું, (૫૬)

मुमूर्षुवध्यचोराणां, कुल्टाकुलिङ्गिवैरिणाम् ॥
बहुवैरवतां कल्प–पालोच्छिष्टान्नभोजिनाम् ॥५७॥
कुकर्मजीविनामुग्र–पतितासत्त्वपायिनाम् ॥
रङ्गोपजीविद्विक्राति–सान्यभर्तृकयोपिताम् ॥५८॥
धर्मविक्रयिणां राज–महाजनविरोधिनाम् ॥
स्वयं हनिष्यमाणानां, गृहे भोज्यं न जातु चित् ॥५९॥

અર્થઃ—મરણને કાંઠે આવેલા, રાજાદિકને વધ કરવા યોગ્ય થયેલા, ચોર, વેશ્યા, કુમાર્ગી લીંગધારી, વૈરી, જેના વૈરી ઘણા એવા, મદ્યનો વિક્રય કરનાર [કલાલ], એઠું અન્ન ભક્ષણ કરનાર, કુકર્મ કરી પોતાનો નિર્વાહ કરનાર ઉગ્ર, પાપના કરનાર, રંગનાર, બે ભર્તારવાળી સ્ત્રી, ધર્મને વેચનાર, રાજાના તથા મહાજનના વૈરી, જેથી ભવિષ્ય કાળમાં પોતાની હાનીથાય એવું કામ કરનાર, મદ્યપાન કરનાર અને મહાપાતક આચરવાથી પતિત થએલા એટલા માણસોને ઘરે કોઇ કાળે પણ જમવું નહીં. (૫૭)(૫૮).૫૯)

भोजनानन्तरं याच्यं, शलाकाद्वयमादरात् ॥
यद्येका पतिता भूमा–वायुर्वित्तं च हीयते ॥६०॥

અર્થ —ભોજન કર્યા પછી આદરથી બે સળીઓ (દાંત ખોતરવા માટે) માગવી, જો તેમાથી એક નીચે પડે, તો આયુષ્યની તથા દ્રવ્યની હાનિ જાણવી. (૬૦)

भोजनानन्तर वाम–कटिस्थो घटिकाद्वयम् ॥
शयीत निद्रया हीनं, पूर्वं पदशतं व्रजेत् ॥६१॥

અર્થ —ભોજન કરયા પછી પ્રથમ સો પગલા ચાલવું અને પછી બે ઘડી ડાબે પડખે નિદ્રા લીધા વિના સુવું (૬૧)

अङ्गमर्दननीहार–भारोत्क्षेपोपवेशनम् ॥
स्नानाद्यं च कियत्कालं, भुक्त्वा कुर्यान्न बुद्धिमान् ॥६२॥

અર્થ —બુદ્ધિશાળી પુરૂષે ભોજન કર્યા પછી થોડીક વાર સુધી અંગમર્દન (શરીર ચંપી) તથા નીહાર (મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરવા. ભાર ઉપાડવો નહી, બેસી રહેવુ નહીં અને સ્નાન પ્રમુખ ક્રિયા ન કરવી (૬૨)

दशताम्रपलावर्तं, पात्रे वृत्ती‌ते मानि ॥
विधातव्यः समुत्सेधो, घटिकायां षडङ्गुलः ॥६३॥
विष्कम्भं तत्र कुर्वीत, प्रमाणे द्वादशाङ्गुलः ॥
षष्टयम्भ पलपूरेण, घटिका सन्निरूप्यते ॥६४॥ युग्मम् ॥

અર્થ —દસ પળભાર તાંબાનુ વાટલુ (ગોળ) પાત્ર છ આગળ ઉંચુ અને બાર આગળ પહોળુ કરવું નીચે

ણી છાડતું, ચંદ્રિકાવાળું, અને જેના વર્ણ, ગંધ અને રસ સ્વાભાવિક જેવાં હોવાં જોઇયે તેથી વિપરીત થઇ ગયાં હોય તો તે વિષવાળું અન્ન જાણવું. (૭૨)

सविषाणि क्षणादेव, शुष्यन्ति व्यञ्जनान्यपि ॥
क्वाथे तु श्यामता फेनः, सीमन्ता बुद्बुदास्तथा ॥ ७३ ॥

અર્થઃ—વિષવાળાં વ્યંજન (ચટણી, રાયતુ, શાક વિગેરે ક્ષણ માત્રમાં સૂકાઇ જાય છે. અને જો ઝેરવાળો ઉકળો હોય તો તે કાળો પડી જાય છે, ફીણ આવે છે, લીટીઓ પડે છે, અને પર્પોટા આવે છે. (૭૩)

जायन्ते राजयो नीला, रसे क्षीरे च लोहिताः ॥
स्युर्मद्यतोययोः कृष्णा, दघ्नि श्यामास्तु राजयः ॥ ७४ ॥

અર્થઃ—રસમાં વિષ હોય તો તેમાં નીલવર્ણ લીટીઓ પડે, દૂધમાં હોય તો લાલ લીટીઓ પડે, મદ્યમાં તથા પાણીમાં હોય તો કાળી લીટીઓ પડે. અને દહીંમાં હોય તો શ્યામવર્ણ લીટીઓ પડે. (૭૪)

तक्रे तु नीलपीता स्या–त्कपोताभा तु मस्तुनि ॥
कृष्णा सौवीरके राजि–र्घृते तु जलसंनिभा ॥ ७५ ॥

અર્થઃ—છાસમાં ઝેર હોય તો તેમાં ગળી જેવા રંગની તથા પીળી લીટીઓ પડે. મસ્તુ–(દહીં ઉપર આવેલી તર) માં હોય તો કપોત (કબૂતર હોલા) પક્ષીના રંગ સરખો રંગ તેની ઉપર આવે, આછણમાં કાળી લીટીઓ

પડે અને ઘી ઉપર જળ જેવી પડે (૭૫)

द्रवौषधे तु कपिला, क्षौद्रे च कपिला भवेत् ॥
तैलेऽरुणा वसागन्धिः, पाक आम्रे फले क्षणात् ॥ ७६ ॥

અર્થ—પ્રવાહી ઔષધમા ઝેર હોય તેમા કપિલવર્ણ (કાબરચિત્રી) લીટીઓ પડે, તેલમા હોય તો લાલ લીટીઓ પડે, અને ચરબી માફક ગંધિ આવે, અને કાચા ફળમા ઝેર હોય તો તે ફળ તત્કાળ પાકી જાય છે (૭૬)

सपाकाना फलानां च, प्रकोपः सहसा तथा ॥
जायेत म्लानिरार्द्राणा, संकोचश्च विषादिह ॥ ७७ ॥

અર્થ—પાકેલા ફળોમા ઝેર હોય તો તુરત તે ફાટી જાય, તથા સડી જાય અને લીલી વસ્તુમા ઝેર હોય તો તે કરમાઇ અને સકોચાઇ જાય છે (૭૭)

शुष्काणा श्यामताप्येवं, वैवर्ण्यं त्वादिमा पुनः ॥
कर्कशानां मृदूनां च, काठिन्यं जायते विषात् ॥ ७८ ॥

અર્થ—સુકાઇ ગયેલા ફળોમા ઝેર હોય તો તે કાળા અને બેરગ થઇ જાય છે. કઠણ ફળો ઝેરથી નરમ થાય છે, અને નરમ ફળો કઠણ થાય છે (૭૮)

माल्याना म्लानता स्वल्पो, विकासो गन्धहीनता ॥
स्याद्यामपण्डलत्वं च, संव्यानास्तरणे विषात् ॥ ७९ ॥

અર્થ—ફુલની માળાઓ ઝેરથી કરમાઇ જાય છે,

બરાબર ખીલતી નથી, અને સુગંધિહીન થાય છે. ઓઢવાનાં અને પાથરવાનાં લુગડાં ઝેરવાળાં હોય તો તેની ઉપર કાળાં માંડલાં પડે છે. ૭૯)

मणिलोहमयानां च पात्राणां मलादिग्धता ।
स्वर्णरागप्रभास्पर्श–गौरवस्नेहसंक्षयः ॥ ८० ॥

અર્થઃ—રતનનાં તથા ધાતુનાં પાત્રો ઝેરથી મેલાં થાય છે. અને સોનાના તો ઝેરથી રંગ, કાંતિ, કોમલ સ્પર્શ, ગુરૂત્વ (ભારેપણું) અને સ્નેહ એ સર્વ ગુણ જતા રહે છે. (૮૦)

दन्तानां शातनं रोम–पक्ष्मणां च भवेद्विषात् ॥
संदेहे तु परीक्षेत, तान्यग्न्यादिषु तद्यथा ॥ ८१ ॥

અર્થઃ—ઝેરથી દાંત, શરીર ઉપરના અને પાંપણના વાળ એ ત્રણે ખરી જાય છે. વિષપ્રયોગનો સંશય આવે તો વિષવાળી વસ્તુ અગ્નિ આદિકમાં નાંખી તેની પરીક્ષા કરવી. (૮૧)

अन्नं हालाहलाकीर्णं, प्राप्य वैश्वानरो भृशम् ॥
एकावर्तस्तथा रूक्षो, मुहुश्चटचटायते ॥ ८२ ॥

અર્થઃ—ઝેરવાળું અન્ન અગ્નિમાં નાખીએ તો, તેની જવાળા ભમરી ખાય છે, અગ્નિ લૂખો દેખાય, અને તેમાંથી ચટ ચટ એવો શબ્દ નીકળે છે. (૮૨)

इन्द्रायुधमिवानेक-वर्णाञ्ज्वाला दधाति च ॥
स्फुरत्कुणपगन्धिश्च, मन्दतेजाश्च जायते ॥ ८३ ॥

અર્થ—ઝેરવાળી વસ્તુ અગ્નિમા નાખતા ઈંદ્ર ધનુષ્ય (મેઘધનુષ) સરખા અનેક રંગવાળી તેની જ્વાળા થાય છે મૃત કલેવર સરખી તેમાથી દુર્ગંધી નીકળે છે, અને તેનુ તેજ મંદ થાય છે (૮૩)

शिरोऽर्ति पीनसः श्लेष्मा, लाला नयनयोस्तथा ॥
आकुलत्वं क्षणाद्रोम-हर्षस्तद्धूमसेवनात् ॥ ८४ ॥

અર્થ—ઝેરવાળી વસ્તુના ધુમાડાથી માથાનો દુખાવો, સળેખમ અને કફ થાય, આખમાથી પાણી ઝરે, આકુળપણું થાય, અને ક્ષણ માત્રમા રોમાચ ઉભા થાય (૮૪)

विषदुष्टाशनास्वादा-त्काक क्षामस्वरो भवेत् ॥
लीयते मक्षिका नात्र, निलीना च विपद्यते ॥ ८५ ॥

અર્થ—વિષમિશ્ર અન્ન ચાખવાથી કાગડાનો સાદ બેસી જાય છે તે અન્ન ઉપર માખી ન બેસે, અને કદાપિ બેસે તો મરી જાય છે (૮૫)

अन्नं सविषमाघ्राय, भृङ्गः कूजति चाधिकम् ॥
सारिका सविषेऽन्ने तु, विक्रोशति तथा शुक ॥ ८६ ॥

અર્થ—ભ્રમર ઝેરવાળુ અન્ન સુધીને અધિક ગુંજારવ કરે છે. મેના અને પોપટ પણ ઝેરવાળુ અન્ન સુધીને

ઘણો શબ્દ કરે છે. (૮૬)

विषान्नदर्शनान्नेत्रे, चकोरस्य विरज्यतः ॥
म्रियते कोकिलो मत्तः क्रौञ्चो माद्यति तत्क्षणात् ॥ ८७ ॥

અર્થ:—ચકોર પક્ષીનાં નેત્ર ઝેરવાળું અન્ન જોવાથી સફેદ થાય છે. કોકિલ પક્ષી મદોન્મત્ત થઇ મરી જાય છે. અને ક્રૌંચ પક્ષી તેજ સમયે મદોન્મત થાય છે. (૮૭)

नकुलो हृष्टरोमास्या—न्मयूरस्तु प्रमोदते ॥
अस्य चालोकमात्रेण, विषं मन्दायते क्षणात् ॥ ८८ ॥

અર્થ:—નોળીયો ઝેરવાળું અન્ન જોઈને રોમાંચિત થાય છે. અને મયૂર પક્ષી હર્ષ પામે છે. મયૂરની દૃષ્ટિથી ક્ષણમાત્રમાં ઝેર મંદ થઇ જાય છે. (૮૮)

उद्वेगं याति मार्जारः, पुरीषं कुरुते कपिः ॥
गतिःस्खलति हंसस्य, ताम्रचूडो विरौति च ॥ ८९ ॥

અર્થ:—ઝેરવાળું અન્ન જોઇને બિલાડો ઉદ્વેગ પામે છે. વાનરો વિષ્ઠા કરે છે. હંસ ચાલતાં સ્ખલના પામે છે. અને કુકડો શબ્દ કરવા લાગે છે. (૮૯)

सविषं देहिभिः सर्वं, भक्ष्यमाणं करोत्यलम् ॥
ओष्ठे चिमचिमामास्ये, दाहं लालाजलप्लवम् ॥९०॥

અર્થ:—વિષમિશ્ર અન્ન મનુષ્યોના ખાધામાં આવે તો હોઠમાં ચળવળ થાય છે, મુખમાં દાહ થાય છે, અને લાળ છુટે છે. (૯૦)

हनुस्तम्भो रसज्ञायां, कुरुते शूकगौरवे ॥
तथा क्षाररसाज्ञानं, दाता चास्याकुलो भवेत् ॥९१॥

અર્થ—વિષમિશ્ર અન્ન ખાધામા આવે તો હડપચી ચઢાઈ જાય છે જીભ ભારે થાય છે. તેની (જીભની) અંદર કરદ થાય છે ખારા રસનો સ્વાદ જણાતો નથી અને વિષનો દેનાર આકુળ થાય છે (૯૧)

स्फाटिकष्टङ्कणक्षारो, धार्यः पुंसो मुखान्तरे ॥
न वेत्ति क्षारतां याव–दित्युक्तं स्थावरे विषे ॥९२॥

અર્થ—વિષ પ્રયોગની શંકા આવે તો પુરૂષના મુખમાં ફટકડી અને ટંકણખાર ધરવા આપવો જ્યા સુધી તે ખારો ન લાગે ત્યા સુધી વિષ વિકાર છે એમ જાણવુ એ સ્થાવર વિષ જાણવાનો ઉપાય કહ્યો (૯૨)

इत्थं चतुर्थप्रहरार्धकृत्य, सूर्योदयादत्र मया वभाषे ॥
तत्कुर्वतां देहभृतां नितान्त–माविर्भवत्येव न रोगयोगः ९३

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते श्रीविवेकविलासे तृतीय उल्लास ॥३॥

અર્થ—એવી રીતે સૂર્યોદયથી માંડીને ચોથા પ્રહરના અર્ધભાગ સુધીનું કૃત્ય મેં કહ્યું તે પ્રમાણે ચાલવાથી માણસોને શરીરે કદીપણ રોગનો આદુર્ભાવ થાય નહીં (૯૩)

ઇતિ શ્રી વિવેકવિલાસની ગુર્જરભાષાનો
ત્રીજો ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ. (૩)

अथ चतुर्थ उल्लासः

उत्थाय शयनोत्सङ्गा-द्वपुःशौचमथाचरेत् ॥
विचिन्त्यायव्ययौ सम्य-ग्मन्त्रयेदेष मन्त्रिभिः ॥१॥

અર્થઃ—પછી વીવેકી પુરૂષે બિછાના ઉપરથી ઉઠી શરીર શુદ્ધિ કરવી. અને આવક જાવકનો સારી પેઠે વિચાર કરી મંત્રીની જોડે મસલત ચલાવવી. (૧)

वाहनास्त्रादिचिन्तां वा-चरणां वा नियोजनम् ॥
कुर्याद्विक्रमाचिन्तां वा, विहारं वा यदृच्छया ॥२॥

અર્થઃ—વાહન, હથિયાર, આચાર પરાક્રમ વિગેરે કાર્યનો વિચાર કરવો, અથવા દૂતોને પોતાને કામે લગાડવા, અથવા ઇચ્છા માફક વ્યવહાર કરવો. (૨)

ततो वैकालिकं कार्यं, मिताहारमनुत्सुकम् ॥
घटिकाद्वयशेषेऽह्नि, कालौचित्याशनेन च ॥३॥

અર્થઃ—પછી બે ઘડી દિવસ શેષ રહે ત્યારે ઋતુને તથા સંધ્યાકાલને ઉચિત એવા આહારથી ઘણી ઉત્સુકતા ન રાખતાં પરિમિત વાળુ કરવું. (૩)

भानोः करैःसंस्पृष्ट-मुच्छिष्टं प्रेतसंचरात् ॥
सूक्ष्मजीवाकुलं चापि, निशि भोज्यं न युज्यते ॥४॥

અર્થઃ—સૂર્યના કિરણોએ નહીં ફરસેલું, પ્રેતના સંચારથી અપવિત્ર થએલું, અને સૂક્ષ્મ સંપાતિમ જીવોથી

આકુળ થયેલું એવું અન્ન રાત્રિએ ભક્ષણ કરવું એ યુક્ત નથી. (૪)

शौचमाचर्य मार्तण्ड-बिम्बेऽस्तमिते सुधीः ॥
धर्मकृत्यैः कुलायातैः, स्वमात्मानं पवित्रयेत् ॥५॥

અર્થ—જ્યારે સૂર્યમંડળનો અસ્ત થયે છતે શરીર શુદ્ધિ કરીને કુળ પરંપરાએ આવેલા ધર્મકૃત્યોથી પોતાના આત્માને પવિત્ર કરવો. (૫)

न शोधयेन्न कण्डूये-दाक्रमेदङ्घ्रिणाङ्घ्रिणा ॥
न च मद्यात्येत्कासं, न कुर्यात्स्वामिसंमुखम् ॥६॥

અર્થ—સંધ્યાકાળે કંઈ ગોખવું નહીં, ખણવું નહીં, પગ ઉપર પગ ચઢાવવો નહીં, પીવું નહીં, અને સ્વામિના મુખ આગળ ખાસી ન કરવી (૬)

संध्यायां श्रीक्षयं निद्रा, मैथुनं दुष्टगर्भकृत् ॥
पाठे वैकल्यं रोग-प्रदां भुक्तिं न चाचरेत् ॥७॥

અર્થ—સંધ્યાસમયે નિદ્રા કરે તો લક્ષ્મીનો નાશ થાય, મૈથુન કરે તો દુષ્ટ ગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય, ભણે તો બુદ્ધિમાં ખામી રહે, અને ભોજન કરે તો રોગ થાય, માટે એટલાં વાનાં સંધ્યે ન કરવાં (૭)

अर्केऽस्तमयमिते याम-यामकानि नवमर्द्ध ॥
द्विकानि नैव पीड्यन्ते, ताम्बूलं रिक्षुर्वा ॥८॥

અર્થ—જ્યાં સૂર્ય અસ્તનો અગત રહ્યા પછી

આકાશમાં બે ત્રણ નક્ષત્રો જ્યાં સુધી દેખાતાં નથી, ત્યાં સુધી જ સાયંકાળનો સમય છે, એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે. (૮)

सूर्योढस्यातिथेस्तथ्य–मातिथेयं विचक्षणैः ॥
शयनस्थानपानीय–प्रमुखैः कार्यमादरात् ॥९॥

અર્થઃ—વિચક્ષણ પુરૂષોએ સૂર્યના અસ્તને અવસરે આવેલા અતિથિની પરોણાગત શય્યા, સ્થાનક, પાણી પ્રમુખ આપીને સારી પેઠે આદરથી કરવી. [૯)

अह्नोऽतीते यामयुग्मे विधेयं, यामार्धेषु प्रोक्तमित्थं चतुर्षु॥
अन्तश्चित्तं चिन्त्यमेतच्च सम्यक्, स्थेयःश्रेयःकाम्यया शु॰
द्धधीभिः ॥१०॥

इति श्रीजिनदत्तसूरिविरचिते श्रीविवेकविलासचतुर्थ
उल्लासः ॥ ४ ॥

અર્થઃ—એ રીતે સૂર્યોદયથી માંડીને બપોર સુધી બે પ્રહરનું તથા બપોર પછીના રહેલા બે પ્રહરના મળી ચાર અર્ધ પ્રહરોનું કૃત્ય કહ્યું. પરિપૂર્ણ કલ્યાણની જેમને ઇચ્છા હોય તે મનુષ્યોએ ચિત્તની અંદર એનો સારી પેઠે વિચાર કરવો. (૧૦)

ઇતિ શ્રી વિવેકવિલાસની ગુર્જર ભાષાનો ચોથો ઉલ્લાસ સંપૂર્ણ. (૪)

अथ पञ्चम उल्लासः ।

दीपः प्रदक्षिणावर्तो, निःप्रकम्पोऽतिभासुरः ॥
आयतो घनमूर्तिश्च, निःशब्दो रुचिरस्तथा ॥ १ ॥
स्वर्णकाञ्चनसंकाश-प्रभापल्लवमण्डितः ।
गृहालोकाय माङ्गल्यः, कर्तव्यो रजनीमुखे ॥२॥ युग्मम्॥

અર્થ—સંધ્યાને સમયે ઘરમાં પ્રકાશને અર્થે મંગળ-
કારી દીપ કરવો તે જમણી બાજુએ ભમરી ખાતો, અતિ
શય દેદીપ્યમાન, લાંબો, સારી જ્યોતિવાળો શબ્દરહિત,
મનોહર અને ચળકતા સોના જેવું પ્રભામંડળ ધારણ કર-
નારો હોવો જોઈએ. (૧) (૨)

सस्फुलिङ्गोऽल्पमूर्तिश्च, वामावर्तस्तनुप्रभः ॥
वातकीटाद्यभावेऽपि, विध्यापर्णश्च वर्तिवान् ॥ ३ ॥
विशेषार्चिः सशब्दश्च, प्रदीपो मन्दिरस्थितः ॥
दुःखानामभिधानानि प्रमाणयति निश्चितम् ॥४॥ युग्मम् ॥

અર્થ—તણખા મૂકનારો, નાના આકારનો, ડાબી
બાજુએ ભમરી ખાનારો, ઝાંખો પ્રકાશ દેનારો, પવન, પત-
ગિયાં વિગેરેનો ઉપદ્રવ નહીં છતાં અને અંદર તેલ તથા
દિવેટ છતાં પણ બુઝાનારો, વિશેષ મેલી જ્યોતિને ધારણ
કરનારો, અને તડતડ શબ્દ કરનારો એવો દીવો ઘરમાં
રહેનાર મનુષ્યોને નિશ્ચયથી અનિષ્ટ સૂચવે છે. (૩) (૪)

નકે, ભીને પગે તથા ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ દિશા તરફ માથુ રાખીને ન સુવુ (૮)

देवताधाम्नि वल्मीके, भूरुहाणां तलेऽपि च ॥
तथा प्रेतवने चैव, स्वपेन्नापि विदिग्विशिराः ॥ ९ ॥

અર્થ—દેવતાના મદિરે, રાફડા ઉપર, વૃક્ષનેતળે સ્મશાનમા તથા વિદિશામા (કોણુ દિશામા) મસ્તક રાખીને સુવુ નહી (૯)

(अथ वरलक्षणम्)

निद्रासमयमासाद्य, ताम्बूलं मुखतस्त्यजेत् ॥
ललाटात्तिलकं कण्ठा—न्माल्यं तल्पात्तु योषितम् ॥ १० ॥

અર્થ—નિદ્રાનો સમય સમીપ આવે ત્યારે મૂખમાથી તાબુલ, કપાળ ઉપરથી તિલક, કઠમાથી માળા અને શય્યા થકી સ્ત્રી એટલાને દૂર કાઢી નાખવા (૧૦)

प्रज्ञा हरति ताम्बूल—मायुर्हरति पौण्ड्रकम् ॥
भोगिस्पर्शकरं माल्य, बलहानिकरा स्त्रिय ॥ ११ ॥

અર્થ—નિદ્રા સમયે મુખમા તાબૂલ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કપાળે તિલક હોય તો તે આયુષ્યને હરણ કરે છે, ગળામા ફુલની માળા હોય તો તેથી સર્પ આવીને સ્પર્શ કરે એવો સભવ રહે છે, અને સ્ત્રીયો પાસે હોય તો બળની હાની કરે છે (૧૧)

रात्रौ न देवतापूजा–स्नानदानाशनानि च ॥
न वा खदिरताम्बूलं, कुर्यान्मन्त्रं च नो सुधीः ॥ ५ ॥

અર્થઃ—સુજાણ મનુષ્યે રાત્રિએ દેવપૂજા, સ્નાન દાન, ભોજન, કાથા સહિત તાબૂલ અને મંત્ર (મસલત) એટલાં વાનાં ન કરવાં. (૫)

खट्वां जीवाकुलां ह्रस्वां, भग्नां कष्टां मलीमसाम् ॥
प्रतिपादान्वितां वह्नि–दारुजातां च संत्यजेत् ॥ ६ ॥

અર્થઃ—જૂ, માંકડ વિગેરે જીવથી ભરાઇ ગયેલી, ટુંકી, ભાંગેલી, સુનારને કષ્ટ આપનારી, મલિન, પડ પાયાવાળી અને બળેલા અથવા ભિલામા વિગેરેના લાકડાની બનાવેલી ખાટ વર્જવી. (૬)

शयनासनयोः काष्ठ–माचतुर्योगतः शुभम् ॥
पञ्चादिकाष्ठयोगे तु नाशः, स्वस्य कुलस्य च ॥ ७ ॥

અર્થઃ—સુવાની તથા બેસવાની વસ્તુ જો ચાર સુધી લાકડાના કટકાથી બનાવેલી હોય તો શુભકારી જાણવી. અને જો પાંચ અથવા તેથી વધારે લાકડાની બનાવેલી હોય તો તેથી વાપરનારનો તથા તેના કુળનો નાશ થાય છે. (૭)

पूज्योर्ध्वस्थो न नार्द्राङ्घ्रि–र्नचोत्तरापराशिराः ॥
नानुवंशं न पादान्तं, नागदन्तः स्वपेत्पुमान् ॥ ८ ॥

અર્થઃ—પોતાના જે પૂજ્ય હોય તેમના કરતાં ઉંચે સ્થા-

रात्रौ न देवतापूजा—स्नानदानाशनानि च ॥
न वा खादिरताम्बूलं, कुर्यान्मन्त्रं च नो सुधीः ॥ ५ ॥

અર્થઃ—સુજાણ મનુષ્યે રાત્રિએ દેવપૂજા, સ્નાન દાન, ભોજન, કાથા સહિત તાંબૂલ અને મંત્ર (મસલત) એટલાં વાનાં ન કરવાં. (૫)

खट्वां जीवाकुलां ह्रस्वां, भग्नां कष्टां मलीमसाम् ॥
प्रतिपादान्वितां वह्नि—दारुजातां च संत्यजेत् ॥ ६ ॥

અર્થઃ—જૂ, માંકડ વિગેરે જીવથી ભરાઇ ગયેલી, ટુંકી, ભાંગેલી, સુનારને કષ્ટ આપનારી, મલિન, પડ પાયાવાળી અને બળેલા અથવા ભિલામા વિગેરેના લાકડાની બનાવેલી ખાટ વર્જવી. (૬)

शयनासनयोः काष्ठ—माचतुर्योगतः शुभम् ॥
पञ्चादिकाष्ठयोगे तु नाशः, स्वस्य कुलस्य च ॥ ७ ॥

અર્થઃ—સુવાની તથા બેસવાની વસ્તુ જો ચાર સુધી લાકડાના કટકાથી બનાવેલી હોય તો શુભકારી જાણવી. અને જો પાંચ અથવા તેથી વધારે લાકડાની બનાવેલી હોય તો તેથી વાપરનારનો તથા તેના કુળનો નાશ થાય છે. (૭)

पूज्योर्ध्वस्थो न नार्द्रांघ्रि—र्नैचोत्तरापराशिराः ॥
नानुवंशं न पादान्तं, नागदन्तः स्वपेत्पुमान् ॥ ८ ॥

અર્થઃ—પોતાના જે પૂજ્ય હોય તેમના કરતાં ઉંચે સ્થા-

નકે, ભીને પગે તથા ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ દિશા તરફ માથુ રાખીને ન સુવુ (૮)

देवताधाम्नि वल्मीके, भूरुहाणा तलेऽपि च ॥
तथा प्रेतवने चैव, स्वप्नेनापि विदिविक्शिराः ॥ ९ ॥

અર્થ —દેવતાના મ દિરે, રાફડા ઉપર, વૃક્ષનેતળે સ્મશાનમા તથા વિદિશામા (કોણ દિશામા) મસ્તક રાખીને સુવુ નહીં (૯)

(अथ त्वरलक्षणम्)

निद्रासमयमासाद्य, ताम्बूलं मुखतस्त्यजेत् ॥
ललाटात्तिलक कण्ठा—न्माल्यं तल्पात्तु योषितम् ॥ १० ॥

અર્થ —નિદ્રાનો સમય સમીપ આવે ત્યારે મૂખમાથી તાબુલ, કપાળ ઉપરથી તિલક, ક ઠમાથી માળા અને શય્યા થકી સ્ત્રી એટલાને દૂર કાઢી નાખવા (૧૦)

प्रज्ञा हरति ताम्बूल—मायुर्हरति पौण्ड्रकम् ॥
भोगिस्पर्शकरं माल्यं, बलहानिकरा स्त्रिय ॥ ११ ॥

અર્થ —નિદ્રા સમયે મુખમા તાબૂલ હોય તો તે બુદ્ધિનો નાશ કરે છે, કપાળે તિલક હોય તો તે આયુષ્યને હરણ કરે છે, ગળામા ફુલની માળા હોય તો તેથી સર્પ આવીને સ્પર્શ કરે એવો સ ભવ રહે છે, અને સ્ત્રીયો પાસે હોય તો બળની હાની કરે છે (૧૧)

वपुः शीलं कुलं वित्तं, वयो विद्या सनाथता ॥
एतानि यस्य विद्यन्ते, तस्मै देया निजा सुता ॥ १२ ॥

અર્થઃ—જેના શરીર, શીળ, કુળ, ધન, વય, [ઉંમર] અને વિદ્યા એ ૭ વાનાં સારાં હોય, તથા જેને સાથે વડીલ માણસો સારાં હોય, તેને પોતાની કંન્યા આપવી. (૧૨)

मूर्खनिर्धनदूरस्थ–शूरमोक्षाभिलाषिणाम् ॥
त्रिगुणाधिकवर्षाणां, न देया कन्यका बुधैः ॥ १३ ॥

અર્થઃ—ડાહ્યા માણસોએ મૂર્ખ, નિર્ધન, દૂર રહેલો, શૂર, મોક્ષની ઇચ્છા કરનારો તથા પુત્રીથી ત્રણ ગણા વર્ષ કરતાં અધિક ઉમરનો એટલાઓને પોતાની કન્યા આપવી નહી. (૧૩)

वक्षो वक्त्रं ललाटं च, विस्तीर्णं शस्यते त्रयम् ॥
गम्भीरं त्रितयं शस्यं, नाभिः सत्त्वं स्वरस्तथा ॥ १४ ॥

અર્થઃ—પુરૂષનાં વક્ષસ્થળ (છાતી), મુખ તથા કપાળ એ ત્રણે પહોળા હોય તો વખાણવા લાયક જાણવાં. તથા નાભિ, સ્વભાવ અને સ્વર એ ત્રણે ગંભીર હોય તો પ્રશસ્ત જાણવાં. (૧૪)

कण्ठः पृष्ठं च लिङ्गं च, जङ्घयोर्युगलं तथा ॥
चत्वारि यस्य ह्रस्वानि, पूजामाप्नोति सोऽन्वहम् ॥ १५ ॥

અર્થઃ—જે પુરૂષનાં કંઠ, પીઠ, લિંગ અને બે જાંગ

એટલા અવયવ ટુંકા હોય, તો તે પુરૂષ હમેશા પૂજા પામે. (૧૫)

अङ्गुलिपर्वभि केशै-र्नखैर्दन्तैस्त्वचापि च ॥
सूक्ष्मकैः पञ्चभिर्मर्त्या, भवन्ति सुखजीवनः ॥ १६॥

અર્થ—જેમના આંગળીના પર્વ, કેશ, નખ, દાંત અને ચામડી એ પાચ વાના સૂક્ષ્મ [પાતળા] હોય, તે માણસ સુખે જીવે છે (૧૬)

स्तनयोर्नेत्रयोर्मध्य, दोर्द्वयं नासिका हनुः ॥
पञ्च दीर्घाणि यस्य स्युः, स धन्यः पुरुषोत्तमः ॥ १७ ॥

અર્થ—જેના બે સ્તનોની તથા બે નેત્રોની વચ્ચેનો ભાગ, બે બાહુ, નાસિકા અને હડપચી એટલા અવયવ લાંબા હોય, તે પુરૂષ ઉત્તમ ધન્ય જાણવો. (૧૭)

नासा ग्रीवा नखाः कक्षा, हृदयं वदनं तथा ॥
षड्भिरभ्युन्नतैर्मर्त्याः, सदैवोन्नतिभाजिनः ॥ १८ ॥

અર્થ—નાસિકા, ગ્રીવા (ડોક), નખ, કાખ, છાતી અને મુખ એ છ અવયવ જેના ઉંચા હોય તે પુરૂષ હમેશા ઉન્નતિ પામે (૧૮)

नेत्रान्तरसनाताळु नखरा अधरोऽपि च ॥
पाणिपादतले चापि, सप्त रक्तानि सिद्धये ॥ १९ ॥

અર્થ—આખના ખુણા, જીભ, તાળવુ, નખ હોઠ,

હાથના તથા પગનાં તળીયાં, એ સાત અવયવ રાતાં હોય તો તેથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. (૧૯)

गतेः प्रशस्यते वर्णः, ततः स्नेहोऽमुतः स्वरः ॥
अतस्तेज इतः सत्त्व-मिदं द्वात्रिंशतोऽधिकम् ॥ २० ॥

અર્થઃ—ગતિથી વર્ણ અધિક જાણવો; તેમજ વર્ણથી સ્નેહ, સ્નેહથી સ્વર અને સ્વરથી. તેજ અધિક જાણવું; તથા તેજથી અને બત્રીશે લક્ષણથી સત્વ અધિક જાણવું.(૨૦)

सात्विकः सुकृती ज्ञानी, राजसो विषयी भ्रमी ॥
तामसः पातकी लोभी, सात्विकोऽपीषु सत्तमः ॥ २१ ॥

અર્થઃ—સત્વગુણી માણસ પુણ્યશીળ અને જ્ઞાની હોય છે. રજોગુણી માણસ વિષયી અને ચંચળ પ્રકૃતિનો હોય છે. તથા તમોગુણી માણસ પાપી અને લોભી હોય છે. (૨૧)

सधर्मः सुभगो नीरुक्, सुस्वप्नः सुनयः कविः ॥
सूचयत्यात्मनः श्रीमा-न्नरः स्वर्गगमागमौ ॥ २२ ॥

અર્થઃ—જે મનુષ્ય ધર્મી, સુંદર, સુખથી જગાડાય એવી નિદ્રાનો ધણી અથવા સારાં સ્વપ્નોને જોનારો, ન્યાય માર્ગે ચાલનારો અને સુજાણ હોય, તે શ્રીમાન્ નર પોતાનું સ્વર્ગમાંથી આવવું અને પાછું સ્વર્ગે જવું સૂચવે છે.(૨૨)

निर्दम्भः सदयो दानी, दान्तो दक्ष ऋजुः सदा ॥
मर्त्ययोनिसमुद्भूतो, भावी तत्र पुनः पुमान् ॥ २३ ॥

અર્થ —જે મનુષ્ય દંભ (ઢોંગ) વિનાનો, દયાળુ, ઉદાર, ઇંદ્રિયોને વશ કરનારો દક્ષ અને સદાએ સરળ સ્વભાવનો એવો હોય તે, મનુષ્યોનિમાથીજ આવ્યો, અને પાછો મનુષ્યોનિમાંજ ઉત્પન્ન થશે, એમ જાણવું (૨૩) .

मायालोभक्षुधालस्य–बह्वाहारादिचेष्टितैः ॥
तिर्यग्योनिसमुत्पत्तिं, ख्यापयत्यात्मनः पुमान् ॥ २४ ॥

અર્થ —જે મનુષ્ય કપટી, લોભી, ભૂખ્યો, આળસુ, બહુ ખાઘરો તથા એવાજ બીજા લક્ષણનો હોય, તે પોતાનું તિર્યંચ યોનિમાથી આવવું અને પાછુ તિર્યંચ યોનિમાં જવુ પ્રકટ જણાવે છે (૨૪)

सरोग स्वजनद्वेषी, कटुवाग्मूर्खसङ्गकृत् ॥
शास्ति स्वस्य गतायातं, नरो नरकवर्त्मनि ॥ २५ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય રોગી, સ્વજનનો દ્વેષી, કડવા વચન બોલનારો અને મૂર્ખ લોકોની સોબત કરનારો એવો હોય, તે પોતાનુ નરકમાંથી આવવુ અને પાછુ નરકે જવું કહે છે (૨૫)

नासिकानेत्रदन्तोष्ठ–करकर्णाङ्घ्रिणा नरा ॥
समाः समेन विज्ञेया, विषमा विषमेण तु ॥ २६ ॥

અર્થ —જે મનુષ્યનાં નાક, આંખ, દાંત, હોઠ, હાથ, કાન અને પગ એ સાત અવયવ સીધા હોય, તે માણસ

સ્વભાવના સીધા સમજવા. અને જો ઉપર કહેલા સાત અવયવો વાંકા હોય, તો વક્ર સ્વભાવના જાણવાં. (૨૬)

गतिस्वरास्थित्वग्मांस–नेत्रादिष्वङ्गकेषु च ॥
यानमाज्ञा धनं भोगः, सुखं योषित्क्रमाद्भवेत् ॥ २७ ॥

અર્થઃ—માણસની ગતિ ઉપરથી વાહન (ગાડીઘોડા પ્રમુખ), સ્વર ઉપરથી આજ્ઞા (હુકમ), હાડની રચના ઉપરથી ધન, ચામડી ઉપરથી ભોગ, માંસ ઉપરથી સુખ અને નેત્ર ઉપરથી સ્ત્રી કહેવાય છે. એટલે ગતિ પ્રમુખ છ વાનાં જેવાં લક્ષણના હોય, તેવી વાહન પ્રમુખ છ વસ્તુ મળે છે. (૨૭)

आवर्तो दक्षिणे भागे, दक्षिणः शुभकृन्नृणाम् ॥
वामो वामेऽतिनिन्द्यश्च, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ २८ ॥

અર્થઃ—પુરૂષની જમણી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત ભમરો હોય તો શુભ જાણવો. અને ડાબી બાજુએ વામાવર્ત હોય તો ઘણોજ અશુભ સમજવો. તથા જો જમણી બાજુએ વામાવર્ત અને ડાબી બાજુએ દક્ષિણાવર્ત હોય તો મધ્યમ જાણવો. (૨૮)

उत्पातः पिटको लक्ष्म, तिलको मशकोऽव्रणः ॥
स्पर्शनं स्फुरणं पुंसः, शुभायाङ्गे प्रदक्षिणे ॥ २९ ॥

અર્થઃ—પુરૂષની જમણી બાજુએ શુકન, પિટક (ફો-

त्रिवर्णं परुषं रूक्षं, रोमशं मांसवर्जितम् ॥
मणिबन्धसमं निम्नं, न श्रेष्ठं करपृष्ठकम् ॥ ४० ॥

અર્થઃ—મનુષ્યના હાથની પાછળનો ભાગ કાંતિરહિત, કઠણ, લૂખો, રોમવાળો, માંસવિનાનો અને મણિબંધ (કાંડા) જેટલો નીચો હોય તો તે શ્રેષ્ઠ ન જાણવો. (૪૦)

पाणिमूलं दृढं गूढं, श्लाघ्यं सुश्लिष्टसंधिकम् ॥
श्लथं सशब्दं हीनं च, निर्धनत्वादिदुःखदम् ॥ ४१ ॥

અર્થઃ—મનુષ્યનો મણિબંધ (કાંડું) દૃઢ, (મજબુત) ગુપ્ત (હાડકાં દેખાય નહિ એવું) બરાબર જોડેલા સાંધાથી શોભીતું હોય તો પ્રશંસા યોગ્ય જાણવું. અને ઢીલું, હલાવતાં કટ્ કટ્ શબ્દ કરનારૂં તથા હીન હોય તો નિર્ધનપણું પ્રમુખ દુઃખ આપે છે. (૪૧)

दीर्घनिर्मांसपर्वाणः, सूक्ष्मा दीर्घाः सुकोमलाः ॥
सुघनाः सरला वृत्ताः, स्त्रीत्रोरङ्गुलयः श्रिये ॥४२॥

અર્થઃ—સ્ત્રીઓની તથા પુરૂષોની આંગળીઓ લાંબી તથા માંસ રહિત સાંધાંની(સાંધા)સૂક્ષ્મ, લાંબી, કોમળ,ઘન (મજબુત) સરળ તથા ગોળ એવી કલ્યાણને અર્થે જાણવી.(૪૨)

यच्छन्ति विरलाः शुष्काः, स्थूला वक्रा दरिद्रताम् ॥
शस्त्रघातं बहिर्नम्रा—श्चेटत्वं चिपिटाश्च ताः ॥४३॥

અર્થઃ—આંતરાવાળી, સૂકી, જાડી અને વાંકી આંગ-

जीओ होय तो दरिद्रीपणुं, बहार नमेली होय तो शस्त्रनो घात अने चपटी होय तो हामपणु आपे छे. (४३)

अनामिकान्त्यरेखायाः, कनिष्ठा स्याद्यदाधिका ॥
धनवृद्धिस्तदा पुंसां, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥४४॥

अर्थ—जो मनुष्यनी अनामिकानी अन्त्य (छेल्ली) रेखाथी कनिष्ठा अधिक लांबी होय, तो धनवृद्धि थाय, अने मोसाळनो पक्ष घणो होय (४४)

मध्यमापान्त्यरेखाया, अधिका तर्जनी यदि ॥
प्रचुरस्तत्पितुः पक्ष', श्रीश्च व्यत्ययतोऽन्यथा ॥४५॥

अर्थ—वचली आंगळीनी छेल्ली रेखाथी जो तर्जनी (अंगुठा पासेनी आंगळी) अधिक लांबी होय तो पितानो पक्ष तथा लक्ष्मी घणी जाणवी (४५)

अङ्गुष्ठस्याङ्गुलीनां वा, मध्ये न्यूनाधिकता भवेत् ॥
पर्वणां चेत्तदा हीनो, नरः स्याद्धनायुषापि च ॥४६॥

अर्थ—अंगुठो. अने बीजी चार आंगळीओ एमां जो न्यूनाधिकपणु होय तो मनुष्य धन, धान्य तथा आयुष्यथी हीन थाय छे (४)

वक्रितर्ज्यं यवश्चेत्स्या—च्छिन्नश्चेदन्नदो भवेत् ॥
यदि वा पाणिपृष्ठे वि, श्मोऽपि स्यात्तदा ॥४७॥

अर्थ—जो अंगुठाना ऊपर जव अथवा पर्वणीओ होय, तो ते मनुष्य सुखी थाय, अने जो ते (जवनी

પંક્તીઓ) હાથની પાછળ પણ હોય, તો રાજ્ય કરતાં પણ વધારે ફળ મળે. (૪૭)

द्वाभ्यां च यवमालाभ्यां, राजमन्त्री धनी बुधः ॥
एकया यवपङ्क्तया तु, श्रेष्ठो बहुधनोऽर्चितः ॥४८॥

અર્થઃ—જો મણિબંધ ઉપર જવની બે પંક્તિ હોય તો રાજાનો મંત્રી, મોટો ધનવાન્ અથવા પંડિત થાય, અને એક પંક્તિ હોય તો લોકમાં શ્રેષ્ઠ, પૂજિત તથા મોટો ધનવાન્ થાય. (૪૮)

सूक्ष्माः स्निग्धाश्च गम्भीराः, प्रलम्बा मधुपिङ्गलाः ॥
अव्यावृत्ता गतच्छेदाः, कररेखाः शुभा नृणाम् ॥४९॥

અર્થઃ—મનુષ્યના હાથની રેખા સૂક્ષ્મ, (પાતળી) સ્નિગ્ધ (સ્નેહવાળી), ગંભીર (ઉંડી), લાંબી, મધ સરખી ભૂરા રંગની, પાછી ન વળેલી અને છેદરહિત એવી હોય તો શુભ જાણવી. (૪૯)

त्यागाय शोणगम्भीराः, सुखाय मधुपिङ्गलाः ॥
सूक्ष्माः श्रिये भवेयुस्ताः, सौभाग्याय समूलकाः ॥५०॥

અર્થઃ—મનુષ્યના હાથની રેખા લાલ ઉંડી હોય તો ઉદારપણું આપે, મધ સરખી ભૂરા રંગની હોય તો સુખ આપે, પાતળી હોય તો લક્ષ્મી આપે, અને મૂળથી છેડા સુધી છેદ રહિત હોય તો સૌભાગ્ય આપે. (૫૦)

અને દોષ રહિત હોય, તેમનાં કુળ, ધન અને આયુષ્ય પરિપૂર્ણ હોય છે, અને જો તે રેખા બરાબર ન હોય, તો કુળ પ્રમુખ પણ બરાબર હોતું નથી. (૫૪)

उल्लङ्घयन्ते च यावन्त्यो–ऽङ्गुल्यो जीवितरेखया ॥
पञ्चविंशतयो ज्ञेया–स्तावन्त्यः शरदां बुधैः ॥ ५५ ॥

અર્થઃ—કરભ થકી નીકળેલી આયુષ્યની રેખા જેટલી આંગળીઓને ઉલ્લંઘન કરી જાય તેટલી આયુષની પચ્ચીશી છે, એમ ડાહ્યા માણસોએ જાણવું. (૫૫)

मणिवन्धोन्मुखा आयु–र्लेखायां ये तु पल्लवाः ॥
संपदस्ता वहिर्याता, विपदोऽङ्गुलिसंमुखाः ॥ ५६ ॥

અર્થઃ—આયુષ્યની રેખાથી મણીબંધ સામે ફાંટા ગયા હોય તે લક્ષ્મીના દેનારા અને આંગળીઓ તરફ ગયા હોય તે આપદા દેનારા જાણવા. (૫૬)

गत्वा मिलितयोः प्रान्ते, द्रव्यपित्रोश्च रेखयोः ॥
गृहवन्धो विनिर्दिष्टो, गृहभङ्गोऽन्यथा पुनः ॥ ५७ ॥

અર્થઃ—ધનની રેખા અને પિતાની રેખા જો છેડે મળી જાય તો ગૃહ (કુટુંબ) સારી પેઠે ચાલે, અને જો તે બે રેખા મળી ન હોય તો ઘરનો ભંગ થાય. (૫૭)

ऊर्ध्वा रेखा मणेर्वन्धा–दूर्ध्वगा सा च पञ्चधा ॥
अङ्गुष्ठाश्रयिणी सौख्य–राज्यलाभाय जायते ॥ ५८ ॥

અર્થ --મણિબંધથી ઉંચી ગએલી રેખા તે ઊર્ધ્વરેખા કહેવાય છે તે પાંચ પ્રકારની છે એક મણિબંધથી અંગુઠા સુધી જાય છે, તે રાજ્યના તથા સુખના લાભને અર્થે થાય છે (૫૮)

राजा राजमहक्षो वा, तर्जनींगतया तथा ॥
मध्यमा गतयाचार्यः, ख्यातो राजाथ सैन्यपः ॥ ५९ ॥

અર્થ --બીજી મણિબંધથી તર્જની આગળી સુધી ઊર્ધ્વ રેખા જાય છે, તેથી રાજા અથવા રાજા સરખો ઋદ્ધિવંત પુરૂષ થાય ત્રીજી મણિબંધથી મધ્યમા સુધી જાય છે, તેથી આચાર્ય, પ્રખ્યાત રાજા અથવા સેનાપતિ થાય (૫૯)

अनामिकां मयान्त्या तु, सार्थवाहो महाधन ॥
कनिष्ठा गतया श्रेष्ठः, सुप्रतिष्ठो भवेध्द्रुवम् ॥ ६० ॥

અર્થ --ચોથી મણિબંધથી અનામિકા તરફ જાય છે, તેથી મોટો ધનવંત સાર્થવાહ થાય પાંચમી મણિબંધથી કનિષ્ઠા તરફ જાય છે, તેથી લોકોમા શ્રેષ્ઠ અને સારો પ્રતિષ્ઠાવંત નિશ્ચયે થાય (૬૦)

आयुर्लेखाकनिष्ठान्तं, लेखाः स्युर्गृहिणीप्रदाः
समाभिः समशीला स्या-द्विषमाभि' कुशीलिका ॥ ६१ ॥

અર્થ --આયુષ્યની રેખાથી કનિષ્ઠા સુધી રેખા હોય છે તે સ્ત્રીઓની જાણવી, તે રેખા સમ હોય તો શીળવંત સ્ત્રી મળે, અને વિષમ હોય તો દુરાચારિણી મળે. (૬૧)

आयुर्लेखावसानाभि-र्लेखाभिर्मणिबन्धतः ॥
स्पष्टाभिर्भ्रातरः स्पष्टे-तराभिर्जामयः पुनः ॥ ६२ ॥

અર્થઃ—મણિબંધથી, આયુષ્યની રેખા સુધી જેટલી રેખાઓ સ્પષ્ટ હોય તેટલા ભાઈ જાણવા, અને જેટલી અસ્પષ્ટ હોય તેટલી બ્હેનો જાણવી. (૬૨)

अस्पष्टाभिरदीर्घाभि-र्भ्रातृजाम्यायुषस्त्रुटिः ॥
यवैरङ्गुष्ठमूलस्थै—स्तत्संख्याः सूनवो नृणाम् ॥ ६३ ॥

અર્થઃ—ભાઈની તથા બ્હેનની રેખા જો અસ્પષ્ટ અને ટૂંકી હોય તો તેમનું (ભાઈ બ્હેનોનું) આયુષ્ય ત્રુટિત જાણવું. અંગુઠાના મૂળમાં જેટલા જવ હોય, તેટલા પુત્ર જાણવા. (૬૩)

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थै-र्विद्याख्यातिविभूतयः ॥
शुक्लपक्षे तथा जन्म, दक्षिणाङ्गुष्ठगैश्च तैः ॥ ६४ ॥

અર્થઃ—અંગુઠાના મધ્ય ભાગમાં જવ હોય તો તેથી વિદ્યા, ખ્યાતિ અને લક્ષ્મી મળે છે. તે (જવ) જો જમણા અંગુષ્ઠના મધ્ય ભાગમાં હોય તો તે માણસનો શુકલ પક્ષમાં જન્મ થયો એમ જાણવું. (૬૪)

कृष्णपक्षे नृणां जन्म, वामाङ्गुष्ठगतैर्यवैः ॥
बहूनामथवैकस्य, यवस्य स्यात्समं फलम् ॥ ६५ ॥

અર્થઃ—ડાબા અંગુઠામાં જવ હોય તો તે માણસનો જન્મ કૃષ્ણ પક્ષમાં થયો એમ જાણવું. એક અથવા ઘણા

જવ હોય તો તે સર્વનું ફળ સરખુ હોય છે (૬૫)

एकोऽप्यभिमुखः स्वस्य, मत्स्यः श्रीवृद्धिकारणम् ॥
संपूर्णौ किं पुनस्तौ द्वौ, पाणिमूलस्थितौ नृणाम् ॥६६॥

અર્થ—મનુષ્યના હાથના મૂળ ભાગમા જો એકજ મત્સ્ય સામા મુખનો હોય તો તેથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય, અને તે સંપૂર્ણ મત્સ્ય હોય તો પછી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય એમા શું કહેવુ (૬૬)

शफरो मकरः शङ्ख, पद्मः पाणौ स्वसंमुखः ॥
फलदः सर्वदैवान्त–काले पुनरसंमुखः ॥ ६७ ॥

અર્થ—શફર (મત્સ્યની એક જાતિ), મગર, શંખ અને કમળ એ ચાર ચિન્હો હાથને વિષે પોતાની સન્મુખ હોય તો સદૈવ સારા ફળપ્રદ જાણવા, અને જો સન્મુખ નહોય તો અંતકાળે શુભ ફળ દેનારા જાણવા (૬૭)

शतं सहस्रं लक्षं च, कोटिं दद्याद्यथा क्रमम् ॥
मीनादयः करे स्पष्टा–श्छिन्नभिन्नादयोऽल्पदाः ॥ ६८ ॥

અર્થ—મત્સ્ય પ્રમુખ ચિન્હો જો હાથને વિષે સ્પષ્ટ હોય તો અનુક્રમે સો, હજાર, લાખ અને ક્રોડ દ્રવ્ય આપે છે પણ જો છિન્ન ભિન્ન તથા અસ્પષ્ટ વિગેરે હોય તો અલ્પ ધન આપે છે (૬૮)

सिंहासनादिनेशाभ्या, नन्द्यावर्तेन्दुतोरणैः ॥
पाणिरेखास्थितैर्मर्त्याः, सार्वभौमा न संशयः ॥ ६९ ॥

અર્થઃ—જો મનુષ્યના હસ્તરેખામાં સિંહાસન, સૂર્ય, નંદ્યાવર્ત, ચંદ્ર અને તોરણ હોય તો તે માણસ સાર્વભૌમ રાજા થાય એમાં સંશય નથી. (૬૯)

आतपत्रं करे यस्य, दण्डेन सहितं पुनः ॥
चामरद्वितयं चापि, चक्रवर्ती स जायते ॥ ७० ॥

અર્થઃ—જેના હસ્તરેખામાં દાંડા સહીત છત્ર તથા બે ચામર હોય છે, તે ચક્રવર્તી રાજા થાય છે. (૭૦)

श्रीवत्सेन सुखी चक्रे-र्णोर्वीशः पविना धनी ॥
भवेद्देवकुलाकार-रेखाभिर्धार्मिकः पुमान् ॥ ७१ ॥

અર્થઃ—મનુષ્યના હાથમાં શ્રીવત્સ ચિન્હ હોય તો તે સુખી થાય. વજ્ર હોય તો રાજા થાય, અને જો દેવમન્દિરને આકારે રેખાઓ હોય તો તે ધાર્મિક થાય છે. (૭૧)

याप्ययानरथाश्वेभ-वृषरेखाङ्किताः कराः ॥
येषां ते परसैन्यानां, हठग्रहणकर्मठाः ॥ ७२ ॥

અર્થઃ—જે મનુષ્યના હાથમાં પાલખી, રથ, ઘોડા હાથી તથા બળદ એ પાંચ ચિન્હ રેખાકાર હોય તે મનુષ્ય શત્રુના સૈન્યને બળાત્કારથી પકડવામાં મોટો દક્ષ થાય છે. (૭૨)

एकमप्यायुधं पाणौ, षट्त्रिंशन्मध्यतो यदि ॥
तदा परैरजेयः स्या-द्वीरो भूमिपतिर्जयी ॥ ७३ ॥

અર્થઃ—છત્રિશ આયુધોમાં એક પણ આયુધ જો મનુ-

ષના હાથમા રેખા રૂપ હોય તો તે શત્રુથી જીતાય નહીં, અને જયવંત રાજા થાય (૭૩)

उडुपो मङ्गिनी पोतो, यस्य पूर्णाः करान्तरे ॥
स रूप्यस्वर्णरत्नाना, पात्र सांयात्रिकः पुमान् ॥ ७४ ॥

અર્થ —હોડી મઙ્ગિની (નાનુ વહાણુ), પોત (મોટુ વહાણુ) એ ત્રણુચિન્હ જેના હાથમા પૂર્ણ હોય, તે મનુષ્ય સુવર્ણ રૂપુ અને રત્ન એ ત્રણુનો માલીક તથા વહાણુનો વેપારી-થાય (૭૪)

त्रिकोणरेखया सीर–मुसलोदूखलादिना ॥
वस्तुना हस्तजातेन. पुरुषः स्यात्कृषीवलः ॥ ७५ ॥

અર્થ —હળ, મુસળ (સાબેલુ), ખાડણીઓ અને ત્રીકોણુરેખા ઈત્યાદિક ચિન્હ મનુષ્યના હાથમા રેખારૂપ હોય તો તે ખેડૂત થાય છે (૭૫)

गोधन्तः स्फुरेखा स्पष्ट–र्दामिनि पाणिसंस्थितैः ॥
कमण्डलुध्वजौ कुम्भ–स्वस्तिकौ श्रीपदौ नृणाम् ॥ ७६ ॥

જેના હાથમા દામનુ (ગાયને ગળે બાધવાના દોરડાનુ) ચિન્હ સ્પષ્ટ હોય, તે મનુષ્ય ઘણી ગાયોનો સ્વામી થાય, અને જેના હાથમા કમડળુ, ધ્વજ કળશ અને સ્વસ્તિક એ ચાર ચિન્હ હોય તે માણુસ ધનવાન્ થાય- (૭૬)

अनामिकान्त्यपर्वरेखा, प्रतिरेखा प्रभुत्वकृत् ॥
ऊर्ध्वा पुनस्तले तस्य, धर्मरेखेयमुच्यते ॥ ७७ ॥

श्लिष्टान्यङ्गुलिमध्यानि, द्रव्यसंचयहेतवे ॥
तानि चेच्छिद्रयुक्तानि, त्यागशीलस्ततो नरः ॥ ८१ ॥

અર્થ —ચારે આંગળીઓના આંતરા જો છિદ્ર વિનાના હોય એટલે ચારે આંગળીઓ ભેગી સીધી જોડી રાખે તો જો વચ્ચે છિદ્ર ન દેખાય, તો તે પુરૂષ દ્રવ્યનો સંચય કરે એમ જાણવું અને જો તેમ કરતા વચ્ચે છિદ્ર દેખાય તો તે પુરૂષ દાતાર થાય એમ જાણવુ (૮૧)

तर्जनीमध्यमारन्ध्रे, मध्यमानामिकान्तरे ॥
अनामिकाकनिष्ठान्त-श्छिद्रं मति यथाक्रमम् ॥ ८२ ॥
उत्पतः प्रथमे त्र्यंशे, द्वितीये च तृतीयके ॥
भोजनावसरे दुःख केऽप्याहु श्रीमतामपि ॥ ८३ ॥

અર્થ —તર્જની અને મધ્યમ એમની વચ્ચે છિદ્ર દેખાય તો આયુષ્યના પહેલા તૃતીયાંશમ ત્રીજા ભાગમા), મધ્યમા અને અનામિકા એમની વચ્ચે છિદ્ર હોયતો આયુષ્યના બીજા તૃતીયાશમા તથા અનામિકા અને કનિષ્ઠા એમની વચ્ચે છિદ્ર હોય તો આયુષ્યના ત્રીજા તૃતીયાંશમા શ્રીમાન્ લોકો પણ ભોજનને આસરે દુખ પામે એવો કેટલાક આચાર્યોનો મત છે (૮૨) (૮૩)

आवर्ता दक्षिणाः श्रेष्ठाः; साङ्गुष्ठाङ्गुलिपर्वसु ॥
ताम्राञ्जिग्धोच्छ्रितास्तुङ्ग-पर्वाग्रोत्था नखाः शुभाः ॥८४॥

અર્થઃ—અંગુઠાના તથા બીજી ચારે આંગળીઓના અગ્ર ભાગને વિષે જમણી બાજુએ ભમરી ખાતા આવર્ત (ભમરા) હોય તો તે શ્રેષ્ઠ જાણવા. તથા, રાતાં, સ્નિગ્ધ (ચોપડેલાં), અણીવાળાં, ઉંચા અને છેલ્લા પર્વના (સાંધાના) અર્ધા ભાગથી નીસરેલાં એવાં નખ હોય તો તે શુભ જાણવાં. (૮૪)

श्वेतैर्यतित्वमस्थ्याभै–र्नैस्व्यं पीतैः सरोगता ॥
पुष्पितैर्दुष्टशीलत्वं; क्रौर्यं व्याघ्रोपमैर्नखैः ॥ ८५ ॥

અર્થઃ—માણસનાં નખ સફેદ હોય તો યતિપણું, હાડકાં સરખાં રંગના હોય તો દરિદ્રીપણું, પીળાં હોય તો રોગ, ફૂલવાળાં હોય તો કુશીળપણું; અને વાઘના નખ સરખાં હોય તો ક્રૂરપણું થાય એમ જાણવું. (૮૫)

शुक्त्याभैः श्यामलैः स्थूलैः, स्फुटिताग्रैश्च नीलकैः ॥
अद्योतरूक्षवक्रैश्च, नखैः पातकिनोऽधमाः ॥ ८६ ॥

અર્થઃ—જે માણસના નખ છીપ સરખાં, કાળાં જાડાં અગ્ર ભાગમાં ફૂટેલાં, નીલવર્ણ, નિસ્તેજ, લૂખાં અને વાંકાં હોય તે અધમ પાપી સમજવા. (૮૬)

नखेषु बिन्दवः श्वेताः, पाण्योश्चरणयोरपि ॥
आगन्तवः प्रशस्ताः स्यु–रिति भोजनृपोऽभ्यधात् ॥८७॥

અર્થઃ—હાથનાં તથા પગનાં પણ નખ ઉપર જો સફેદ

બિંદુઓ ઉત્પન્ન થઇ કેટલાક દિવસ રહી પછી નાશ પામતા હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે, એમ ભોજરાજાએ કહ્યું છે (૮૭)

तर्जन्यादिनखैर्शुभ्रै–र्जातमात्रस्य तु क्रमात् ॥
अपेत्र्यंश चतुर्थांशा–र्धांशा स्युः सहआयुषः ॥ ८८ ॥

અર્થ—માણસની તર્જની, મધ્યમા, અનામીકા અને કનિષ્ઠા એ ચારે આંગળીમાં એક આંગળીનું જન્મથી માંડીને નખ વાંકો હોય તો તે માણસ અનુક્રમે પચાશ વર્ષ, તેત્રીસ વર્ષ અને ચાર માસ, પચીસ વર્ષ અને સાડાબાર વર્ષ સુધી જીવે. (૮૮)

अङ्गुष्ठस्य नखे शुभ्रे, धर्मतीर्थरतो नरः ॥
कूर्माभेऽङ्गुष्ठनखे, नरः स्याद्भाग्यवर्जितः ॥ ८९ ॥

અર્થ—જેના અંગુઠાનો નખ વાંકો હોય, તે માણસ ધર્મ અને તિર્થ એમની સેવા કરે, તથા જેના અંગુઠાનો નખ કાચબા જેવો ઉંચો હોય તે માણસ ભાગ્યહીન થાય (૮૯)

अथ वधुलक्षणानि ।

बन्धुलक्षणलावण्य–कुलजात्याद्यलङ्कृताम् ॥
कन्यकां वृणुयाद्रूप–वतीमव्यङ्गविग्रहाम् ॥ ९० ॥

અર્થ—બંધુ-(ભાઇ)-વાળી, સારા લક્ષણની, લાવણ્યવતી, ઊંચા કુળની, ઉત્તમ જાતની, રૂપવતી અને જેના શરીરના અવયવમાં કંઇ ખામી નથી, એવી કન્યા પુરૂષે પરણવી (૯૦)

अष्टमाद्वर्षतो यावद्—द्वर्षमेकादशं भवेत् ॥
तावत्कुमारिका लोके, न्याय्यमुद्वाहमर्हति ॥ ९१ ॥

અર્થઃ—સ્ત્રી આઠમા વર્ષથી અગ્યારમા વર્ષ સુધી લોકમાં કુમારી (કુંવરી) કહેવાય. છે. માટે તેટલી મર્યાદામાં તે રીતસર વિવાહ કરવા લાયક છે. (૯૧)

पादगुल्फौ च जङ्घे च, जानुनी मेढ्रमुष्कको ॥
नाभिकट्यौ च जठरं, हृदयं च स्तनान्वितम् ॥ ९२ ॥
जत्रुबाहू तथैवौष्ठ—कंधरे दृग्भ्रुवो तथा ॥
भालमौली दश क्षेत्रा—ण्येतान्याबाल्यतोऽङ्गके ॥ ९३ ॥

અર્થઃ—૧ પગ અને ઘૂંટી ૨ જાંગ અને ઢીંચણ, ૩ લિંગ અને અંડ ૪ નાભિ અને કટિ, ૫ પેટ ૬ સ્તન અને હૃદય, ૭ જત્રુ (ગળાનો અને બાહુનો સાંધો) અને બાહુ, હોઠ અને કોટ ૯ નેત્ર અને ભ્રકુટિ, ૧૦ કપાળ અને મસ્તક આ દસ ક્ષેત્ર બાલ્યાવસ્થાથીજ શરીરે રહે છે (૯૨) ૯૩)

एकैकक्षेत्रसंभूतं, लक्षणं वाप्यलक्षणम् ॥
दशभिर्दशभिर्वर्षै—स्त्रीत्रोर्दत्ते निजं फलम् ॥ ९४ ॥

અર્થઃ—એક એક ક્ષેત્રનાં શુભ અથવા અશુભ લક્ષણ સ્ત્રીઓને તથા પુરૂષોને અનુક્રમે દસ દસ વર્ષે ફળ આપે છે. (૯૪)